

**TÜRKMENİSTAN'IN MİMARİSİNDE
DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK**

Hoşgeldi TAJİBAYEV

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**ŞUBAT 2007
ANKARA**

Hoşgeldi TAJİBAYEV tarafından hazırlanan TÜRKMENİSTAN'IN MİMARİSİNDE DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. İbrahim NUMAN

Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından oy birliği ile Mimarlık Anabilim Dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Z. Gediz URAK

Üye : Prof.Dr. İbrahim NUMAN (Danışman)

Üye : Prof. Dr. Sare SAHİL

Üye : Prof. Dr. B. Işık AKSULU

Üye : Doç. Dr. Alev ÇAKMAKOĞLU KURU

Tarih : 02/02/2007

Bu tez, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Hoşgeldi TAJİBAYEV

TÜRKMENİSTAN'IN MİMARİSİNDE DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK
(Yüksek Lisans Tezi)

Hoşgeldi TAJİBAYEV

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
Şubat 2007

ÖZET

Türkmenistan'ın topraklarında binlerce yılın devamında yaşamış halklar şehirleri oluşturup, buralara çeşitli yapıları yerleştirmişlerdir. Tarihi olaylar sadece şehirlerin değil, gelişimlerin de viran olmasına sebep olmuştur. Şimdi onların kalıntıları maddi medeniyetin ve ilk olarak da, mimari eserlerin kıymetli izleridir. Türkmen halkının tarihi geçmişini öğrenmekte bu kıymetli eser izlerinin değeri büyüktür.

Türkmenistan'ın eski topraklarında M.Ö. XII-VIII asırlarda ortaya çıkmış “Ceytun” ve “Anev” medeniyetlerinde, İslam öncesi devrinin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimine bağlı olarak mimari yapılaşmalar başlamıştır. Bu devirde ilk mimari yapıları oluşturan barınma ev toplumları ortaya çıkmıştır. Komşu ve yakın çevrelerdeki medeniyetlerin etkisi hem de, yavaş-yavaş yerleşik hayata geçilmesi, yapılaşmaların değişimine-gelişimine sebep olmuştur. Değişimlerin devamında önceleri tek odalı evlerden ibaret olan barınma evleri yerine çok odalı barınma ev toplumlarını oluşturan mahalle grupları ortaya çıkmıştır. Sözkonusu devirde, yerleşik hayatın üst seviyeye ulaştığı dönemlerde birçok mahalle gruplarından oluşmuş kaleler, toplumsal ve ekonomik durumu şartlandırmış üretici sektörüne bağlı olarak gelişmiştir. Şehir tipli kalelerin oluşumu ve Güney Türkmenistan'da şehir medeniyetinin

ortaya çıkışı; mimarlık tarihinde belli bir oluşumdur ve bu mimarlıktaki yeniliklerin, özellikle de şehirleşmenin maddi medeniyete daha sık yaklaşması olarak bilinmektedir. VII asırda İslam fethi ile başlayan yepyeni bir inaç ve kültür, Türkmenistan'ın topraklarında farklı bir devri başlatmıştır. Buna bağlı olarak çeşitli medeniyetlerin etkisinde değişerek devam etmiş mimari yapılaşma, Orta asırlardaki Türkmenistan'ın İslam devri, XIX asrın sonları ve XX asrın başlarıyla başlayan Çarlık Rusya'sı devrine kadar, daha çok dini ve toplumsal yapıları oluşturan köşkler, kervansaraylar, medreseler, mescitler ve diğer eserlerin yapımıyla gelişmiştir. Çarlık Rusya'sı ve SSCB dönemi ile başlayan ülkenin mimari kalkınmasındaki değişimler, o zamanlar şehirlerde endüstri binaları, sanayi sektörü ve çeşitli fabrikaların yapımıyla devam ettirilmiştir. Bu dönemlerde yurdun ekonomik, maddi ve medeniyetindeki değişimler, mimarinin önemli özellikleri–onun şehir yapılaşması temel anlamda ortaya çıkmıştır. Türkmenistan'da Sovyet mimarisi kendi gelişimindeki sanatsal akımlarında öncelikle Orta Asya mimarisinin formlarından ve yöntemlerinden yararlanma karakterine sahiptir. Sonuç olarak; Bağımsızlığını kazanan Türkmenistan Cumhuriyeti'nin yeni dönem mimarisi–değişen ülke politikaları sonucunda ileri yönde gelişerek, çağdaş mimarinin geleneksel biçimler ile bir arada kullanıldığı eserlerin sahibidir. Bu eserler, değişerek devam etmekte olan Bağımsız ve Tarafsız Türkmenistan'ın vitrinini oluşturmaktadır.

Bilim Kodu : 803. 1.100
Anahtar Kelimeler : Türkmenistan, Mimari, Değişim, Tarih, Devamlılık
Sayfa Adedi : 120
Tez Yöneticisi : Prof. Dr. İbrahim NUMAN

ALTERATION AND CONTINUITY IN TURKMENISTAN'S ARCHITECTURE
(Graduate MS Thesis)

Hoshgeldi TAJIBAYEV

GAZI UNIVERSITY
INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY
February 2007

ABSTRACT

Nations, who lived in Turkmenistan's lands during the thousands of years forming cities, placed various constructions to these places. Historical events were not only reason of destruction of cities, but they also were reason of destruction of development. Now, their remains are valuable tracks of material civilization and first of all, of architectural work. The worth of these valuable work tracks is big when we learn Turkmen nation's historical past.

"Ceytun" and "Anev" civilizations which appeared in B.C. XII-VII centuries in Turkmenistan's former lands began commencement of architectural construction being tied to socio-economic and cultural development of period before Islam (Moslem). In this period appeared accommodation house communities which formed first architectural constructions. The effect of neighbor civilizations and civilizations in near vicinity and the slowly pass to settled life were reason in alteration and development of buildings. During alteration appeared neighborhood groups which formed many-roomed accommodation house communities instead of previously one-roomed accommodation houses. In this period when settled life reached high level terms, castles forming from many neighborhood groups developed depend on

producing sector which is conditioned social economic condition. The formation of city typed castles and appearance of city civilization in south Turkmenistan; were visible formation in architecture history and newness in this architectural, especially it is known like so far close approach of urbanization to material civilization. In VII century brand-new belief and culture which began with Islam began different revolution in Turkmenistan's lands. Being tied to this different civilization's effect, architectural construction which continued it's alteration, Turkmenistan's Islamic period in middle centuries, till Tsarist Russian revolution which began late XIX century and beginning of XX century, and yet being developed by palaces, caravansaries, madrasas, mosques and other working constructions which formed many religion and social construction. The alterations in architectural advance in Tsarist Russian and countries beginning the USSR term, and that times it is continued by industrial buildings in cities, the textile industry sector and different factories. In this terms alteration in country's economic, material and civilization, architecture's important features-in basic sense appeared its city construction. The Soviet architecture in Turkmenistan in its own advance's artistic current prior own character to benefit from forms and methods of Middle Asia's architecture. In conclusion, the new architecture term of independent Turkmenistan–republic which developed in forward to direction in consequence of erratic country's politics is owner of magnificent work of art which was used with modern architecture's traditional forms together. This works of art form showcase of Independent and Neutral Turkmenistan continuing to alter (develop).

Science Code	: 803. 1.100
Key Words	: Turkmenistan, Architecture, Alteration, Histori, Continuity
Page Number	: 120
Adviser	: Prof. Dr. Ibrahim NUMAN

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca değerli katkılarıyla beni yönlendiren danışmanım Prof. Dr. İbrahim NUMAN'a yine kıymetli tecrübelerinden faydalandığım hocam Prof. Dr. Sare SAHİL'e teşekkür ederim. Bu süreçte maddi ve manevi yardımları ile yanımda olan arkadaşlarıma ve sevgili aileme teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xii
RESİMLERİN LİSTESİ	xiv
HARİTALARIN LİSTESİ	xvii
SİMGELER VE KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ.....	1
2. TÜRKMENİSTAN İSLAM ÖNCESİ DEVRİNDE	7
2.1. Devrin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu	7
2.1.1. Devrin sosyo-ekonomik, kültürel durumundaki değişim ve devamlılık	8
2.2. Devrin Mimari Özellikleri	10
2.2.1. Barınma evleri toplumu.	11
2.2.2. Kaleler	14
2.2.3. Şehirler.....	17
2.3. Devirdeki Mimari Değişim ve Devamlılık	20
2.3.1. Mimari tema	20
2.3.2. Mimari ölçek	28
2.3.3. Malzeme ve teknik	29
3. TÜRKMENİSTAN İSLAM SONRASI DEVRİNDE	34
3.1. Devrin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu	34

	Sayfa
3.2.1. Devrin sosyo-ekonomik, kültürel durumundaki değişim ve devamlılık	35
3.2. Devrin Mimari Özellikleri	35
3.2.1. Konutlar.....	36
3.2.2. Kaleler	38
3.2.3. Şehirler.....	38
3.2.4. Kervansaraylar	39
3.2.5. Camiler	41
3.2.6. Medreseler ve kütüphaneler.....	47
3.2.7. Türbeler ve anıtsal yapılar	47
3.2.8. Kapalı su depoları	49
3.2.9. Hamamlar	50
3.3. Devirdeki Mimari Değişim ve Devamlılık	51
3.3.1. Mimari tema	51
3.3.2. Mimari ölçek	52
3.3.3. Malzeme ve teknik	53
4. ÇARLIK RUSYA'SI VE SOVYET DEVRİ	58
4.1. Devrin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu	58
4.1.1. Devrin sosyo-ekonomik, kültürel durumundaki değişim ve devamlılık	59
4.2. Devrin Mimari Özellikleri	61
4.3. Devirdeki Mimari Değişim ve Devamlılık	64
4.3.1. Mimari tema	64
4.3.2. Malzeme ve teknik	74

	Sayfa
4.3.3. Mimari form ve ifade	75
5. TÜRKMENİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK DEVRİ	77
5.1. Devrin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu	77
5.2. Devrin Mimari Özellikleri	77
5.2.1. Aşkabat—bağımsız ve tarafsız Türkmenistan Cumhuriyeti'nin başkenti	79
5.2.2. Bağımsızlıktan sonra Aşkabat ve yakın çevresi.....	80
5.2.3. Aşkabat kent merkezi ve yakın çevresindeki yapılaşma.....	83
6. SONUÇ	114
KAYNAKLAR	116
EKLER.....	118
EK-1 Terimlerin açıklaması.....	119
ÖZGEÇMİŞ.....	120

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Ceytun barınma bölgesinin yerleşim planı.....	12
Şekil 2.2. Mollalıdepe yerleşim bölgesi planı.....	12
Şekil 2.3. Yalanaçdepe yerleşim bölgesi planı.....	13
Şekil 2.4. Pessecikdepe kırsalındaki barınma bölgesinin yerleşim planı	14
Şekil 2.5. Altindepe kalesi yaşam bölgesinin merkezi yerleşimi	16
Şekil 2.6. Altindepe kalesi a)genel giriş b)adet toplumu.....	16
Şekil 2.7. Eski Nusay a)kale b)kare şekilli ev planı.....	17
Şekil 2.8. Soltandeşt şehri planı.....	19
Şekil 2.9. Göksüyrü kırsalı.....	21
Şekil 2.10. Çondepe kırsalı a)yerleşim planı b)çok odalı ev planı.....	22
Şekil 2.11. Namazgadepe çok odalı evin yerleşim planı.....	24
Şekil 2.12. Eski Nusay a)sütun b)terra cotta, metoplar.....	33
Şekil 3.1. İslam sonrası güney Türkmenistan'daki konutlar.....	37
Şekil 3.2. Küfen şehri Çugundorbaba türbesi	39
Şekil 3.3. Daya Hatun Kervansarayı a)plan b)avlu cephesinden bir bölüm.....	40
Şekil 3.4. Daya Hatun Kervansarayı iç avlu ve dış cephe restitüsyonu.....	41
Şekil 3.5. Çilburç Camisi planı.....	42
Şekil 3.6. Dehistan Namazgâh Camisi planı.....	43
Şekil 3.7. Anev Mescidi topluluğu a)zemin kat planı b)1. kat planı.....	44
Şekil 3.8. Anev Mescidi topluluğu a)kesit b)ön görünüş.....	45
Şekil 3.10. Abu-Seyit türbesi planı ve üst örtü planı.....	48
Şekil 3.11. Abu-Seyit Türbesi a)kesit b)yan görünüşü.....	48

Şekil	Sayfa
Şekil 3.12. Abul-Fazl Türbesi.....	49
Şekil 3.13. Anev kapalı su deposu.....	50
Şekil 3.14. XII asır Türkmenistan'ın mimarisinde tuğla süsleme örnekleri a) Sultan Sancar Türbesi'nden ve Dehistan Kuzey Minare'den b) Daya Hatun Kervansarayı'dan.....	55
Şekil 4.1. Mahtımkulı şairin anıtı yerleşim planı.....	66
Şekil 4.2. "Mollanepes" adındaki drama tiyatrosu yeleşim planı.....	67
Şekil 4.3. Aşkabat Oteli giriş kat planı.....	72
Şekil 5.1. Tarafsızlık Meydanı yerleşim planı.....	84
Şekil 5.2. Bağımsızlık sonrası konut toplumları yerleşim planı.....	87
Şekil 5.3. Bağımsızlık sonrası konut toplumları 1)A-tipi plan 2)B-tipi plan.....	88
Şekil 5.4. Bağımsızlık sonrası konut toplumları blok planlar	89
Şekil 5.5. Bağımsızlık sonrası konut toplumları 1)A-tipi plan 2)B-tipi plan 3)C-tipi plan	90
Şekil 5.6. Sağlık Bakanlığı binası zemin ve tip kat planı.....	91
Şekil 5.7. Enerji Bakanlığı binası a)zemin kat planı b)tip kat planı.....	92
Şekil 5.8. Enerji Bakanlığı binası yan görünüşü.....	93
Şekil 5.9. Aşkabat ticaret merkezi plan	97
Şekil 5.10. Kadın doğum hastanesi yerleşim planı.....	99
Şekil 5.11. Kadın doğum hastanesi a) güney-kuzey cephesi b)batı-doğu cephesi.....	100
Şekil 5.12. Diagnostic center hastanesi giriş kat planı.....	101
Şekil 5.13. Olimpik Stadyumu yerleşim planı.....	103
Şekil 5.15. Bağımsızlık parkı yerleşim planı.....	109

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 3.1. Abu-Seyit Türbesi taçkapı çini süslemesi.....	57
Resim 3.2. Anev Mescidi çini süslemesi.....	57
Resim 4.1. Puşkin adındaki Rus drama tiyatrosu.....	63
Resim 4.2. “Bakı Od” anıtı.....	65
Resim 4.3. Mahtımkulı şairin anıtı	66
Resim 4.4. Mollanepes” adındaki drama tiyatrosu a)geriş cephesi b)genel görünümü.....	68
Resim 4.5. S. A. Niyazov adındaki Türkmen Devlet Ziraat Üniversitesi giriş cephesi.....	69
Resim 4.6. Mahtımkulı adındaki Türkmen Devlet Üniversitesi giriş cephesi.....	69
Resim 4.7. Türkmenistan’ın Saparmurat Türkmenbaşı adındaki Milli Kütüphanesi a)iç mekan görünüşü b)okuyucu salonu.....	70
Resim 4.8. Türkmenistan’ın Saparmurat Türkmenbaşı adındaki Milli Kütüphanesi genel görünüş.....	71
Resim 4.9. Aşkabat Oteli.....	72
Resim 4.10. Eski Hükümet Konağı.....	73
Resim 4.11. Türkmenistan’ın İlimler Akademisi kompleksi.....	74
Resim 4.12. SSCB zamanlarındaki yönetim binası.....	74
Resim 4.13. Sahra çayhanesi.....	75
Resim 5.1. Aşkabat şehri genel görünümü.....	82
Resim 5.2. Bağımsızlık anıtı müzesi.....	82
Resim 5.3. Tarafsızlık Meydanı genel görünümü.....	84
Resim 5.4. Kızıl Meydan genel görünümü.....	85

Resim	Sayfa
Resim 5.5. Bağımsızlık öncesi konut toplumları a)güneydoğu görünümü b)güney görünümü.....	86
Resim 5.6. Bağımsızlık sonrası konut toplumları a)dairesel formlu b)dikdörtgen formlu	87
Resim 5.7. Bağımsızlık sonrası konut toplumları genel görünümü.....	89
Resim 5.8. Bağımsızlık sonrası konut toplumları genel görünümü.....	90
Resim 5.9. Sağlık Bakanlığı Binası.....	91
Resim 5.10. Enerji Bakanlığı	93
Resim 5.11. Bağımsızlık dönemi idari yapıları a)Türkmenistan'ın Merkezi bankası b)Garagum Yatırımcılar bankası.....	94
Resim 5.12. Bağımsızlık dönemi idari yapıları a)Tekstil Bakanlığı b)"Dayhan" bankası.....	94
Resim 5.13. Ticaret merkezi.....	95
Resim 5.14. İş merkezi.....	96
Resim 5.15. Aşkabat iş merkezi.....	96
Resim 5.16. Aşkabat ticaret merkezi.....	97
Resim 5.17. Fıskiye–Yadigarlık alışveriş merkezi.....	98
Resim 5.18. Sovyet dönemindeki alışveriş merkezi.....	98
Resim 5.19. Kadın doğum hastanesi.....	101
Resim 5.20. Diagnostic center hastanesi.....	102
Resim 5.21. Olimpik stadyumu.....	103
Resim 5.22. Köpetdag stadyumu.....	104
Resim 5.23. Gösteri merkezi, Sirk.....	105
Resim 5.24. Türkmenistan'ın Magtumkulu adındaki milli sazlı drama tiyatrosu.....	106
Resim 5.25. Türkmen Devlet Kukla tiyatrosu.....	107

Resim	Sayfa
Resim 5.26. Türkmenbaşı adındaki baş drama tiyatrosu.....	107
Resim 5.27. Bağımsızlık parkı a)kartal fıskiyesi b)fıskiyeler.....	108
Resim 5.28. Bağımsızlık parkı genel görünümü.....	109
Resim 5.29. Gökdepe Mescidi.....	110
Resim 5.30. Ertuğrulgazi Mescidi genel görünümü.....	111
Resim 5.31. Türkmenbaşın'ın Ruhi Mescidi.....	111
Resim 5.32. Aşkabat şehrinin doğu giriş kapısı.....	112
Resim 5.33. Aşkabat şehrinin batı giriş kapısı.....	113
Resim 5.34. Aşkabat şehrinin kuzey giriş kapısı.....	113
Resim 5.35. Aşkabat şehrinin güney giriş kapısı.....	113

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 1.1. Türkmenistan haritası	4
Harita 1.2. Türkmenistan'ın tarihi yerleşim haritası	4
Harita 5.1. Aşgabat şehir haritası	79

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış bazı kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklama
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAY	Türkmenistanın arhitektura yadığârlıklariri pamyatniki Arhitekturi Turkmenistana
TY	Türkmenistanın Yadığârlıkları
TYUTAKE	Trudi Yujno-Turkmenistanskoy arheologiçeskoy ekspeditsii

1. GİRİŞ

Türkmenistan Hakkında Bilgiler

Türkmenistan, Orta Asya'da 53-66° doğu boylamları ile 36-43° kuzey enlemleri arasında yer almaktadır.

Yüzölçümü 488.100 km² olan ülkenin, batısında Hazar denizi; doğu ve kuzeydoğusunda Özbekistan; kuzeyinde Kazakistan; güneyinde İran ve güneydoğusunda da Afganistan bulunmaktadır (Harita 1.1).

Başkenti Aşgabat (Aşkabat) olan Türkmenistan, idari yapılanmada Ahal, Balkan, Mary, Daşoguz ve Lebap olmak üzere beş eyaletten oluşmaktadır.

Türkmenistan'ın Mimari Gelişimi

Türkmenistan Cumhuriyeti 27 Ekim 1991'de Dünya'da Bağımsızlık statüsünü kazanmış ülkeler arasında yer almıştır. Bağımsızlığını ilan ettikten çok az bir süre sonra, ülke çapında hemen hemen her alanda gerçekleştirilen çağdaş projeler sonucunda Türkmenistan her geçen gün yeni gelişmelerle hızla ilerlemektedir.

Ülkede sosyo-ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda yapılan değişikliklerin yanısıra mimari alanda da gerçekleştirilen değişimler-başkent Aşgabat başta olmak üzere, Türkmenistan'ın bütün kent merkezlerine, il ve ilçelere, kasabalara hem de köylere yeni bir görünüm, yeni bir kimlik kazandırdı. Bağımsızlıktan sonra ülkede çağdaş yapılaşmalar, yeni binalar ortaya çıkmaya başladı. Artık eski sistemlerdeki binaların yapımı yerine “*Modern Mimarlık*” adıyla tanımlanan farklı yapılaşma teknikleri geliştirilmiştir.

Bu Tez Çalışmasının ana konusunda ülke mimarisinde ne gibi değişimlerin olduğu ve bu değişim sürecinde hangi faktörlerin devam ederek daha etken olduklarının araştırılması hedeflenmiştir.

Türkmenistan'ın mimari konusunda yapılmış çalışmaların geneli ülke mimarlık tarihi üzerinde yapılmış restorasyon işleri ile ilgili olmakla sınırlı kalmıştır¹. Çalışma konuları ise, genel olarak mimarlık izleri, kalıntılar ve tarihi binalar başta olmak üzere çeşitli mimarlık eserleri ele alınmıştır². Tarihteki birçok devirlere ait çeşitli sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmeler dahilinde değişerek devam eden mimarlık izleri, Türkmenistan'ın mimari gelişiminin temelini oluşturmuştur. Türkmenistan'da çok eski dönemlerde başlamış mimari üretim ve tasarım tüm tarih öncesi ve tarihi çağlarda devam etmiş; bunun sonucunda farklı kültür, toplum, iklim ve coğrafyalarda birbirinden oldukça değişik plan, tip, estetik ve görünümelerde mimari motifler ortaya çıkmıştır (Harita 1.2). Türkmen halkının mimari mirası bugünkü durumuna gelene kadar yoğun bir süreci göstermiştir. M.Ö. XII-VIII asırlardan başlayan dönemlerde, Türkmenistan'ın eski topraklarında mimarlıkta ve şehircilikte önemli iz bırakan inşa işlerinin geliştiği bilinmektedir. O dönemlerden Çarlık Rusya'sı dönemine gelene kadar yaşanmış devirlerde yerleşik hayatın yanısıra, göçebe hayatı da sürdüren Türkmen halkının mimari mirası benzer karakterdeki eserlerin gelişmesiyle devam etmiştir. Orta asırlarda İslam mimarinin etkisi, Türkmenistan'ın eski topraklarındaki yerel adet yapılarında ve diğer eserlerinde hafif bir şekilde görülmektedir. Çünkü, İslam'ın adetlerinde anıtsal binaların yapımı yer almamıştır. Güney Türkmenistan'da türbeler ve anıtlar yapı sanatında daha çok bilinen kubbeli yapılar olmuştur. Çarlık Rusya'sına dahil edilmesiyle başlayan Türkmenistan'ın mimarisindeki gelişim süreci farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Şehirlerde endüstri binaları, sanayi sektörü, çeşitli fabrikalar ve diğer yapıların tüm görünüşlerinin sanatsal birliğine, bütün Orta Asya'nın mimarisi için karakteristik kültür olarak

¹ Y. Atagarriyev, Türkmenistan'ın arhitektura yadigarlikleri-Pamyatniki arhitekturi Turkmenistana, Leningrad 1974.

² A. Esenov, Türkmenistan'ın Binagarçiliginin Tarihi, Aşabat 2001.

Y. Sayan, Türkmenisytan'daki Mimari Eserler, XI-XVI. Yüzyıl, Ankara 1999.

bilinen formların oluşturulmasında kolonyal mimarinin yapılaşma yönü yardım etmiştir. XIX asrın sonunda Sovyet dönemiyle başlayan yerleşik hayat döneminde batılı yaşama biçimleri, zaman içinde kısmen yerleşmiş ve kimi yerlerde geleneksel biçimlerin yerini almıştır. Türkmenistan'da mimarlık kültürü çoğu yönden batılı örneklere benzer gözükse bile, hala sık sık korunan bazı geleneksel biçimler vardır. Hem batılı hem de geleneksel biçimler bazen aynen korunarak, bazen de değişime uğrayarak devam ettirilmektedir.

Bu Tez Çalışmasında, söz konusu devirlerdeki çeşitli medeniyetlerin mimari boyutlara nasıl yansıdığından söz edilip, her devrin mimari özellikleri kendi içinde incelenerek karşılaştırılacaktır ve aynı devirlerin mimari değişimi ve devamlılığı doğrultusundaki incelemeler sunulacaktır.

Değişen sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar, yaşanan çevrelerin de değişmesini beraberinde getirmektedir. Değişerek devam etmekte olan mimari kültür, Türkmenistan'da geçmişten bugüne büyük bir değişim ve dönüşüm göstermiştir. Türkmenistan'da günümüz mimarlık kültürü, dış ve iç mekan biçimlenmesi ve donatılmasının, Batılı hem geleneksel biçimlerin her ikisine de benzer ve her ikisinden de farklı yönleri ile kendine özgü bir kompozisyon oluşturduğu gözlenmiştir.

Çalışmaya konu olan tarihsel süreç; mimari gelişimi etkileyen sosyal ve kültürel, ekonomik yapıdaki değişimler-devamlılıklar gözönüne alınarak farklı devirlerde incelenecektir. Bunlar:

I-İslam Öncesi Devri (M.Ö. XII-VIII asırlar ve M.S. VII asır)

II-İslam Sonrası Devri (VII asır ve XIX asır)

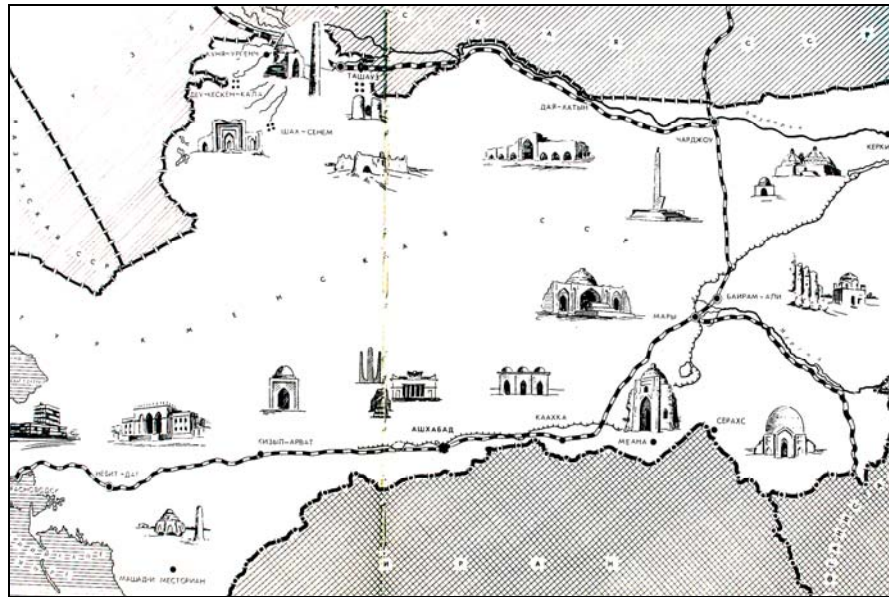
III-Çarlık Rusya'sı ve Sovyet Devri (XIX asrın sonları ve 1991 yıl)

IV-Bağımsızlık Devri (1991 yıl).

Çalışma dahilinde tarama, karşılaştırma ve gözlemleme gibi araştırma tekniklerinden istifade edilmiştir. Çalışmadaki araştırma sınırları ise, Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat ve yakın çevresi ile gerçekleştirilmiştir.

Harita 1.1. Türkmenistan'ın haritası [Political Boundaries, TKM-2006]

Harita 1.2. Türkmenistan'ın tarihi yerleşim haritası [TAY, 1974]

Türkmenistan'daki tarihi yerleşim yerlerinde ortaya çıkmış eserler çeşitli devirlerde inşa edilerek bölgesel özellikleri taşımışlardır (Harita 1.2). Coğrafi ve jeolojik durumların yanısıra kullanılmış malzemelerin özellikleri başta olmak üzere, zaman-zaman ortaya çıkmış savaşlar bu eserlerin yıkılıp yok olmasındaki nedenlerdir. Bu tarihi eserlerin çoğu günümüze kadar ulaşamamış olsa bile, bazıları kum tepeleri ve harabeler halinde iken, bazıları da restorasyon çalışmaları sonucunda kullanılır hale getirilmiştir. Bunlardan bazılarının durum tespiti şöyledir:

Güney Türkmenistan'da—Serahs ve Aşkabat çevresindeki mimari eserler

Serahs Kalesi M.Ö. VI-IV asırlarda Ahemenitler devrinin eseri olan yapı günümüzde kum tepesi halindedir.

Dandanakan Camisi XI-XII asırlarda inşa edildiği tahmin edilen eser, günümüzde harabe halindedir.

Abu-Seyit (Şekil 3.10), *Abul-Fazl Türbeleri* (Şekil 3.11 ve Şekil 3.12) ve *Yartı Kümbet*, yapımı XI asrın ortaları olarak bilinen bu eserler büyük ölçüde yıkılmış ve harap olmuştur.

Nusay (Nesa) Namazgah Camisi XI-XII asırlarda inşa edilmiş olduğu tahmin edilen eser günümüze kadar ulaşamamıştır.

Anev Mescidi XV asırda inşa edilen eser 1948 depreminde yıkılmıştır (Şekil 3.7-Şekil 3.9).

Güneydoğu Türkmenistan'da—Merv ve çevresindeki mimari eserler

Sultan Kale ve Selçuklu Sarayı XI-XII asırlarda inşa edilen eserler olup, günümüzde harap durumdadır.

Sultan Sançar Türbesi XII asrın sonlarında yapılmış eserdir. Günümüze kadar bazı kalıntılar halinde gelebilmiş eser, son dönemlerdeki restorasyon çalışmaları sonucunda yeniden dikeldilmiştir.

Talhatan Baba Camisi XI-XII asırlarda inşa edilmiş eser, günümüzde restorasyon çalışmaları sonucunda ayakta kalmıştır.

Batı Türkmenistan'da—Dehistan ve çevresindeki mimari eserler

Mezar-i Şir Kebir ve *Kuzey Minare* X-XI asırlarda inşa edilmiş eserler, günümüzde harap halindeki kalıntılar durumundadır.

Kuzey Türkmenistan'da—Üregenç'deki mimari eserler

Sultan Tekeş Türbesi XII asrın sonlarında inşa edildiği tahmin edilen eser, yapılmış onarımların sonucunda ayakta kalmıştır.

Kutluğ Timur Minaresi, *Törebeğ Hanım* ve *Necmeddin Kübre Türbeleri* XIV asırlarda inşa edilmiş eserler, yapılmış restorasyon sonucunda günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Kuzeydoğu Türkmenistan'da—Çarcev (Türkmenabat) ve Kerki (Atamırat) çevrelerindeki mimari eserler

Alembardar Türbesi XI asrın başlarında inşa edilmiş eser, günümüze kadar ulaşamamıştır.

Darganata Türbesi XIV asrın sonlarının inşası olarak bilinen eser, günümüze kadar ulaşamamıştır.

Asatanababa Türbesi XII asırlardan başlamış ve XIX asra kadar çeşitli ilave ve değişikliklerle günümüze kadar ulaşmış eserdir.

2. TÜRKMENİSTAN İSLAM ÖNCESİ DEVRİNDE

2.1. Devrin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu

M.Ö. XII-VIII asırlarda başlayan Türkmenistan'ın eski topraklarında İslam öncesi devri, M.S. VII asırlara kadar devam etmiştir. Ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel durumu, bu dönemler içerisinde çeşitli medeniyetlerin etkisinde gelişmiş. Çok eski medeniyetli bir ülke olan Türkmenistan, tarihçilerin araştırma kazıları sonucunda yurdun sınırlarında toplumun paleolitik zamanında, 300 binyıl önce ortaya çıktığını belirtiyorlar. M.Ö. XII-VIII binli yıllarda ilk insanlar Hazar bölgesindeki mağaralara sığınmışlar ve taş aletlerini kullanmışlar. Avcıların hayatında geometrik düz görünüşlü trapez ve üçgen şekilli parça çakmak taşlarının kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Günlük yaşamlarında ise, bitkilerin tatlı köklerini ve meyveleri tüketmekle geçimlerini sağlamışlar. Yavaş-yavaş avcılık hayatından hayvanları evcilleştirmeye ve ilk çağ sektörüne geçilmesi, yerleşik yaşamın ilk izlerini ortaya koymuştur. Yerleşik yaşamda en erken tarımsal hayatın beşiği olarak bilinen “Ceytun medeniyeti”, “Neolitik” dönemde Türkmenistan'ın güneyinde yerleşik tarımsal ve hayvancılığın ortaya çıkışını gösteriyor. Köpetdağ'ın kıyılarında ortaya çıkmış Ceytun kırsalı, bölgede erken tarımsal sektörden yerleşik üretici sektörüne geçiş devri, kırsalların yeni görünüşlerinin oluşmasına sebep olmuştur. “Ceytun medeniyeti”, Türkmenistan'ın güneyinde dağ kıyılarının yayılması ve yeni medeniyetin ortaya çıkmasıyla son buluyor. Ülkede “Anev Kültürü” olarak adlandırılan yeni bir dönem başlıyor. Anev'de, Amerikan ekibi tarafından 1904-1905 yıllarında yapılan kazılarda M.Ö. 4500, başka bir tahmine göre de, M.Ö. 9000 yıllarına ait bir medeniyet ortaya çıkarılmıştır. “Anev Kültürü” olarak adlandırılan bu kültürün alt katmanlarında, buğday ekiminin yapıldığı, dünyanın en eski tarımının burada olduğu ve ziraatte ilk defa yapay sulamanın kullanıldığı anlaşılmıştır [Belentiskiy, A.,1980].

M.Ö. IV asrın ortalarına kadar Türkmenistan'ın eski topraklarında ortaya çıkmış “Ceytun” ve “Anev” medeniyeti zaman içerisinde gelişerek devam

etmiştir. Ülkede sosyo-ekonomik ve kültürel hayatın temelini oluşturan bu medeniyetler ülke sınırlarındaki ilk mimari yapıların ortaya çıkışını gösteriyor. M.Ö. IV-III asırlarda Batı Avrupa'da Roma medeniyetinin etkisi büyüktür. Aleksandr Makedonyalı'nın istilası ve Ahemenitler imparatorluğunun ortaya çıkması sonucunda, Türkmenistan'ın eski toprakları Güneyin bölgesine dahil edilmiştir. Aleksandr Makedonyalı'nın hükümdarlığından ayrılan Parfiya devleti, Güney Türkmenistan'da yeni bir dönem başlatmış. Parfiya devleti döneminde ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamlarıyla beraber tarihi-medeni gelişimi de ilerlemiş. Irmak yakalarında yeni yaşam bölgeleri ortaya çıkmış, şehir gelişimi ve şehir medeniyetinin mimari özellikleri geliştirilmiş. Orta asırlar diğer dönemlerle kıyasladığımızda Türkmenistan'ın sosyo-ekonomik ve kültürel durumunun, şehir medeniyetinin ve halk sanatının mimari gelişmeyle kıyasla farklı bir dönem olmuştur. Bu asırlarda gelişmiş şehir medeniyetleri, özellikle Mekezi Asya'da gerileme sürecine girmiştir. Güney Türkmenistan'da ve Margiana'da çeşitli savaşlar nedeniyle nüfus yoğunluğu azalmış. Dolayısıyla tarımsal alanlar küçülmüş ve dağlık, suyun bol olduğu bölgelere göç edilmiştir [Esenov, A., 2001].

2.1.1. Devrin sosyo-ekonomik, kültürel durumundaki değişim ve devamlılık

Türkmenistan'da yerleşik tarımsal sektörün oluşumu ilk medeniyetin ortaya çıkışıyla bağlıdır. Bu tarihi devirde erken Doğu görünüşlü ilk medeniyet alanının kuzeydoğu bölgesi "Ceytun medeniyetidir". B, Y., Stavikiy (bkz. Masson, W. M., 1971) bunu:

Etfartaki alanların üst seviyedeki yerleşik tarımsal nüfuslu bölgesine ait olarak hesaplıyor. İşte buna göre, Ceytun yapılaşmasının özellikleri yapılan kazı işlerinde ortaya çıkarılan, Yakın Doğu'nun anıtsal yapılarıyla benzerliğinin olduğu bilinmektedir. Uygun yaşam şartlarının ve dağ ovalıklarındaki sulama tarımsal alanların oluşumu, yerleşik hayatı sürdüren nüfusun yaşam bölgelerinin genişlemesine imkan sağlamıştır. Bu gelişim Alınki Asya'nın ve

İran'ın medeniyetlerinin eski tarımsal ocakların medeniyeti ile yakın ilişkide olduğundan dolayı daha da ilerlemiştir [Masson, W. M., 1971].

Yapılan kazı araştırmalardan elde edilen verilere göre, “Ceytun medeniyetinden” “Anev medeniyetine” geçiş devrinde erken Doğu medeniyetinin kuzey ocakları olan Anev, Karadepe, Namazgadepe, Göksüyrü ovalıklarında üretici sektörün alt katmanlarında örgü, porselen ve metal işlerinin yapılmış olduğunu belirten izlere rastlanmıştır [Esenov, A., 2001].

Türkmenistan'ın M.Ö. III-II binli yılların ortaları ve ikinci yarısı ile başlayan “Bronz Asrı”, yerleşik tarımsal devrin çeşitli maddi medeniyeti olan, şehir tipli kalelerin ortaya çıkışını gösteriyor. Yerleşik tarımsal hayat ile aynı zamanda hayvancılığın da ilerlemesi, yarım çiftçi sektörü ortaya çıkarmıştır. Türkmenistan'ın bu asırlardaki sosyo-ekonomik ve kültürel durumu İran'ın adetlerine yakın olmuştur. Ama, bu benzerlikler daha geç ortaya çıkmış. M.Ö. II binli yılın sonlarına doğru, Güney Türkmenistan'ın yerleşik tarımsal kalelerinde gerileme başlamış ve M.Ö. I binli yılın birinci çeyreğinde ırmak kollarındaki tarımsal medeniyet yeniden ortaya çıkmış. Yeni tarımsal medeniyetlerin oluşumu, yeni yaşam bölgelerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan Altindepe kalesi, zamanın yarım çiftçi hayatının, sulama tarımsal hayatından ayrılmasını sağlamıştır (Şekil 2.5). Bunun sonucunda, nüfus ayrı-ayrı meslek dallarında kendilerini geliştirmişler. Bunları Altindepe'nin erken şehir tipli kalelerden oluşmasının nedeni olarak değerlendirmek mümkün. Bu merkezi bölge, sadece üretici sektörün gelişimi ve komşu bölgelerle yakın ilişkide olmakla sınırlı kalmamış ve Ceytun'un uzak ülkelerin de ticaret bölgesi olduğunu belirtmektedir. Bu devirlerden Parfiya devrine kadar, Güney Türkmenistan'ın sosyo-ekonomik ve kültürel durumu, eski medeniyetlerin devam ettirilmesi sonucunda zaman-zaman komşu ülkelerin medniyetlerinden etkilenecek gelişmiştir ve değişmiştir.

Parfiya imparatorluğunun kökeni—Güney Türkmenistan'ın maddi medeniyetindeki kalkınma dönemi olarak bilinen bu devir, yeni kırsalların, kalelerin ortaya çıkışını ve ileri yönde geliştiğini göstermektedir. Bunun sebepleri Çin ve Roma arasındaki ulusal kervan ticareti yollarının dayanışma noktaları ülkenin ticari-ekonomik ve yönetim zincirine dönüşmesiyle anlatılmaktadır. Bunun sonucunda ülkede sulama tarımsal sektöründe ve çiftçilikte yeni teknikler geliştirilmiş. Çeşitli yerleşim alanlarının ortaya çıkması, kervan ticaretini ayakta tutmak, malzemelerin güvenliğini ve kervanların güzergâhi üzerinde ticaretin sağlanması üretici sektördeki ürün çeşilerinin artışına sebep olmuştur [Esenov, A., 2001].

2.2. Devrin Mimari Özellikleri

İslam Öncesi Devrine ait Türkmenistan'ın çeşitli yerlerinde yapılan kazılardan ve araştırmalardan elde edilen verilere göre, ülke topraklarında mimarlığın oldukça geriye giden bir geçmişi vardır. Mezopotamya ile çağdaş olan bölge kültüründe, yerleşik hayatın çok erken dönemlerde başladığına dair mimarlık izleri mevcuttur. Güney Türkmenistan'da Ceytun, Namazgadepe, Karadepe, Yassıdepe gibi “Neolitik” devirlere ait yerleşim yerlerinde, Rus ekipleri tarafından gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılan balçıktan yapı izleri bunların en somut örnekleridir [Berdiyev, O., 1974].

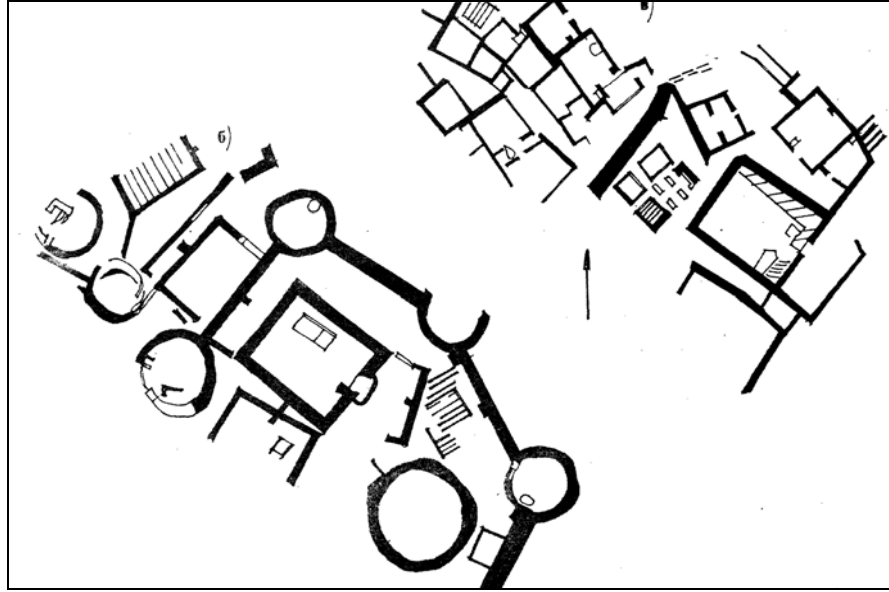
Ülkede M.Ö. XII-VIII binli yıllarda yaşamış insanların hayatında bazı manevi medeniyetin ve güzellik isteklerinin belirtileri olan toplum ortaya çıkmaya başlamış. Mimarlık izlerinin bulunması buna şahitlik etmektedir. Bunlar Güney Türkmenistan'ın o devirlerdeki insanların “Orta Taş Asır” medeniyetinden “Neolitik” devrin ilk tarımsal mimarlığına geçişini, tarımsal mimarlığın ortaya çıkışını göstermektedir [Atagarriyev, Y., 1974]. İnsanoğlu artık mağaralara sığınmayıp, kendi inşa ettiği yapılarda barınmaya başlamıştır. Tarımsal hayata geçilmesiyle yerleşik yaşamdaki yapılaşma yerleri ortaya çıkmış. Güney Türkmenistan'da “Ceytun medeniyetiyle”

başlayan kırsalların ve yerleşik tarımsal alanların inşa sanatı, kendine özgü mimari özellikleri olan ev yapım adetlerini geliştirmiş [Masson, W. M., 1971].

İslam devrine gelene kadarki asırlarda Güney Türkmenistan'ın eski topraklarında "Ceytun" ve "Anev" medeniyetlerinin etkisinde geliştirilmiş yapıların mimari özellikleri ortaya çıkmıştır. Bunlar çeşitli dönemlerde inşa edilip dağ kıyılarında, kırsallarda, tarımsal yerleşik alanlarda ve ovalıklarda yerleşmekle birlikte mahalle gruplarına, kalelere, barınma evleri toplumuna ve şehir tipli görünümlere sahip olmuştur [Esenov, A., 2001].

2.2.1. Barınma evleri toplumu

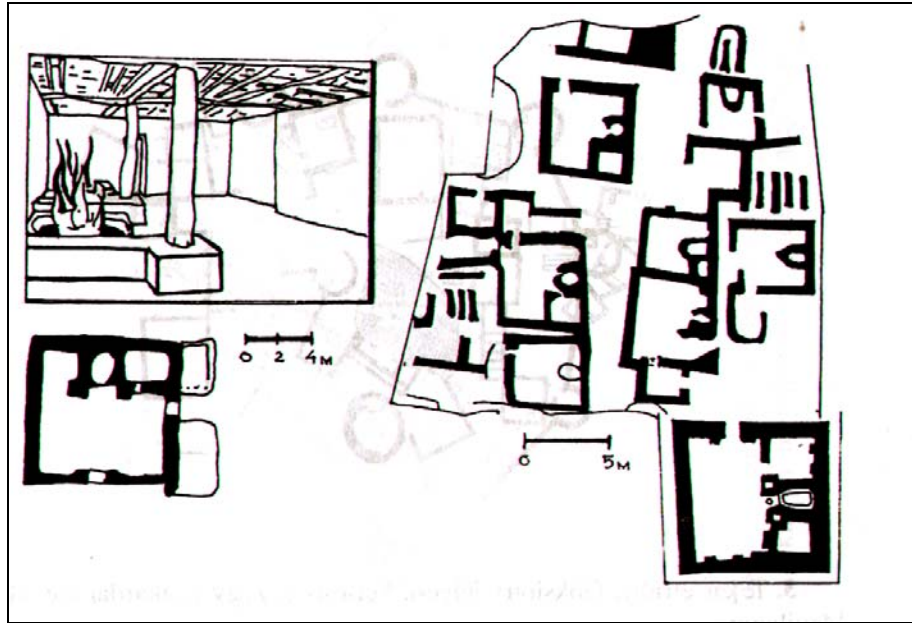
Güney Türkmenistan'ın eski topraklarında yerleşik hayata geçilmesiyle başlayan yapılaşmadaki barınaklar, devrinin ilk eserlerini ortaya koymaktadır. Neolitik devirde Türkmenistan'ın güneyinde barınaklardan oluşan Ceytun kırsalı, yüksekliği 5,5 m yakın olan yarım (0,5ga) hektardan oluşan kum tepesinin üzerinde yerleşmektedir. Bu kum tepesi şimdiki Aşkabat şehrinin 30 km kuzeybatısında yerleşmiştir (Şekil 2.1). Kırsal, belli bir düzene sahip olmayan sokaklarda oluşan tek odalı evlerden dizilmiştir. Araştırmacılar her evin bir aileye ait olduğunu ve bütün kırsal 40-50 aileden oluşan bir mahalle grubu olarak yaşadıklarını tahmin etmektedirler. Ceytun'da yapılan kazılarda açığa çıkarılan tek odalı evlerin hepsi birbirine benzer, dikdörtgen planlı yapılar olup, bunlar ancak boyutları, ocak ve kapılarının konumlarıyla birbirinden ayırt edilebilmektedir. Odaların alanı yaklaşık 2,5 m² yakın olmuştur. Görünüşe bakılırsa, ilk başta kırsalın ortasında barınaklar inşa edilmiş. Onlar, kırsalın mimarlık yönünden süslenilişiyle farklılık göstermiş. Ceytun kırsalında büyük dörtgen oda, odanın güney duvarında ocağın karşısında çıkıntılı mimari elemanları olan tek odalı barınaklar daha M.Ö. VI binli yılda ortaya çıkmıştır [Bediyev, O., 1974].

Şekil 2.3. Yalanaçdepe yerleşim bölgesi planı [Masson, W. M]

Önceleri tek odadan ibaret olduğu anlaşılan barınakların zamanla oda sayılarında bir artış izlenmektedir. M.Ö. III binin sonlarında ve M.Ö. II binin başlarında, daracık sokaklarla birbirinden ayrılan evlerin, bir büyük alanın etrafında sıralanan çok odalı yapılar oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca, seramik işlerinin de mimaride, günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce kullanıldığı tespit edilmiştir [Pugaçenkova, G. A., 1967].

M.Ö. VI–V binli yıllara ait Ceytun ev yapım mimarisine benzer izler; Bami, Pessecikdepe (Şekil 2.4), Togalakdepe ve Çağıllıdepe kırsallarında görülmektedir. Bunlarda belli bir mimari yapım ortaklığı izlenmektedir [Masson, W. M., 1971].

Şekil 2.4. Pessecikdepe kırsalındaki barınma bölgesinin yerleşim planı
[Masson, W. M]

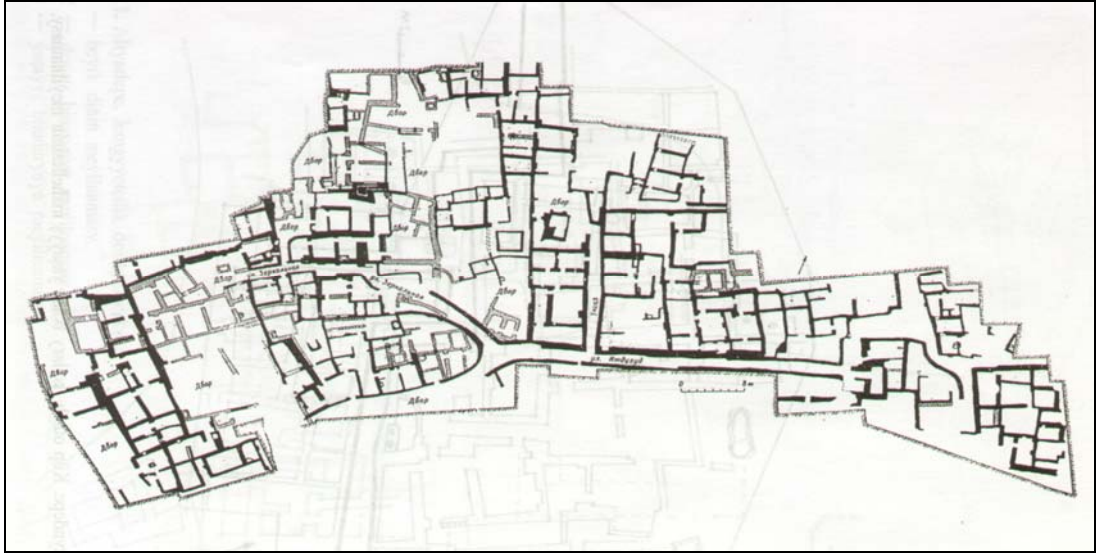
Büyük aileler için tasarlanmış evler ve geniş alanlar, onlar için genel olan avlu hem de yemekhaneler ile birleşmiş barınma ve diğer ihtiyacı odalardan ibaret olmuştur. Çok odalı evin yapımında beşeri unsurları, aile çiftlerinin bölünmezliği için ayrı aile ocakların ve açık avluların olmadığı görülmektedir. Odaların çoğu genel olarak yapımına göre iki sıraya yerleşmiş, aralarında kapıları olan birkaç oda tipinde inşa edilmiştir. Yeni odalara ihtiyaç duyulduğunda ek oda yapılmıştır. İşte, bunun için de büyük aileler için tasarlanmış evin ortaya çıkışında ayrı-ayrı oda gruplarının farklı zamanlarda inşa edildiği görülmektedir [Litviniskiy, B. A., 1952].

2.2.2. Kaleler

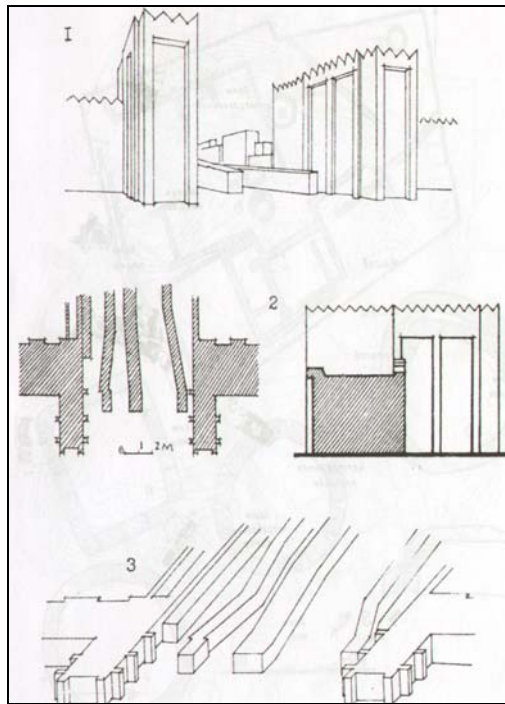
Şehirleşme medeniyeti, nüfusun önceki devirlerin toplumsal ekonomik durumunu şartlandırmış üretici sektörün işçiliğine bağlı olarak gelişmiştir. M.Ö. III-II binli yılların ortaları, yerleşik tarımsal devrinin çeşitli maddi medeniyeti olan, şehir tipli kalelerin ortaya çıkışını göstermektedir. Erken şehir medeniyeti devrinde, kalelerde dini yapıların görünüşleri ibadethaneler oluşmaya başlamıştır. Yerleşik tarımsal sektörden çiftçilik sektörünün

ayrılması M.Ö. II binliyda toplumun daracık sokaklar ve geçitlerle bölünmüş yaşam bölgelerindeki barınma ev toplumunun ortaya çıkışını şartlandırmış. Bunların örneğini, Güney Türkmen merkezlerindeki yerel mimari ve inşa adetlerinde görmek mümkün. Altindepe kalesi bunlardan biridir (Şekil 2.5). Kale, M.Ö. III binliylın başında 26 hektar alana sahip olmakla devrinin en yukarı seviyesine ulaşmış. Altindepe kalesi kuzeyden–güneye uzayıp giden sivri şekle sahiptir. Bu kendine özgü başkent vazifesini yerine getiren şehir görünümlü kale olup, yapım özellikleri ve evleriyle önem kazanmıştır. Kalenin doğu ve güney giriş kapıları olmuş (Şekil 2.6). Bu kapılar büyük dörtgen kolonları olan girişlerdir. Girişin meydanı üç kısma ayrılmış. Bu ise şehir hareketini yönlendirecek şekilde yerleştirilmiştir. Büyük mimariye sahip olan duvarların üst kısmı, dörtgen köşeleriyle uygun bölünen ve yukarı kısımda basamak şeklinde tamamlanan dörtgen büyük sütunlu kule görünüşünde olmuş. Altindepe kalesinin ana giriş kapısı sadece korunma amaçlı olmayıp, oysa başkent şehrinin baş kapısı olmakla yakın çevredeki hükümdarların büyüklüğünü göstermekte de önemli rolü olmuştur. İşte, bunun için M.Ö. II-I binliyıların basamağında büyük mimariye sahip olan ana girişlerin oluşumunu, Güney Türkmenistan'da şehirleşmenin başlangıcı olarak kabul etmek mümkün [Masson, W. M., 1968].

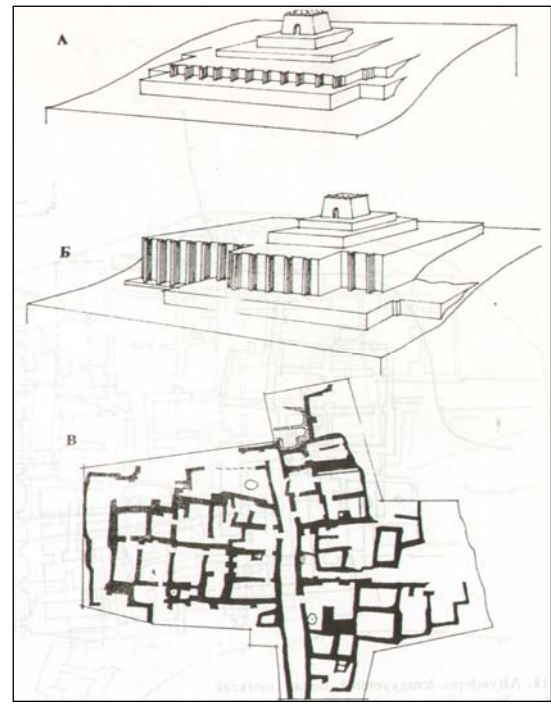
Altindepe kalesinin yapımında mahallelerin özelliklerine göre bölünmeye başlamış olduğunu görülmektedir. Kale çok önemli inşa eseridir. Burada M.Ö. II-I binliyıların basamağındaki şehrin tüm özelliklerini, şehre mahsus olan karmaşık yerleşimlerin yapım düzenini, konut mahalleleri, sosyal ve dini toplumları, sokak hem de yol düzenini görmek mümkündür [Masson, W. M., 1968].

Şekil 2.5. Altindepe kalesi yaşam bölgesinin merkezi yerleşimi
[Masson, W. M]

(a)

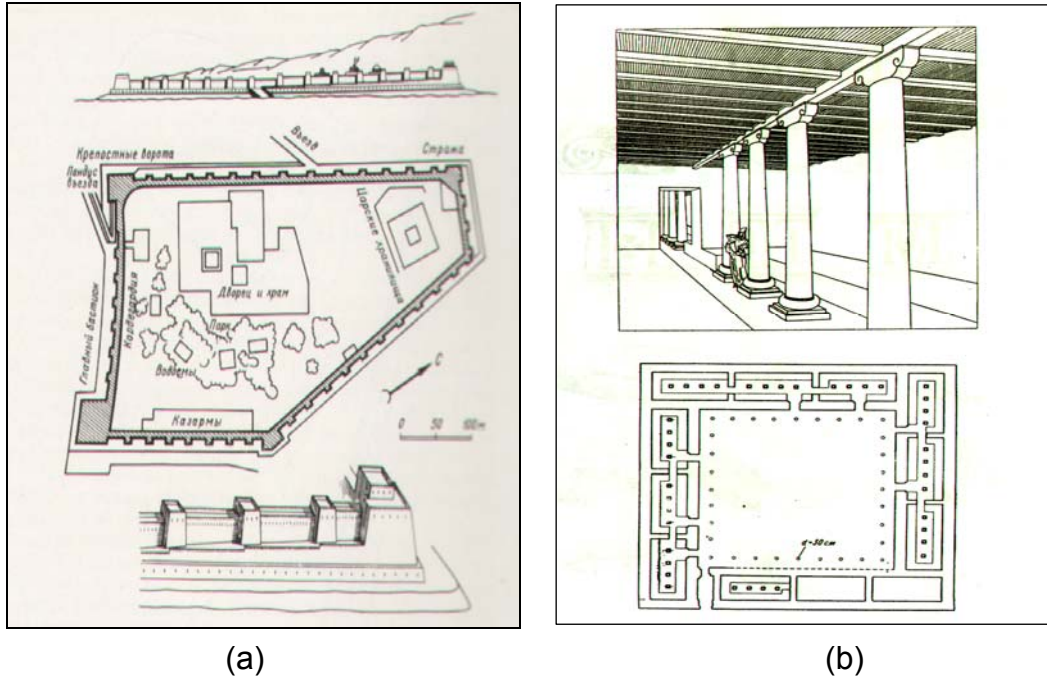

(b)

Şekil 2.6. Altindepe kalesi a)genel giriş b)adet toplumu [Masson, W. M]

Parfiya devrinde ortaya çıkmış kalelerin farklı unsurları iç kaleler olmuştur. Onların yapımı dörtgen ya da düz çokgen şeklinde olup, dışına eğimli koruma duvarları sarılmıştır. Yapımına mahsus unsur, iri ibadethane ve köşk yönetim evlerin yer üstünden yükseltilmiş tepelerde yer almasıdır. Dışına balçıktan ya

da çığ kerpiçten sarınan duvar iç kalede yerleşmiş Parfiya'nın merkezleştirilen hükümeti, kalenin yapım şeklindeki sultanların köşkü hükmünde baş yerine sahip olmuştur. Bundan bu yana iç kale erken devirlerdeki gibi sadece bir ibadethanelerin bulunduğu yer olmakla sınırlı kalmayan, oysa köşk, ibadethane toplumlarını ve ambarları, mezarlıkları olan farklı inşa grubunu kapsayan Parfiya sultanlığının iç kalesine dönüşmüştür. İç kale yapımı ve kendine özgü şekliyle farklılık kazanmıştır. Parfiya sultanlarının köşkünün–Eski Nusay kalesinin mimarisi kuşkusuz, Güney Türkmenistan'ın mimarlık tarihinde antik devirde kendinin büyüklüğü, kendine özgü görünüşü, toplumsal–dini işlevli binaların mimarisiyle daha önemli devri göstermektedir (Şekil 2.7). Kalenin yapımında esaslı binalar ara bağlantılarına göre iki bölüme; merkezi ve kuzey olarak ayrılmıştır.

Şekil 2.7. Eski Nusay a)kale b)kare şekilli ev planı [Pugaçenkova, G. A]

2.2.3. Şehirler

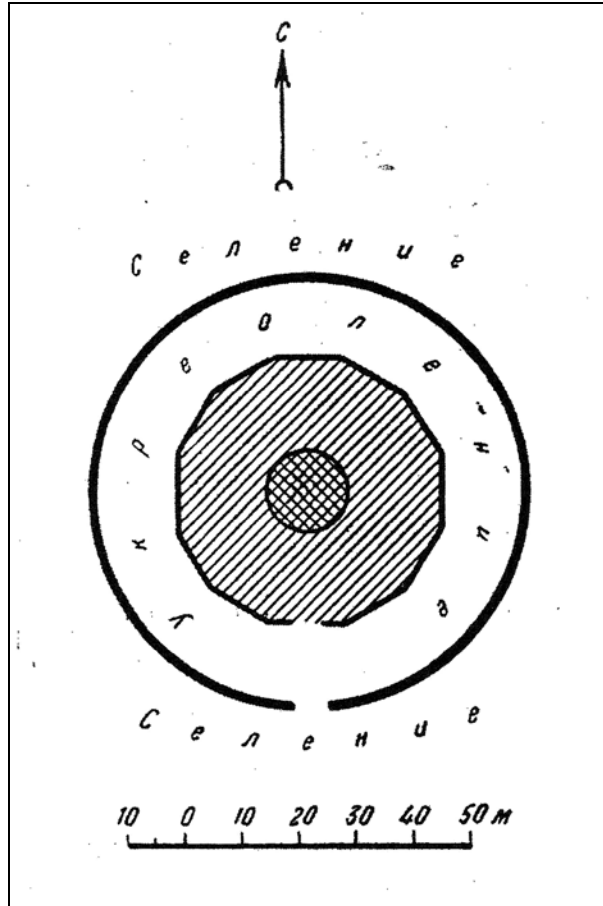
Güney Türkmenistan'da şehir medeniyetinin ortaya çıkışı mimarlık tarihinde belli bir oluşumdur ve o mimarlıktaki yeniliklerin, özellikle de şehirleşmenin

maddi medeniyete daha sık yaklaşımıyla bağlıdır. Eğer, Neolitik Ceytun'ı üretici sektörün tamamen yeni görünüşü hükmünde “Neolitik değişimini” anlatıyorsa, dört binyıl sonra Altındepe toplumsal gelişimin yeni seviyesinin başını başlatmıştır. Şehir medeniyetinin oluşumu, bir yandan hayat şartlarının değişmesiyle bağlı olarak ortaya çıkan güzellik anlamının değişimi, diğer bir yanda ise dağınık örf–adetlerin ve tek tanrılı dini inançların ortaya çıkmasını talep eden toplumsal işleriyle bağlıdır [Esenov, A., 2001].

Yeni Nusay-Güney Türkmenistan'ın mimarisinin ve sanatsal boyutlarının ortaya çıkmasındaki genel gelişim bölgesi olmakla birlikte, antik devirde kendine mahsus özellikleri hem de Parfiya'nın diğer vilayetlerinin mimarisinden farklı işaretleri birarada toplayan şehirdir. Bu devrin ve Eski Doğu zamanındaki medeniyetin birikiminin kuvvetli toplumu “Parfiya” diye adlandırılan büyük ve güçlü devlette bulunan halkların çeşitli medeniyetlerinin hem de adetlerinin birbiriyle kolay uyum sağlamasının sonucunda ortaya çıkmıştır [Sayan, Y., 1999].

Govşut'daki Yelkendere şehri–geçiş devrinin kalesi, Güney Türkmenistan'ın erken devri şehrinin bir örneğidir. O devirde toplumsal hayattaki ilişkilerde gerileme olmuştur. Yeni görünüşlü yerleşik bölgeler seyrek durumlarda eski yerlerde, çoğu zaman yeni alanlarda ortaya çıkmış. Yelkendere'nin yapımı merkezi bir yapıdır. Merkez tepenin–iç kalenin yüksekliği 15 m kadar olup, onu çevreleyen ev mahallelerinden daha belirgin görünümündedir. Barınaklar iç kaleden açık meydanla ayrılmaktadır. Onun yapımında iki sokağın; iç kale giriş kapısından uzanan ve barınma ev toplumlarını kesip geçen sokakların izleri görülmektedir. 12 hektara yakın alana sahip olan Yelkendere, M.Ö. I binli yılın birinci yarısında dağ kıyı bölgesinde ortaya çıkmış iç kaleli büyük şehrin kalıntısıdır. Govşut'dan kuzey-batıda yerleşen, yapımında büyük binaları olan merkezi bölge olarak seçilmiş Soltandest şehrinin inşa adetleri, ortaya çıkan şehir unsurlarını aydınlatmaktadır. Şehir, çapı 100 m yakın olan balçıktan korunma amaçlı surlar ile çevrilmiş (Şekil 2.8). Onun daha sıkı

yerleşmiş evli bölgesi, merkezinde yüksekliği olan on iki köşeli yapıdır [Esenov, A., 2001].

Şekil 2.8. Soltandest şehri planı [Pugaçenkova, G. A]

Eski şehirlerin sınırları barınaklar daha çok yerleştiği 100-300 hektar alanı kapsamıştır. Şehirde ticaret mahalleleri, barınma ev toplumları, pazar yerleri, üstü kapalı alışveriş yerleri, dini yapıların toplumu, zenginlerin bölgesi ve çeşitli tamirhane gruplarının yer aldığı ayrı mahalleler olmuştur. Parfiya şehrinin yapımı üç bölümden;

- Harp-yönetim görevini yerine getiren iç kaleden,
- Esası toplumsal hayatının dönüştüğü şehrin kendinden,

- Yarım kırsal tipli dağ kıyılarından oluşmuştur.

Türkmenistan'daki şehirleşmenin o devrin kesin örneklerine dayanarak değerlendirmek mümkündür [Pugaçenkova, G. A., 1953].

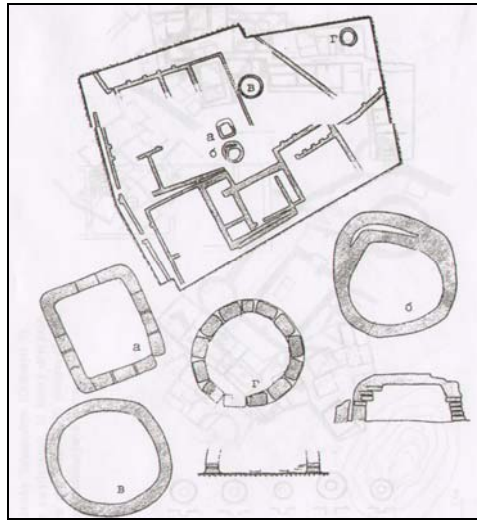
2.3. Devirdeki Mimari Değişim ve Devamlılık

2.3.1. Mimari tema

Güney Türkmenistan'da İslam Öncesi devrinde ortaya çıkmış mimari eserler, daha çok tarımsal ve çiftçi söktörün barınma, sığınma ihtiyaçlarını karşılayabilecek tipteki yapıları kapsamıştır. Başlangıçta kümelerin inşa edilmesi basit ve sade yaşam meydanların, dinlenme yerlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tek odalı evlerden dizilmiş barınma bölgeleri Ceytun kırsalında M.Ö. VI binliyiada ortaya çıkmıştır [Bediyev, O., 1974]. Önceleri tek odadan ibaret olduğu anlaşılan barınakların zamanla oda sayılarında bir artış izlenmektedir. M.Ö. III binin sonlarında ve M.Ö. II binin başlarında, daracık sokaklarla birbirinden ayrılan evlerin, bir büyük alanın etrafında sıralanan çok odalı yapılar oldukları anlaşılmıştır [Pugaçenkova, G. A., 1967].

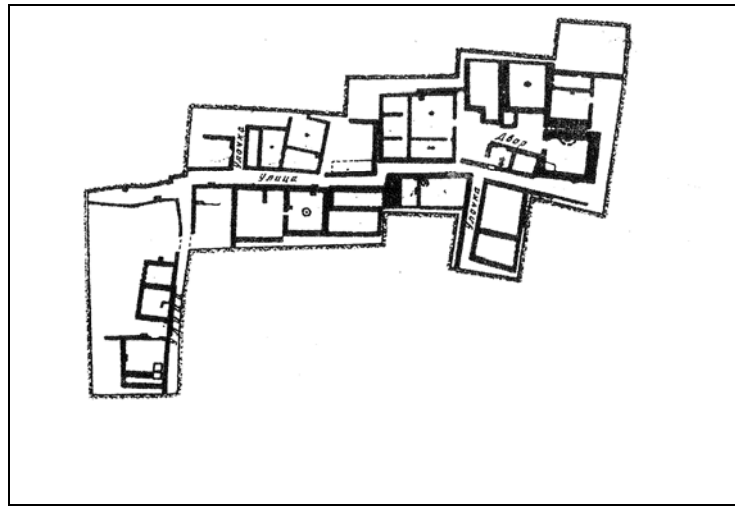
Yeni Taş Asrı (M.Ö. V binliyiılın ortaları ve M.Ö. III binliyiılın ortaları) Ceytun medeniyetinden Anev medeniyetine geçiş, Güney Türkmenistan'ın erken dönem tarımsal kırsallarının ve mimarlığının yüze çıkışını göstermektedir. Barınmanın şehre benzer yeni görünüşünün oluşmasını şartlandıran tarımcılığın farklı yönleri, yeni kuruluşlu mimariyi ortaya çıkarmıştır. Bu şehirleşme düzeninin başını başlayan büyüklüğü ve yapıdaki işlevselliği hem de mimari bakımdan daha iri kırsal mimarlığıdır. Tarımsal alanların genişlemesiyle beraber mimarinin ilerlemesi ve onun yerel farklılıkların ortaya çıkmasında kendi etkisini göstermiştir. Ceytun devrinin ev inşa adetlerinin, Anev medeniyetinde belli bir tarihi–medeni ortak benzerlikleri izlenmektedir.

M.Ö. IV binliyıda–M.Ö. III binliyılın başında yaşanmış kırsallarda “Yeni Taş” asrının mimari yapı ortaklıkları görölmektedir. Göksüyrü (Şekil 2.9), Yalanaç ve Mollalıdepe (Şekil 2.3 ve Şekil 2.4) bu kırsalların önde gelen isimlerindendir. Mimarinin yukarı seviyeye ulaştığı devrinde tek odalı evler kendi yerlerini çok odalı evlere, yerleşik hayat sürdüren halk ise, tamamen “şehir görünüşlü” küçük mahallelere bırakmıştır. Bunun son örneklerine Göksüyrü kırsalında rastlanmıştır. Kırsalın düzgün planlı sokaklardan oluşan yapıları, barınma ev toplumlarını küçük mahallelere ayırmış geçişlerinin devamlı yönünü göstermiş. Sokakların kesişme yerleri düzgün köşeleri yaratmıştır. Her barınak; çeşitli fonksiyonlar için tasarlanmış bölümleri, ev ibadethanesi, oturma odaları, yemekhanesi, aile için tasarlanmış odaları kendine birleştiren, açık avlusu olan çok odalı ev tipidir. Barınaklar tasarımına göre ayrı-ayrı odalardan ve bölümlerden dizilmiş açık avlunun bünyesinde toplanmıştır. Eşit ölçülü ayrı odalar, dış görünümü boyunca tek odalı evlere benzeseler de, sonradan ek olarak oda yapılmıştır. Bunların merkezinde, diğer kısımlardan yüksek olarak yapılmış dairesel planlı bölümü olmuştur. Göksüyrü’nün ev inşa yapım adetleri Ceytun’dan farklıdır. İnsanlar eski evlerini yıktıktan sonra, yeni evi başka bir yerden inşa etmişler. Eski evinin alanlarını çeşitli amaçlar için kullanmışlardır. Ceytun devrindeki gibi aynı yerden ev yapma adetleri ortadan kaldırılmıştır [Pugaçenkova, G. A., 1958].

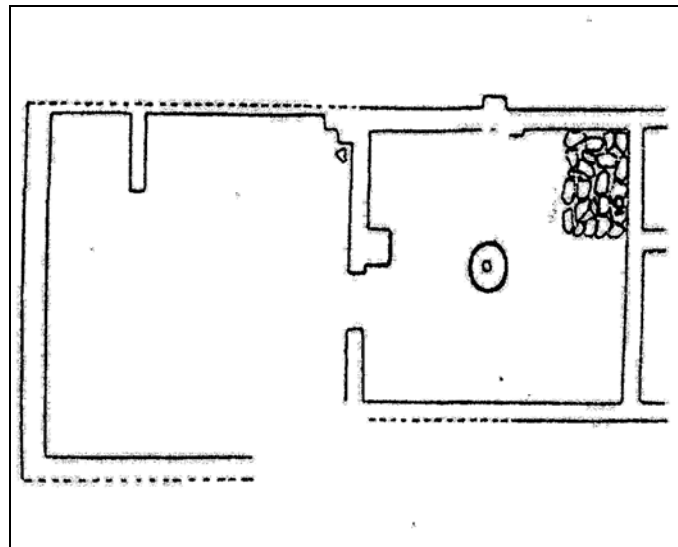

Şekil 2.9. Göksüyrü kırsalı [Sariandi, W. I]

Çondepe kırsalın planlamasında barınakları birbirinden ayran çok odalı evler, sokaklar, geçiş yerleri daha aydın görünmektedir (Şekil 2.10). Bu evlerin önemli özelliği–onların her birinden diğer odalarla geçiş esasında birleşen, daha büyük alana sahip odanın olmasıdır. Sokaktan bakıldığında bu odanın yerleşimi aynı olup ve o, toplumun diğer kısımlarıyla kıyaslandığında, önünde daha büyük açık meydanın olmasıyla dış görünüşte farklılık kazanmıştır [Sariandi, W. I., 1965].

(a)

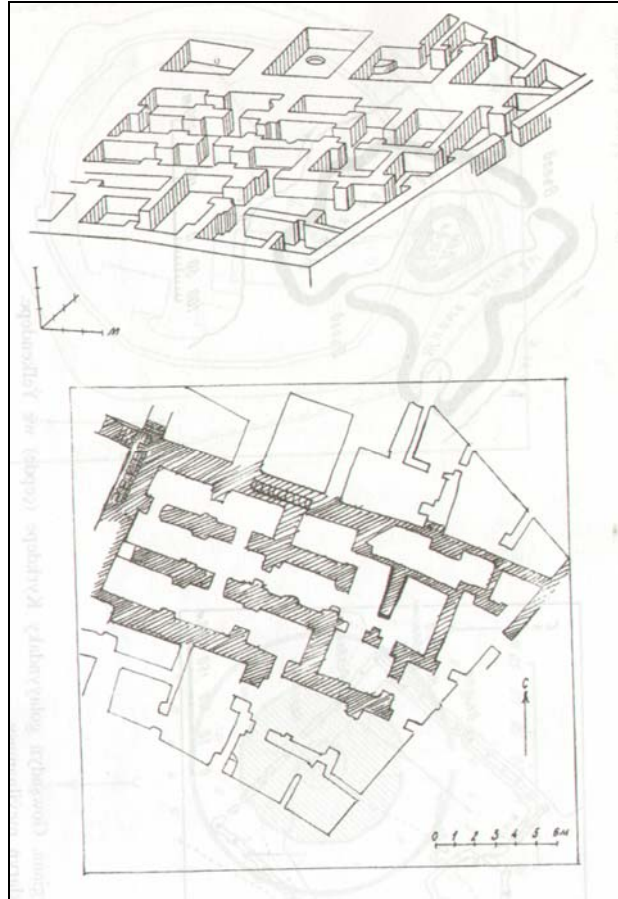
(b)

Şekil 2.10. Çondepe kırsalı a)yerleşim planı b)çok odalı ev planı [Sariandi, W. I.]

Anev kırsalı–Aşkabat’ın doğusunda yerleşmiştir. Ceytun medeniyetinin yerine gelen Anev tepeleri, Anev medeniyeti hükmünde Dünya’ya belli olmuştur. Bu devrin sonlarına doğru evler ve kırsallar genişlemeye hem de büyümeye başlamıştır. Kırsalların oluşumunda evleri ayrı toplumlara ayran sokaklar, geçişler ortaya çıkmıştır. Ev yapımında birçok küçük odalardan, yemekhaneden ve açık avludan oluşan çok odalı evler kullanılmaya başlanmış. Daracık sokaklar ve geçişlerle bölünen toplumların birçoğu ilk ev toplumlarını oluşturmaktadır. Barınak sokaklarıyla birleşmiş ailelerin çokluğu, Anev tipli kırsalı oluşturmuş. Bu evlerin planlanması Ceytun’un tek odalı evlerinden sadece gelişmiş toplumuyla değil, bütün yaşam toplumunun farklı yapımı, çeşitli amaçlar için tasarlanmış odaların uygun bağlantısının olmasıyla daha çok farklılık göstermektedir. Bundan başka da, evin planlanmasında diğer basit plan şemasından oluşan evlerle karşılaştırdığımızda, büyük alanlı ev merkezinde yerleşen odaları farklılık arz etmektedir. Ceytun kırsalındaki düzensiz yerleşmiş bir odalı evlerin yerine, aralıkları geçişlerle ayrılan belli bir düzene göre yapılmış çok odalı evler gelmiştir. Barınma ev toplumlarının aralarında yapılmış geniş alanların oluşturulması adet haline gelmiş. Bu durumda kapma–karşı yapılmış evlerin duvarların birbirine paralel olması, onların arasındaki sokakları oluşturmaktadır. Bu sokaklar o kadar geniş olmasalar da (2-3 m), Güney Türkmenistan’ın şehircilik medeniyetinin ortaya çıkışını göstermiştir [Pugaçenkova. G. A., 1958].

Mimaride Ceytun’un evlerinden Anev ev yapım adetlerine geçiş devrinde benzer bir ortaklık görülmemektedir. Geç Neolitik (Ceytun) ve erken Taş asrı (Anev–IA) devirlerinde iki ev yapım adetlerinin paralel devam edişini, Ceytun tipli tek odalı evleri ve Anev tipli çok odalı evleri de görmek mümkün. Paralel devam etmesine rağmen, Ceytun tipli kırsalların oluşumu, Anev tipli kırsalların oluşumundan farklılık göstermiştir. O devirlerin önemli kırsallarının biri Namazgadepe’dir (Şekil 2.11). Kırsal, yaşadığı zaman içerisinde Yeni Taş Asrını ve Bronz Asrının tüm devirlerini (M.Ö. V binli yılın ikinci yarısından M.Ö. II binli yılın ikinci yarısına) kapsamaktadır. M.Ö. VI binli yılın ikinci

yarısında Namazgadepe çığ kerpiçten yapılmış tek odalı evlerden oluşmuş kırsal iken, M.Ö. III binliyiın ortalarında eski yapıların yerini, aralarında sokaklar ve geçişlerle ayrılan barınma ev toplumu görünüşündeki çok odalı evler almış. Yeni Taş asrının mimarisi ve şehirleşme medeniyeti onların oluşumundaki zorlu durumlarının yanısıra, beraberinde getirdiği faydalı yönlerinin, ekonomik gelişimin ev yapımındaki değişikliklerinin, yerleşik yaşam düzeninin, kalelerin özellik arz etmesinin ve yapıların inşa düzeninin yeni görünüşlerinin hem de merkezi kalelerin ortaya çıkışının sonucu olarak bilinmektedir [Sariandi, W. I., 1965].

Şekil 2.11. Namazgadepe çok odalı evin yerleşim planı [Pugaçenkova, G. A]

Bu devirdeki kalelerin giriş kapılarındaki destek duvarının mimari yapımı, eski Güney'in şehirleşme medeniyetine benzetilmiş. Mezopotamya'daki büyük ibadethane toplumlarının ana girişlerinin (Vavilon, Borsipa kaleleri v.b)

dörtgen büyük sütunlu destek duvarları olmuş. Onların önünde ana girişe yönlendiren yollar yer almış. Buna benzer yapı tekniği Altindepe’de kullanılmış olduğu bilinmektedir (Şekil 2.5). [Masson, W. M., 1968].

M.Ö. IV-II binli yıllardaki devirde Türkmenistan’ın mimarlık tarihinde ve yapılaşma işinde yerleşik tarımsal kalelerin yapımındaki büyük mimarının, iç kalelerin eski tiplerinin ortaya çıkışında ilerlemeler olmuştur. Köpetdağ’ın kıyılarının tarımsal kalelerinde oluşan aile tecrübesi ve şehirleşme adetleri Mezopotamya ve İnd’deki gibi şehir medeniyetlerin dışında kendine özgü kuşağın ortaya çıkışı, halk sayısının artması ve nüfusu bir araya toplamak için daha büyük yerlerin aranmasına şart olmuş. İşte bunun için, M.Ö. II binli yılın ikinci yarısından M.Ö. I binli yılın ortalarına kadarki tarihte olan Murgap, Amıderya, Etrek ırmaklarının yakın çevresinde yerleşimlerin başlangıcı başlamıştır. Kendine özgü tarzı ve büyük mimarisi olan kaleler ortaya çıkmıştır. Ünlü arkeolog W. M. Masson; bu devri geç Bronz ve erken Demir asırlarına ait olarak hesaplamakta. O devirde Güney Türkmenistan’da erken medeniyet ortaya çıkmıştır. Demek ki, eski Margiana’da Köpetdağ’ın kıyılarında ve Misserian düzlüğünde–Dehistan’da da erken medeniyet ocakları ortaya çıkmış. Kalelerin mimarlık tarihinde, yapım sanatında ve inşasında Mezopotamya’nın ve Elam’ın büyük mimarlığı ile çok benzerlikleri olmuştur [Esenov, A., 2001].

Sözkonusu devir, Köpetdağ’ın kıyıları halkın medeni hayatı ve toplumsal ilişkileri basit devlet heyetinin oluşumu hem de erken tarımsal tipli medeniyetin ortaya çıkışı devri hükmünde bilinmektedir. Bu devir, Güney Türkmenistan’ın dağ kıyılarının eski merkezlerinden–Namazgadepe’nin Altindepe’nin ve halk tarafından terk edilip gidilmiş birçok kalelerin sırlı geçmiş devri olmuştur. Eski Güneyin tarihinde böyle durum sadece dağ kıyılarında değil, başka da bu tarihi devirde Kuzey İran’ın daha büyük kaleleri (Türendepe, Gissardepe, Şadepe) halk tarafından terk edilmesi, İnd ovalığının şehir medeniyetinde gerilemeye sebep olmuştur. Bunun birçok nedeni olmuş. İlk önce ekonomik şartlar olup, ırmak sularının tarım için çok

miktarda kullanılması ve su kullanımındaki düzenin bozulması kalelerin gelişimini engellemiş. Kalelerin alanları yaklaşık 1,5-2 hektara yakın olmuş (Tekkemdepe, Güney Anev depesi). Diğer bir nedeni ise, mesleki sektörün ilerlemesi, demir işleme sanatının gelişmesi ve ayrı alanlarda kalelerin gelecekteki merkezlerinde toplumsal binaların yapımıdır. Bu durumlar halkın yaşam şartlarının ilerlemesine ve artmasına getirmiştir. Bu yüzden Namazgadepe, Alindepe gibi iri kalelerin gelişiminin yavaşlaması, daha sonra da halk tarafından terk edilerek gidilmiş olması tahmin edilmektedir. Genel olarak dağ kıyılarındaki kaleler öncekisi gibi ayakta kalmış, halk ise yeni yerleşim alanlarına göç etmiş. Böylece yeni görünüşlü yaşam sektörünün ortaya çıkması ve şehir görünüşlü hayata geçiş başlamıştır. Şehirleşme medeniyeti halkın o veya diğer devrin toplumsal ekonomik durumu ile şartlandırılmış. M.Ö. I binli yıl birtakım bölünmelerin olması ve merkez hükmünde yaşam yerlerinin yapısında çoğunluğa niyetlenmiş yararlı binaların ortaya çıkış devine aittir. Şehirleşme medeniyetinde, genellikle çığ kerpiçle kaplanan, tepelerde yerleşmiş farklı merkezi ve iç kalesi olan iri şehirler daha da önem kazanmışlardır. İç kaleler, etraftaki evlerden ayrı yerde ve açık alanda yerleşmiş. İri şehirlerden uzayıp giden, ırmakların kenarında yerleşmiş çok sayıda suvala tarımsal yerler başka görünüme aittir. Önceki yerleşik bölgelerin yerine yapılan kaleler, yeni bölgelerde yapılan kalelerden farklıdır. Namazgadepe M.Ö. II binyılığın ortalarında ve ikinci yarımında ortaya çıkmış kaledir. Onun 70 hektara yakın alanı ve kaleyi çevreleyen alanın düzlükten 20 metre kadar yükseklikte olduğu bilinmektedir [Esenov, A., 2001].

İç kaleler şehir tipli olup, çeşitli toplumsal ilişkilerinin gelişimi onu yavaş-yavaş küçük çaplı kale tipli kırsallardan farklılaştırıyor. Tek yerleşmiş şehirlerin yerine, başında şehir merkezi olan kale tipli kırsallar topumu ortaya çıkıyor. Dağ kıyı bölgesinin yerleşik tarımsal sektörünün gelişimi halkın gelişimi ile bir yönde olup, kendi gelişiminin yukarı seviyesine ulaşıyor. Bununla birlikte halk gelişimi sulama imkanlarına ters gelmiştir, bunun sonucunda ise, iri kaleler boşayıp kalmış. Halkın bir kısmı dağ kıyı bölgelerini terk edip, ırmak yakasına

göç etmiş. M.Ö. I asrın birinci yarısında hem de ortalarında iç kale ve onun yakınlarında yerleşmiş barınak mahallerinden veya ayrı yerleşmiş ama bir kırsalı oluşturan evlerden dizilmiş kale tipli iri kırsallar, tarımsal bölgelerin merkezi olarak hizmet etmiştir diye tahmin edilmektedir [Esenov, A., 2001].

M.Ö. I binli yılın ortalarında imparatorlukların; batıda Roma imparatorluğu, doğuda Ahemenitler imparatorluğu hakim olduğu ve birbirine karşı duran devri olarak bilinmektedir. M.Ö. IV-III binli yıllarda Batı Avrupa, Roma medeniyetinin etkisi altında kalmıştır. Aleksandr Makedonyalı'nın yürüyüşlerinden ve Ahemenitler imparatorluğunun yıkılmasından sonra, Türkmenistan'ın toprağı o devirlerde Doğunun bölgesine yerleşmiştir. Türkmenistan'ın siyası tarihinde Parfiya'nın Seleviklerden–Aleksandr Makedonyalı'nın nesillerinden bölünüp ayrılması ve Güney Türkmenistan'ın yerlerinde Parfiya şahlığının oluşumu farklı durumu ortaya çıkarmış. Sonuçta 500 yılın devamında M.Ö. III asrın sonraki çeyreğinden başlayıp, M.S. III asrın birinci çeyreğine kadarki devirde, Türkmenistan'ın eski topraklarında mimaride ve şehir yapısında önemli iz bırakan geniş şekilde yayılmış inşa işleri gelişmiştir. Bu durumu, Parfiya imparatorluğunun devrindeki mimarlık–şehircilik işlerine tarihçilerin ve araştırmacıların değerlendirmeleri daima aynı fikirde olmamış. Burada, bunlar hakkında Parfiya devrinin mimari kalıntılarını yakından öğrenen iki arkeolojik alimlerin fikirleri şöyledir:

- Pugaçenkova, G. A; yerli medeniyetin tarihindeki yenilikleri (değişiklikleri) değerlendirmekle, onun esas başarılarının sonucunu oluşturan unsurların, dış tesirleri de, Yunan kudretinin etkileri de olmadığına dikkati çekiyor. Onlar tarihi–medeni durumların esasını şartlandıran toplumsal gelişimin yeni döneminin sonucunda oluşurdular.

- Masson, W. M; yeniliklerin çoğunun gelip çıkışı boyunca Aleksandr Makedonyalı'nın devrinin etkisi ile bağlantılı olduğunu belirtiyor. Halk medeniyeti birçok değişiklikleri baştan geçiriyor. Bu değişiklikler hayat giderlerini de etkiliyor. Yerli başlangıçlar çiğ balçık mimarisinde daha aydın

görünüyor. Ama, Yunan düzenlerinin şekli değiştirilen tiplerine benzetilmiş motiflerin verilmesi, şüphesiz direkt alıntı olduğunu aydınlatıyor.

Aleksandr Makedonyalı'nın hükümdarlık ettiği dönemde şehir–devletler kendi özgürlüklerini elden gidermişler. Onlar tarihin sübjektifliğinden objektifliğine dönüşmüşler. En eski devirlerde Parfiyalı'ların esas yerleşik yaşam yerleri Parfiyena (Aşkabat'ın çevresi), Aravartikene (şimdiki Kaka ilçesi), Margiana (Marı vilayeti) ve Dehistan olmuştur. Bu yerler kendine özgü tarihi–medeni bölgeleri göstermekle, tarihi doğrultudan ırmakların kollarına ve akışlarına bağlı olarak onların sulama tekniklerinin ilerlemesi, şehirlerin gelişmesinin ve şehir medeniyetinin, mimarlığının farklı karakterlerini oluşturmuştur [Esenov, A.,2001].

Güney Türkmenistan'da yaklaşık beş asır devam eden (M.Ö. 247 yıldan M.S. 226 yıla kadar) Arsaklar devletinde Parfiya'nın mimarisi ile medeniyeti genel olarak benzerlik içerisinde olmamış. Güney Türkmenistan'ın Parfiya devrinin mimari eserleri, Parfiya imparatorluğunun diğer bölgelerinde yapılan eserlerinden oluşan, kendine özgü barınak mimarisiyle farklılık arz etmektedir. İşte, bunun için eski yerli parfiyalıların ata vatanında yapılan arkeolojik kazı işleri, eski devir Güney Türkmenistan'ın mimarlık tarihini yeteri derecede öğrenmeye imkan sağlamıştır [Esenov, A., 2001].

2.3.2. Mimari ölçek

Sözkonusu devri genel itibarıyla ele aldığımızda, bu devirde yapılaşmanın yeni başlangıçları olarak barınaklar daha fazla olmuştur. İlk başlangıçta tek odalı basit ve sade barınaklar küçük boyutlarda kırsal alanların ortalarında yerleşmiş. Giderek nüfusun artışı ve tarımsal alanları büyümesi daha büyük ölçekteki barınma yapıların oluşumuna ihtiyaç doğurmuş. Sonuçta büyük ölçekli, çok odalı barınaklar ortaya çıkmıştır. Bu ev tipi tek odalı evlerden büyüklüğü ve fonksiyonelliği ile farklılık kazanmıştır. Komşu ülkelerle maddi-medeni ilişkilerin kurulması ve üretici sektörüne geçilmesi, çok odalı evlerden

oluşan kırsal alanların genişlemesine sebep olmuştur. Kırsalların yavaş-yavaş büyümesi küçük ölçekli kaleleri ortaya çıkarmıştır. Kalelerin oluşumunda yapı çeşitliliği görülmektedir. Devrin ortalarına doğru şehir tipli iç kaleler ortaya çıkmaya başlamıştır. Burada daha büyük ölçekli yapılar inşa ediliyor. İslam devrine gelene kadar gelişerek devam eden yapılaşma adetlerinde çeşitli değişimler izlenmektedir. Bu değişimler yapıların ölçeklerinde ve malzeme kullanımında daha aydın görülmektedir. Ülkede bu devir içerisinde ortaya çıkan çeşitli medeniyetlerin etkisi, komşu ülkeler ile sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkilerin sağlanması, bölgenin coğrafi ve iklimsel durumu ve başkada çeşitli hususlar bu değişimin nedenleri olarak değerlendirmek mümkün [Atagarriyev, Y., 1974].

2.3.3. Malzeme ve teknik

Türkmenistan'ın mimarisinde bu devirde yerli malzemeler kullanılmıştır. Bölgenin içinde bulunduğu coğrafi ve jeolojik şartların etkisiyle çığ kerpiç, balçık ve ahşap ana yapı malzemesini oluştururken; alçı, çini gibi unsurlar da yardımcı maddeleri teşkil etmektedir. Bunlara karşılık, taş mimaride nadiren kullanılmıştır. Devrin yapı örneklerinde bu malzemelerin hangi şekilde kullanılmış olduğu ve nasıl bir tekniklerin geliştirildiği daha da aydın anlaşılmaktadır.

Ev yapımında kullanılan eni 20-25 cm, boyu 60-70 cm olan kil balçıktan yapılan kerpiçler o kadar fazla dayanıklı olmasa bile devrinin esas malzemesini oluşturmuştur. Eski evlerini yıkıp yok ettikten sonra, üzerine yeni evlerin yapılması binliyılların devamında şehirleşme sanatında kırsalların gelişiminin ayakta kalmasını sağlamıştır. Yapıların aynı yerde olmasının önemli rolü olmuştur. Yalanaç, Anev, Namazgadepe, Garadepe kırsallarına ait tek odalı evler ve kırsalın köşe kısmında silindirik kuleli korunma amaçlı duvarların olduğu bilinmektedir. Mollalıdepe tasarımında çevrilmiş duvarlar üç tarafta yerleşmiş. Köşeli yapılarda 3,1–3,8 m olan oval köşeli–odalı dış duvarın eğikliğinden öne çıkmış düzgün olmayan çokgenliği meydana

getirmiştir. Onların bazılarının duvar kalınlığı 50–60 cm ve yüksekliği 2,5–3 m'den ibaret olup, barınak hükmünde hizmet etmiş. Boyu 2 m olan oval odaların üstü meydan görünüşünde olmuştur [Esenov, A., 2001]. Evin ilkönce kerpiçten örülen düz görünüşlü kalın duvarları merkezi odalar grubuna aittir. Bazı odaların, yapımı boyunca köşegen veya dairesel ve çeşitli büyüklükteki duvarlara birleşen yükseltilmiş döşemesi olmuş. Dış kısmı boyunca köşegen bu döşeme genellikle kerpiçten örölüp sıvanmıştır. Dairesel şekilli yükseltilmiş döşemeler tamamen balçıktan (çamurdan) yapılmış. Odaların iç duvarlarında küçük oyma şeklinde çeşitli raflar oluşturulmuş. Kapı boşluklarına yerleştirilmiş kapılar, dairesel delikli taş motifindeki elemanlardan oluşmuş. Duvarların yapımında ve yapıların üst kısımlarının kapatılmasında çığ kerpiç mimarisinin yapım teknikleri, adetleri geliştirilmiş. O kadar büyük olmayan kalınlıktaki (50-60 cm) daha dar odalar (1,70-2 m ve 3-3,5 m kadar) kubbe şekilli veya düz tavanlı yapılarak sazlarla kapatılmıştır [Litviniskiy, B. A., 1952].

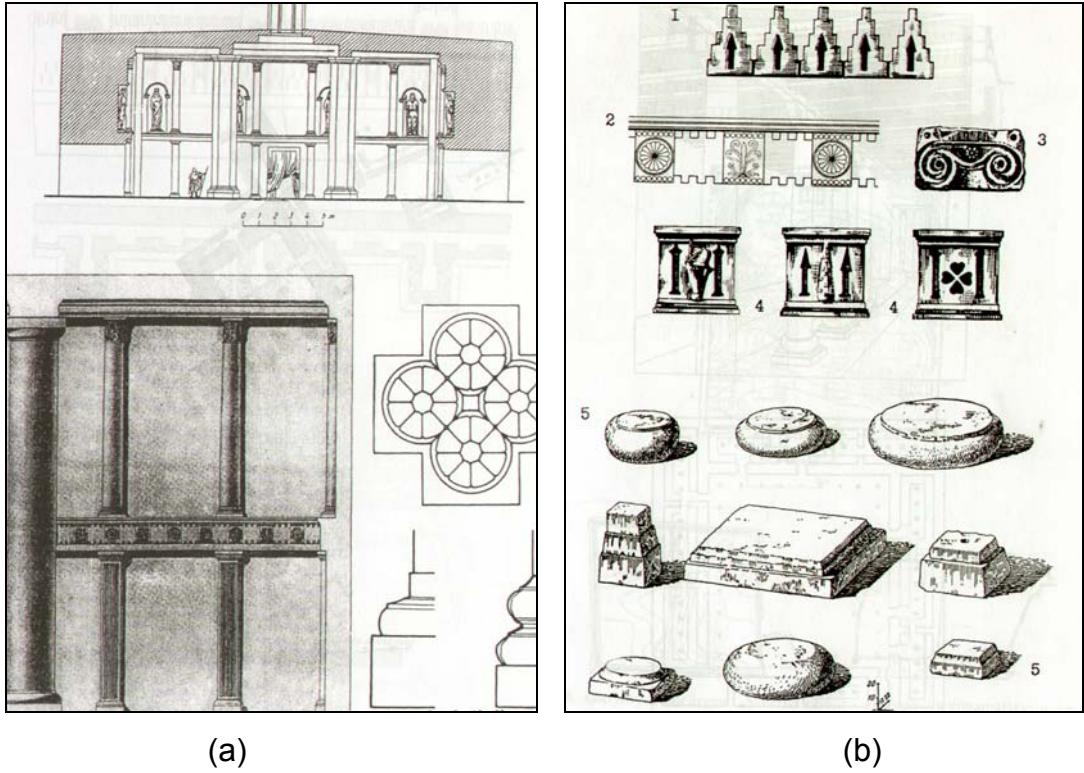
Parfiya sultanlarının köşklerinden biri olmuş ve nesil mezarlığı olarak hizmet etmiş Eski Nusay kalesi (Şekil 2.7), yeni Nusay'ın şehir duvarlarından güneydoğuda yerleşmiştir. Kale duvarlarına esas olarak hizmet eden, 5-7 m'ye yakın taş kaide oluşturulmuş. Eski Nusay'ın alanı 14 hektar olup, yapımı kuzeyden güneye doğru uzayıp giden düzensiz beşgen şeklindedir. Kale duvarının temelinin kalınlığı 8-9 m, tepesinin kalınlığı ise 3-3,5 m olmuştur. Onun duvarları, birbirinden 25-30 m aralıklarla yerleştirilen, yapımı boyunca dörtgen 46 adet sütun (kolon) ile sağlamlaştırılmıştır. Sıralanmış sütunların kalınlıkları 4-4,5 m olup, sütunlar duvar yüzeyinden 3 m kadar dışa doğru taşarak çıkıntı oluşturmuş. Duvarın kısa kuzey kısmında kalınlığı 13 m olan dört adet kuvvetli muazzam sütun yerleşmiş. Duvarların yüksekliği 20 m yakın olduğu bilinmektedir. Kalenin iç kısmında kuzey ve merkezi güney diye iki toplum gözükmemektedir. Eski Nusay'ın mimarisinde önceden kalmış unsurlar; eğimli sütunların sıkı yerleşmesi ayakta kalan yapı elemanlarıdır. Onlar şekli boyunca dairesel ve çokgen sütunlardan daha kalın ve az gelişmiştir [Pugaçenkova, G. A., 1953].

M.Ö. III-I asırların kavuşumunda evlerin kubbe şekilli kapatılması, eski doğu tipli medeniyetin kenar bölümü hükmünde Güney Türkmenistan'ın ev yapımının gelişimini göstermektedir. Mimarlık tarihinde evlerin üstleri sazlarla değil, Mısır'da taşla, Mezopotamya'da ve Güney Türkmenistan'da çiğ kerpiç ile kubbe şekilli kapatılmasının ileri tutulması, bu yerlerde ormanların yok olmasından kaynaklanan sebeplerdir. Şehirleşmedeki mühendislik sanatının gelişiminde farklı unsur–bu Namazga'nın yeteri miktarda su ihtiyacını karşılayabilmesi için büyük su havuzlarının yapılmasıdır. Namazga'ya benzer yapım ve ev inşa teknikleri, sözkonusu devirde dağ kıyı bölgesinin diğer yerleşik yerlerinde ve Kuzey İran'ın yerlerinde de kullanılmış [Litviniskiy, B. A., 1952].

Büyük Parfiya hükümdarlığının kökeni–Güney Türkmenistan, parfiyalıların atalarının tarihi mekan tuttıkları yeri, başarılı şehirleşmenin ve mimarının gelişmiş alanına dönüştürülmüş. Devlet, Aleksandr Makedonyalı'nın devrinde şehirleşme adetleri kuvvetli merkezleştirilmiş devletin güveni altında yeni şehrin ortaya çıkışı ve kırsal ortamıyla değiştirilmiştir. Kuvvetli Parfiya devleti, onun ortaya çıktığı yerde (beşiğinde)–Güney Türkmenistan'da şehirleşmenin ilerlemesine yardım etmiştir. Parfiya'nın eski şehir kalıntılarının araştırılarak yakından öğrenilmesi yerleşik yerlerin görünüşü, onların yaklaşık yapımı ve inşası hakkında düşünceye sahip olmaya, o devrin şehirleşme medeniyeti doğrultusunda fikir yürütmeye imkan sağlamaktadır. Yerleşik bölgelerin çoğu yeni yerde, önceki yerlerin kolayında veya az çok uzaklıkta ortaya çıkmış. Genellikle ortaya çıkan yeleşik bölgeler ayakta kalmış, onlardan oluşumu boyunca yeni eserler gelişmiştir. Onlar şehirleşme şartlarının bundan sonraki durumunu aydınlatmaktadır. Yerleşik yerler barınma bölgesinin ortaya çıkış şeklini ayakta tutup, kalenin yapılaşmasında merkez bölge olmuş. Merkez bölge–yönetim şekli boyunca dairesel, sünük şekle veya yapımında çokgene yakın, yeni kaleler de ise, kale duvarları kare ya da dörtgen şeklinde olmuştur. Yerleşik bölgelerin gelişiminde eski devirde ortaya çıkan sivri, dairesel veya çokgene yakın şekil, çember görünüşlü yeni ortaya çıkmış yapıların da özü olarak ayakta kalmış. İşte, bunun için Güney

Türkmenistan'ın yerleşik bölgelerinin antik devirdeki dairesel şekilli merkezleri daha yaygın olmuş. Eski Merv'in, Gatar'ın (Anev kalesi), Aşkabat şehrinin doğusundaki Parfiya şehri ve Gökdepe'nin kökeni o şekildedir. Erken devirde eski kökenden ve kalenin koruma duvarın yeni bölümünden başka da, kalenin yakın çevresinde şehir kenarı yerleşimlerindeki üretici sektör alanları ve şehir kenarı yerleşimleri görünüşündeki binalar ortaya çıkmıştır. Demek ki, Parfiya devrinde Güney Türkmenistan'ın kalelerinin yapımında üçüncü unsur; şehrin kapsama bölgesinin dağılımını gösteren ve özel duvarla çevrelenen yarım kırsal tipli şehir kenarı yerleşik bölgeleri oluşmaktadır [Pugaçenkova, G. A., 1953].

Eski Nusay kalesinde kule şeklindeki ibadethanenin temeli 20x20 m ve yüksekliği 8 m olan yapı, çığ (ham) kerpiçten yapılmıştır. Sultanlık eden Arsaklar neslinin büyük binaları, kurak bölge için mahsus olan adete uyarak, ağaçlandırılmış tarafa yönlendirmişlerdir. Yapılar mimari şekliyle önem kazanmış. Parfiya imparatorluğunun parlak döneminde, yapının dış cehpesini süslemek ve yükseklik simgelerini işlemek işleri başlanılmıştır. Alışkanlık olarak devam eden balçık (çamur) yerine pışmış ve işlenmiş kerpiç gelmiştir. Yapıların ön kısmı terra cotta ve metoplar ile örülmüş, yapını ön duvarlarının tepesi beş basamaklı ok yay şeklinde kesik kesik dişlerle tamamlanmış (Şekil 2.12). Bu adet Parfiya'nın kale mimarisinin simgesi olup, kesikli yay şeklindeki basamaklar batı-Parfiya yapı sanatında çok kullanılmış. Toplum yapılarında dış duvarın esas yüzeyinde sultanın gücünü ve menfaatini anımsatan binanın ön kısmının mimarisini oluşturulmuş. Parfiya yapılarının konstrüksiyonunda çığ (ham) maddeler çok kullanılmış. Nusay toplumlarındaki mimaride, büyük Yunan mimarisinin adetlerinden farklı olarak parfiyane adetleri ortaya çıkmıştır. Yapıların zeminden 3-5 m yükseklikte inşa edilmesi, onların yüksekliğini göstermiş ve binaları zemin sularında korumuştur. Parfiya mimarisinde eskiden beri devam etmiş balçık (çamur) mimarisinin kabartmaları ve ağırlıkları ayakta kalmıştır [Esenov, A., 2001].

Şekil 2.12. Eski Nusay a)sütun b)terra cotta, metoplar [Pugaçenkova, G. A]

İslam Öncesi olarak tanımlanan bu devirdeki mimari eserlerinin hemen hemen hepsi günümüze kadar ulaşamamış. Bölgenin içinde bulunduğu coğrafi ve jeolojik şartların etkisi, yapılarda kullanılmış olan malzemelerin özellikleri ve devirdeki savaşların etkisi eserlerin yok olmasındaki başlıca nedenlerdir. Bunun için söz konusu devre ait olarak verilmiş örnekleri göremediğimizden dolayı çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir. Günümüzde bu eser izlerinin bazılarını kum tepesi halinde rastlamak mümkündür.

3. TÜRKMENİSTAN İSLAM SONRASI DEVRİNDE

3.1. Devrin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu

VII asırda Araplar'ın Horasan'a akınları, eski medeniyetin beşiği durumundaki Türkmenistan'ın ilk kez İslam'la tanışmasına yol açmıştır. İslam fetihleriyle bölgede yepyeni inanç ve kültür başlamıştır [Sayan, Y., 1999]. Bu Orta asır; diğer devirlerle kıyasladığımızda, Türkmenistan'ın mimarisinin ve şehir yapısının, şehir medeniyetinin hem de halk sanatkarlığının kalkınma tarihinde önemli bir devir olarak bilinmektedir. Ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel durumunun yanısıra mimarisinde de, VII asırda Arap halifeliğinin, XI asırda Türkmen-Selçuk devletinin ortaya çıkışı, hem de XIII asırdaki Moğollar'ın istilasını kendi etkisini göstermiştir. VIII asrın başında şimdiki Türkmenistan'ın yerleri tamamen Arap halifeliğine dahil edilmiştir. Arap halifeliğine dahil edilmesiyle Türkmenistan'ın diğer bölgeler ile başlayan medeni, ticari, sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkilerinin ilerlemesi, şehre mahsus özelliklerin oluşmasına, şehir hayatının gelişimine ve onlardaki daha iri yapıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şehirlerin ekonomik kalkınması, onun yapılaşmasındaki değişimine etki etmiştir. Şehir hayatının gelişimi çeşitli mesleklerle ve Doğu'nun şehirlerini hem de bölgelerini birleştiren kervan yollarına bağlı olmuştur. VII asırda sabit siyasi durumun sonucunda İran ve Çin ile ticari ilişkilerin geliştiğini ve kervanların Merv'den, Buhara ve Samarkand'ın üzerinden doğuya, kuzey-Könürgeç'e hem de Rusya'ya kadar yol aldığı bilinmektedir. VIII asırda büyük sanat medeniyeti ortaya çıkmıştır. Şehirlerde ekonomik ve kültürel, sanatsal merkezler oluşmaya başlamış. IX-XI asırlarda Türkmenistan'ın maddi medeniyetinde kalkınma devri başlamıştır. Bütün bunlar Orta asırlardaki Türkmenistan'ın İslam devri, XIX asrın sonlarına ve XX asrın başlarıyla başlayan Çarlık Rusya'sı devrine kadar ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel durumunda gelişmiştir. Bu gelişim sürecinde sosyo-ekonomik ve kültürel durum kimi zaman ilerleme, zaman zaman gerilemelerle karşılaşarak değişim içerisinde kendinden sonraki devre kadar bir çok yol katetmiştir [Esenov, A., 2001].

3.1.1. Devrin sosyo-ekonomik, kültürel durumundaki değişim ve devamlılık

VII asrılarının sonlarına doğru belli bir ilerlemesi olan ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel durumu; erken devirlerden farklılıkta yeni ortaya çıkmış kırsallar, küçük ve gelişmiş köylerden dizilen tarımsal sektörleri bir araya birleştiren merkezi bölge olarak hizmet etmiştir.

İslam devrine kadar Türkmenistan'da belli bir devlet dini olmamış. Çok dinler aynı zamanda; şamanizm, budizm, isevi, yerel dinler ve astrolojik inançlar devam ettirilmiş. Bölgede İslam devriyle başlayan dini inançlarla aynı paralelde bilim, kültür ve diğer sanat kollarında beklenmedik bir tarzda karşımıza çıkan gelişim-değişim görülmektedir. Bu devir kendi gelişiminde sadece İslam'ın adetlerine bağlı kalmamış ve önceki devirlerin medeni varlıklarını da devam ettirmiş [Esenov, A.,2001].

3.2. Devrin Mimari Özellikleri

Türkmenistan'da İslam mimarisinin ortaya çıkışı İslam devriyle başlamıştır. Ancak VII-VIII asrılarının mimarisinde, bütün Orta Asya'da olduğu gibi, Türkmenistan'da da akınlardan ve savaşlardan kaynaklandığı sanılan bir gerileme dönemi yaşanır. Bu dönem, X asırda son bulmuş ve mimaride gelişme süreci başlamıştır [Pugaçenkova, G. A., 1953].

İslam devrinin mimarisi bölgede yeni dönem-dini yapılaşmayı ortaya çıkarmıştır. Yeni toplumsal meydanları, şehrin esas yapılaşma bölümünün oluşmasını ortaya koymuştur. XI–XII asırlarda şehirlerin hızla inşa edildiği devirde toplumsal binaların çeşitli görünüşleri; yönetim yapıları, konutlar, kütüphaneler, alışveriş yerleri, dükkanlar, hastaneler, saray diye adlandırılan (misafirhaneler) yapılar ve kervansaraylar yapılmıştır. Bunların yanı sıra hamam, kapalı su depoları, türbe ve anıtsal (camiler, mescidi–namazgâhlar,

minareler) yapılar gibi toplumsal hem de dini binalar inşa edilmiştir [Pribitkova, A. M., 1955].

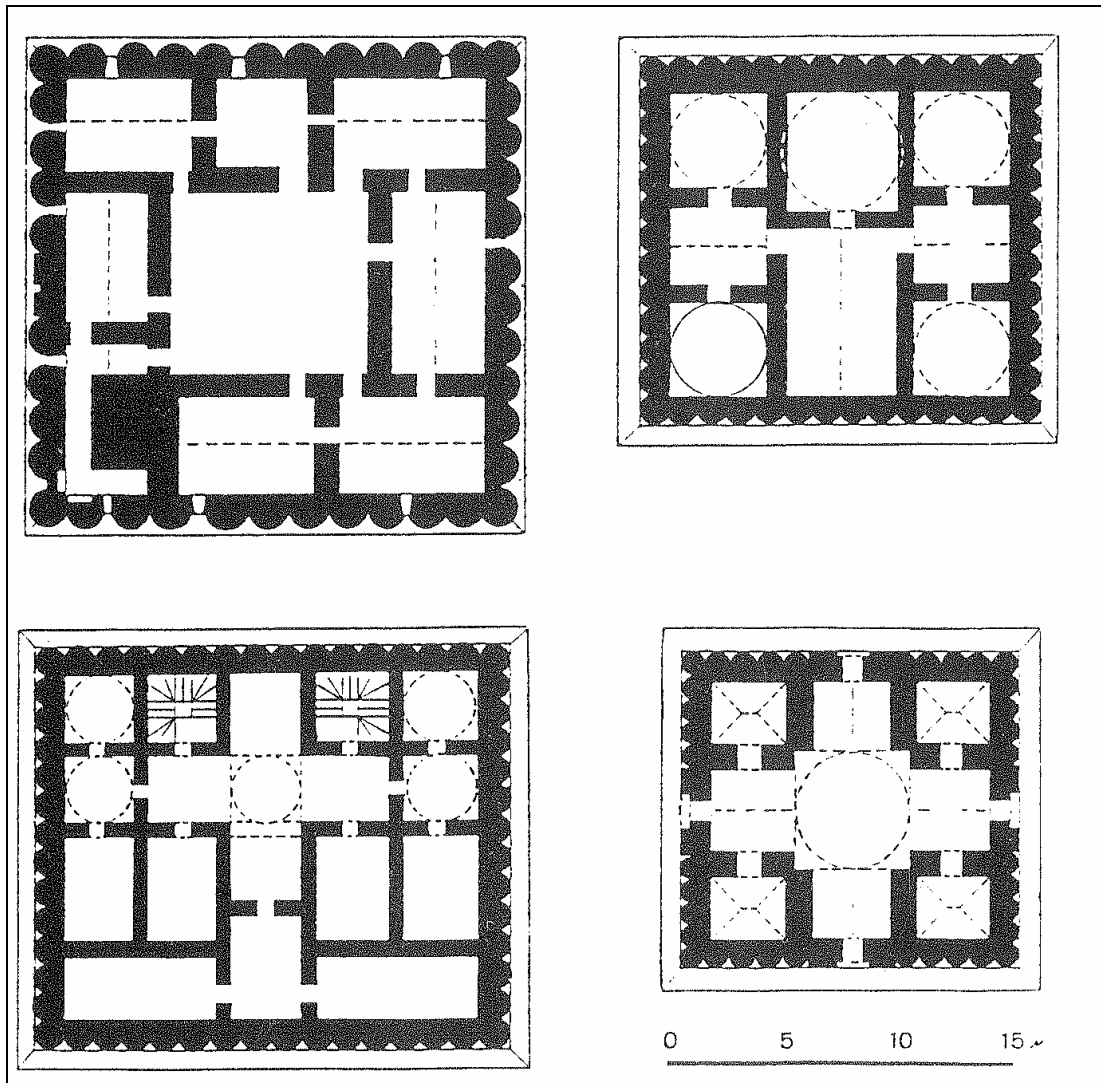
3.2.1. Konutlar

Sivil mimarinin önemli örnekleri durumundaki konutlar, IX-XIII asırlarda konut kalıntısı olduğu kabul edilen bazı yapıların tespitinde, genellikle merkezde ortak alan niteliğindeki bir bölüm ile ona dört yönde bağlanan mekanlardan meydana gelen planlar ortaya çıkarılmıştır (Şekil 3.1), [Lunin, S. B., 1980].

Evlerin inşa malzemelerinin kolay yok olmalarından, Türkmenistan'da uzun süreli korunan ve halen işlevini sürdürebilen çok eski ev örnekleriyle karşılaşılmamıştır. Planı, kısmen süsleme ve teknik özellikleri konusunda daha çok büyük programlı ve sağlam inşa edilmiş köşk tipi binalar olmuştur. Bunların merkezlerinde yer alan kubbeleriyle, Türkmen çadırının (topak evi) formu arasında bir ilişki kurmak mümkündür.

XIX asırdan günümüze ulaşabilen kerpiç yapılı, avlulu ve üzeri düz (toprak) damlı bazı konutlar da, Türkmen ev geleneği hakkında fikir vermektedirler. Anadolu Türk evlerinin vazgeçilmez elemanları olan sedir (seki) ve sergen gibi unsurlar, Türkmen evlerinde de aynı adla anılmaktadır. "Mihman atadan uludur" sözüyle özdeşleşen misafirperverlik "mihmanhane" yani Türklerdeki ifadesiyle "misafirhane" adı verilen mekanların oluşmasını sağlamıştır. Bunların Anadolu Türk evlerinde görülen divanhaneler veya baş odalarla hem işlev hem de düzenleme itibarıyla yakın benzerlik göstermeleri de elbette bir rastlantı değildir. Bu, Türkler'de misafire verilen önemin ev mimarlığındaki en belirgin yansımasıdır. Böyle bir yakınlaşmada, aradaki bunca zaman ve coğrafi farklar dikkate alınırsa, Türk gelenek ve kültürünün hem Anadolu'da hem de Orta Asya'da asırlardır değişmeden yaşadığı anlaşılabacaktır [Sayan, Y., 1999].

XVI-XIX asırlarda Türkmen evlerinin kerpiç ve balçıktan inşa edilmiş avlulu yapılar olduğu görülmektedir. Bunların bölgelere göre karakteristik özellikleri olmuştur. Fakat en ilgi çekenleri, Güney Türkmenistan'da Türkmenabat'dan (önceki Çarçev) Atamırat'a (önceki Kerki) uzanan bölgede, ırmakla çöl arasında yer alan kıyı düzlüklerindeki Arsari Türkmenleri'nin konutlarıdır [Sayan, Y., 1999].

Şekil 3.1. İslam sonrası güney Türkmenistan'daki konutlar [IX-XI asır, Pugaçenkova, G. A]

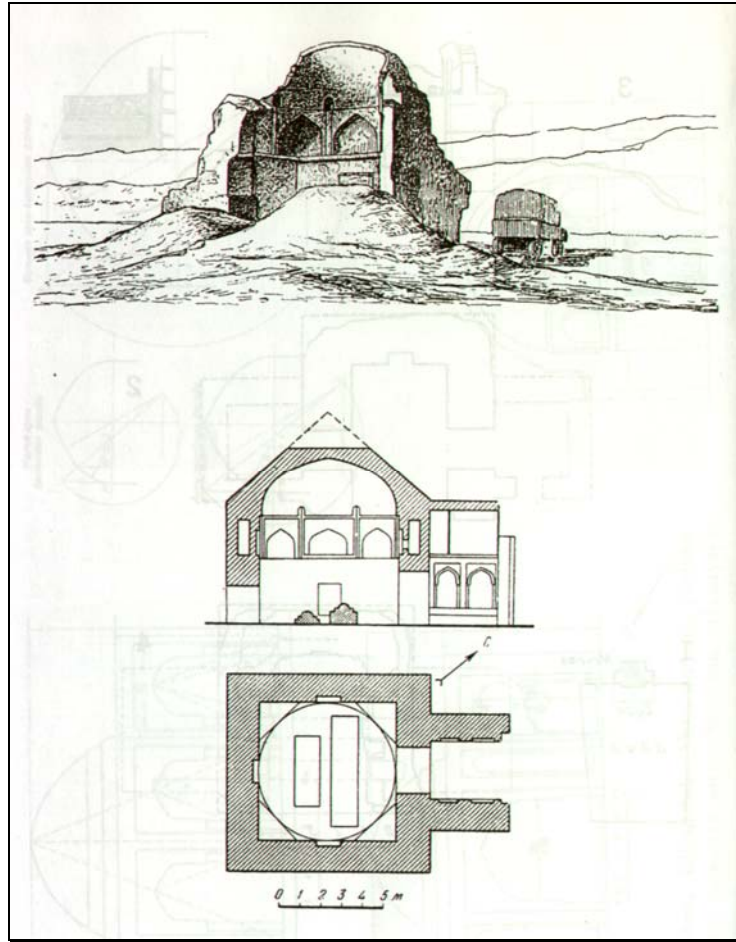
3.2.2. Kaleler

Ortaçağ'ın en temel problemlerinden biri şüphesiz korunmadır. Onun için kaleler, savunmada vazgeçilmez yapılardır. Bunlar yerleşim yerinin dışını çeviren bir dışkale ile, stratejik önemi olan devlet binalarının bulunduğu alanı kuşatan daha güvenli içkaleler olmak üzere iki grupta incelenebilir.

Tarihi kaynaklardan öğrenildiğine ve kalıntılardan anlaşıldığına göre, Türkmenistan'ın Ortaçağ kentleri de surlarla çevrilmiştir. Ancak, bunlar çoğunlukla kerpiçten yapıldıkları ve başta Moğol istilaları olmak üzere çok büyük tahribatlara maruz kaldıkları için günümüze ulaşamamış veya çok harap durumda gelebilmişlerdir. Bugün çoğu terk edilmiş bulunan yerleşim yerleri ile, onların etrafını çeviren kale surlarının yıkıntıları genelde yığma bir tepe görünümünde, ya da yer yer kümelenmiş kerpiç yığınları halindedir [Sayan. Y., 1999].

3.2.3 Şehirler

XI asrın ikinci yarısında ve XII asırda mimarlık–inşa işlerinin esası meydanını, genelde şehirler ve iri kaleler oluşturmuş. O devirlere ait şehirlerden Küfen şehri, bağımsız olarak gelişenler arasında yer almaktadır. Güney Türkmenistan'da şehir hayatının yukarı seviyeye ulaştığı durumda Küfen, kalkınma merkezi hükmünde olan üretici sektörden, her tarafa yayılarak geçmiştir. Şehir merkezi dörtgen şeklinde olup, yüksek tepede yerleşmiş. Oradan şehir giriş kapılarını iç kale ile radyal şekilde birleştiren sokaklar indirilmiştir. Şehrin planı düzensiz dairesel, kuzeyden güneye doğru az çok uzayan biçimde olmuştur. [Pribitkova, A. M., 1955].

Şekil 3.2. Küfen şehri Çugundorbaba türbesi [Pugaçenkova, G. A]

3.2.4. Kervansaraylar

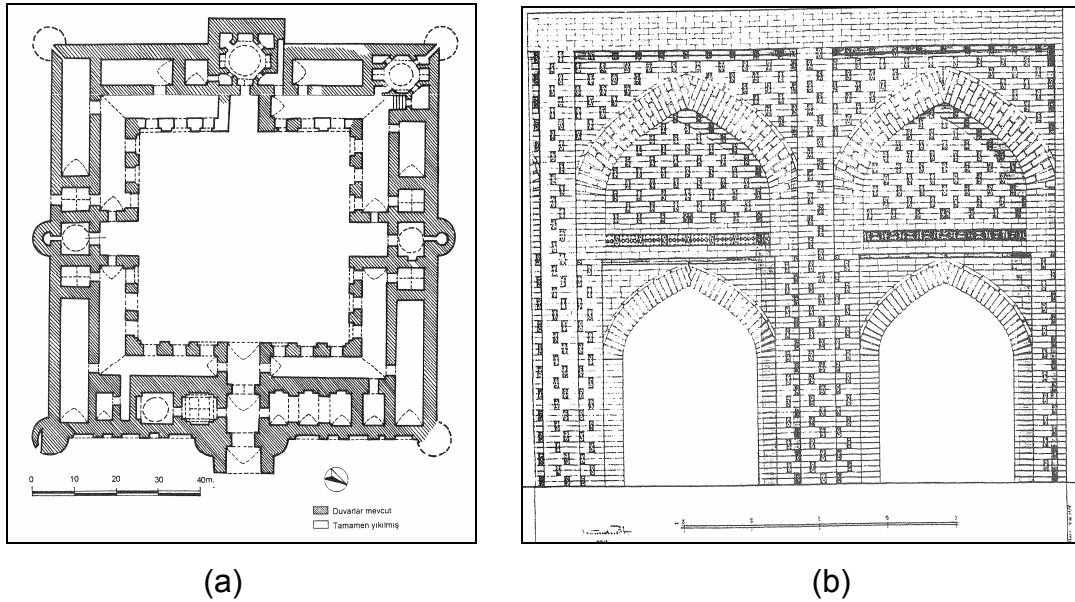
İslam şehirlerinin ve tamamen ülkenin ekonomi esası, kollara ayrılıp giden kervan yollarıyla gerçekleştirilen ticaretle sağlanmıştır. Kervanların dinlemesi, yolcuların ve onların malzemelerinin güvenliği için şehirlerde ve kervan yolları üzerinde kervansaraylar yapılmıştır. [Esenov, A., 2001].

Türkmenistan'da çoğu şehir dışında ve ıssız çöllerde kurulan kervansarayların, gelenleri üç gün boyunca hiç karşılık beklemeden kervanıyla birlikte misafir etmenin yanı sıra savunma gibi önemli bir işlevleri daha vardır [Yavuz, A. T., 1992].

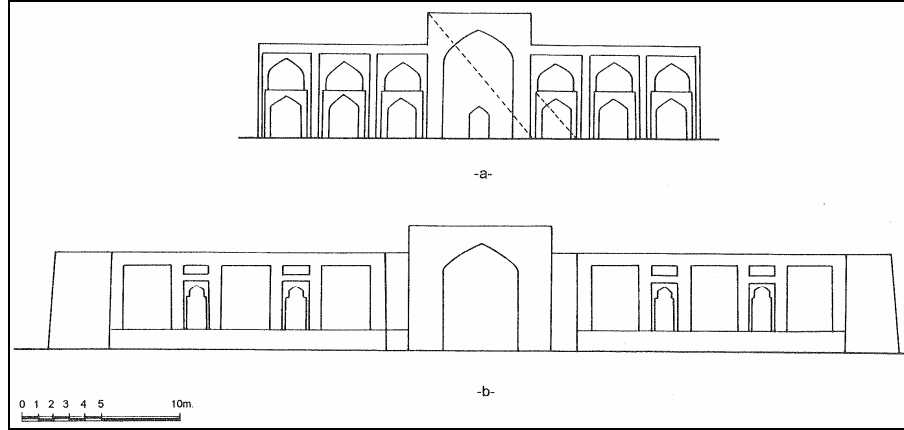
Orta Asya'da toprak sahibi, ortalarında eyvanlı avluları, bunun etrafına dizilmiş mekanları ve yapıyı dört yönden çeviren güçlü duvarlarıyla küçük kale saraylarının (köşk) İslam devri ribatlarına öncü oldukları düşünülebilir [Kuban, D., 1993].

Araplar zamanında Türkmenistan'da çok sayıda ribatın inşa edilmiş olduğu bilinmektedir. İşlev ve mimari açıdan kervansarayların kökeni de hatırlanacağı gibi ribatlara dayanmaktadır [Ersoy, B., 1996].

Türkler'in egemenliği altına girmesinden sonra, kervansarayların Güney Türkmenistan'da yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Günümüzde çok harap oldukları görülen bu yapıların en iyi durumda olanı Daya Hatun Kervansarayı'dır (Şekil 3.3 ve Şekil 3.4). 1940-50'li yıllarda *YUTAKE* tarafından incelenmiş ve büyük plan krokileri de çizilmiştir.

Şekil 3.3. Daya Hatun Kervansarayı a)plan b)avlu cephesinden bir bölüm
[Pribitkova, A. M]

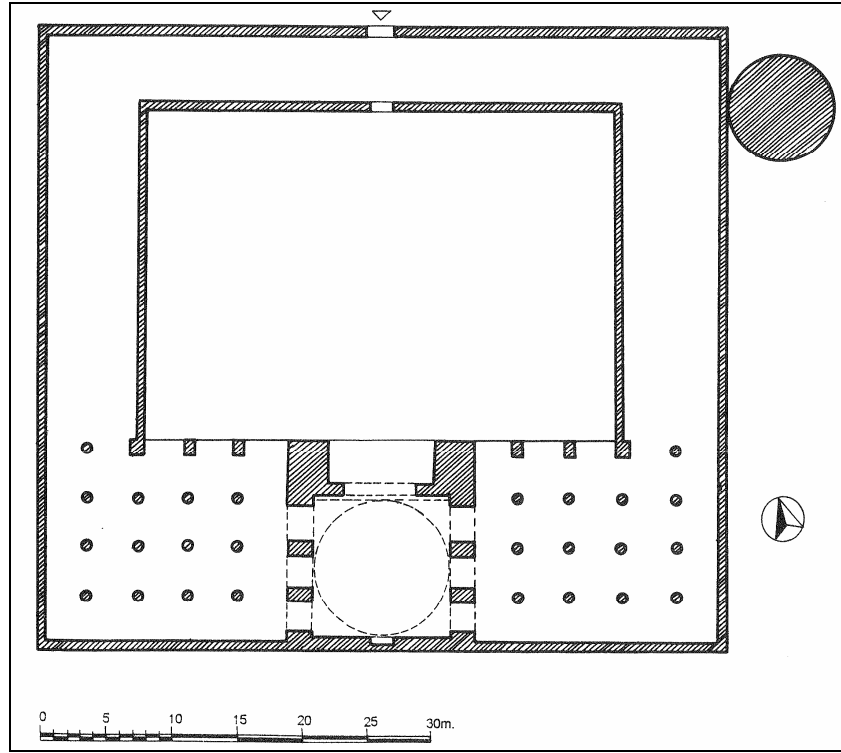

Şekil 3.4. Daya Hatun Kervansarayı iç avlu ve dış cephe restitüsyonu
[Pribitkova, A. M]

Kervansaraylar, ilk bakışta birbirlerine benzer yapılar gibi görülürse de, tek tek ele alınıp incelendiklerinde, plan ve mekan anlayışı itibariyle büyük çeşitlilik gösterirler. Genelde kalın, masif duvarlar, yüksek taçkapılar ve merkezinde yer alan avlular bu eserlerin ortak özellikleridir [Sayan, Y., 1999].

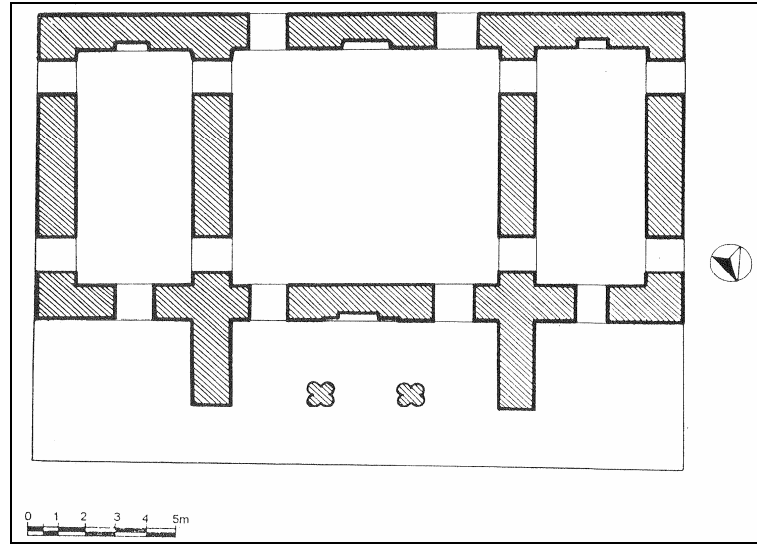
3.2.5. Camiler

Türkmenistan'daki camileri; namazgâh ve cuma camileri olarak iki grupta ele almak mümkündür. Bunlardan başka, mahalle aralarında ve iç kalelerde yapılmış olmaları gereken küçük mescitler hakkında hiçbir örnek ve bilgi yoktur. Cuma camileri, yerleşim yerlerinin tam merkezinde inşa edilmelerine karşılık, daha küçük boyutlu bina edilen namazgâh camileri için yerleşim dışında açık alanlar seçilmiştir. Bunların hemen hepsi dikdörtgen planlı ve ana giriş yönünde avlulu yapılardır. Avlular, İran'daki Selçuklu cuma camilerinden farklı olarak, yapının ortasında değil, bir yanında ve genellikle de kuzey taraflarında bulunmaktadır [Öney. G., 1977].

Şekil 3.5. Çilburç Camisi planı [Pugaçenkova, G. A]

Namazgâh camilerinde, kapalı kısımlarının (harimin) avluya daha fazla açıklıkla bağlandığı ve arada organik bir bağın kurulduğu dikkati çeker. Yapının diğer kısımlarına göre daha fazla önem taşıyan mihrap önü, kubbeli bir bölüm veya eyvan biçimindedir. Türkmenistan’da bilinen en eski mescitlerden olduğu sanılan Dehistan (Şekil 3.6) ve Nesà namazgâh camilerinde, mihrap önü bölümlerinde yan mekanlar duvarlarla ayrılmış olup, aradaki bağlantı Dehistan’dakinde ikişer, Nesà’dakinde birer açıklıkla sağlanmıştır. Bu camilerin simetrik bir anlayışta “⊥” şekili alan planlar, kesin ilişkileri olup-olmadığı bilinmemekle birlikte, Erken Osmanlı dönemi yapılarında görülen “yan mekanlı camileri” akla getirmektedir [Sayan, Y., 1999].

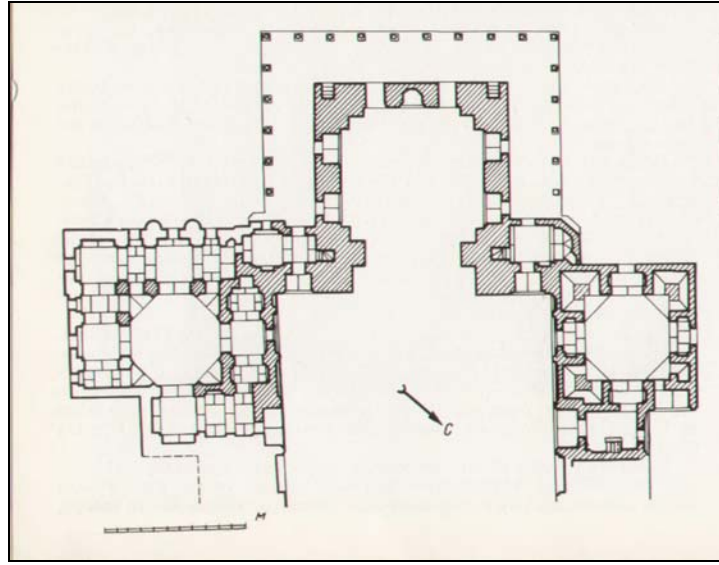
Şekil 3.6. Dehistan Namazgâh Camisi planı [Pugaçenkova, G. A]

XIII asrın birinci yarısında, üretici sektördeki hayatın ve inşa işinin gerilediği şartlarda yıkılmış–viran olmuş kırsalları ve şehirleri yeniden ayağa kaldırmak hem de halkın yaşam şartlarını düzene getirmek uzun asırların devamında mümkün olmamış. XIII–XIV asırlardaki sayılı mimari türbe eserleri, yapılaşmanın yeni döneme geçiş devrini, mimarlıkta çok renkli çini işlemlerin ve nakışlarının, dini yapı sanatında binaların yeni görünüşlerinin ortaya çıkışını gösteriyor. XV asır, Güney Türkmenistan’ın bina–yapı sanatının ilerlediğini kaydediyor. Bu dönemlere ait yapıların biri Anev mescididir (Şekil 3.7-Şekil 3.9). Mescidin bir mezar üzerine yapılan türbe olduğu bilinmektedir. Güney Türkmenistan’ın mimarisinin komşu ülkelerin, örneğin; XV asırda Maverannahların medeniyetinin parlak döneminde “Yeniden Ortaya Çıkış” adına sahip olan görkemli, aynı zamanda kapalı görünüşlü mimarisinden ve İran’ın kule şekilli türbelerinde farkı;

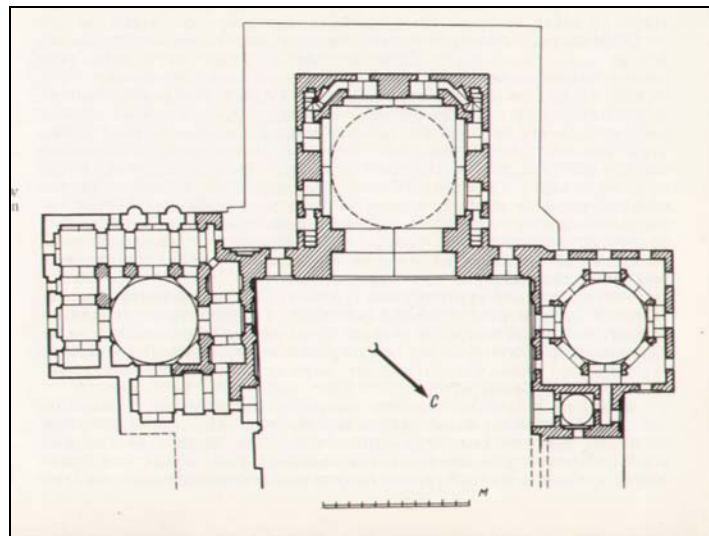
Anev mescidinin mimari görünüşü, XV asrın ortasında sadece Türkmenistan’da değil, bütün İslam doğusunda bu tip yapılar için bina inşa sanatında yeniliktir ya da yeni bir yoldur [Pugaçenkova, G. A., 1959].

Yapı; cami, türbe, medrese ve handan oluşan manzume, yüksek yığma bir tepe halindeki Anev yerleşim yeri harabesinin güneybatı tarafındadır. 1948

depreminde yıkılarak harabe halinde kalmıştır. Eser ancak yıkılmadan önceki çizimlerden ve çekilmiş resimlerden tanımlanabilmektedir. Binalar tuğladan iki katlı olarak inşa edilmiştir. Manzumenin orta ekseninde, güneybatı yönünde bulunan cami, yapıların merkezi durumundaydı. Onun önünde, bir tarafında türbe, diğer tarafında medresenin çevrildiği avlu bulunuyordu. Medrese ve türbe bölümleri, taçkapısının iki yanından camiye eklenmişti [Sayan,Y., 1999].

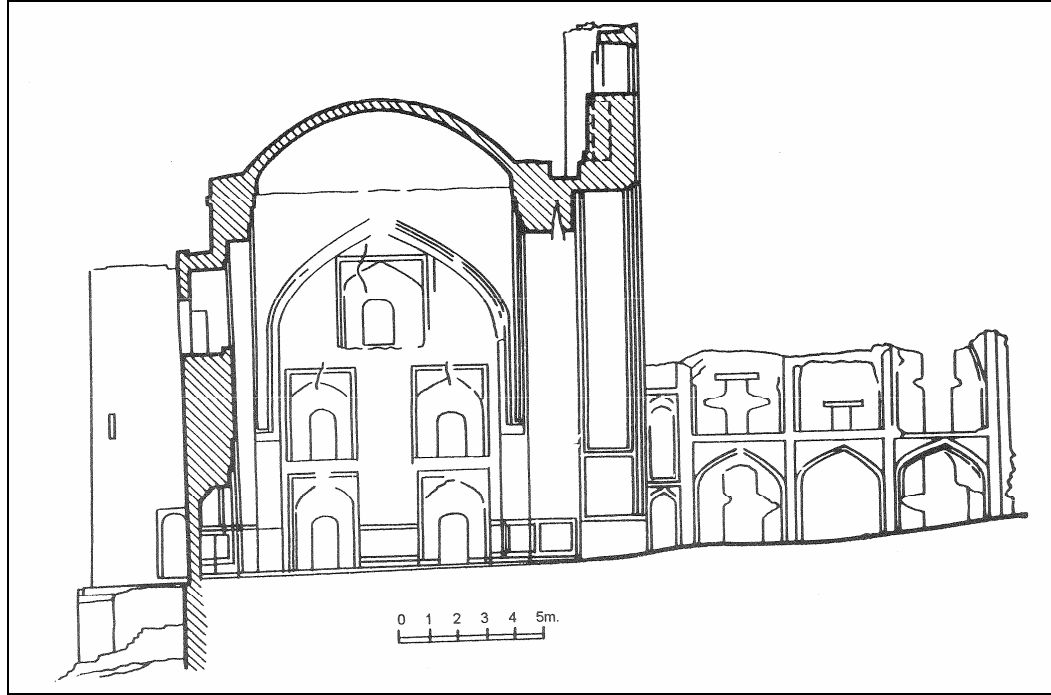

(a)

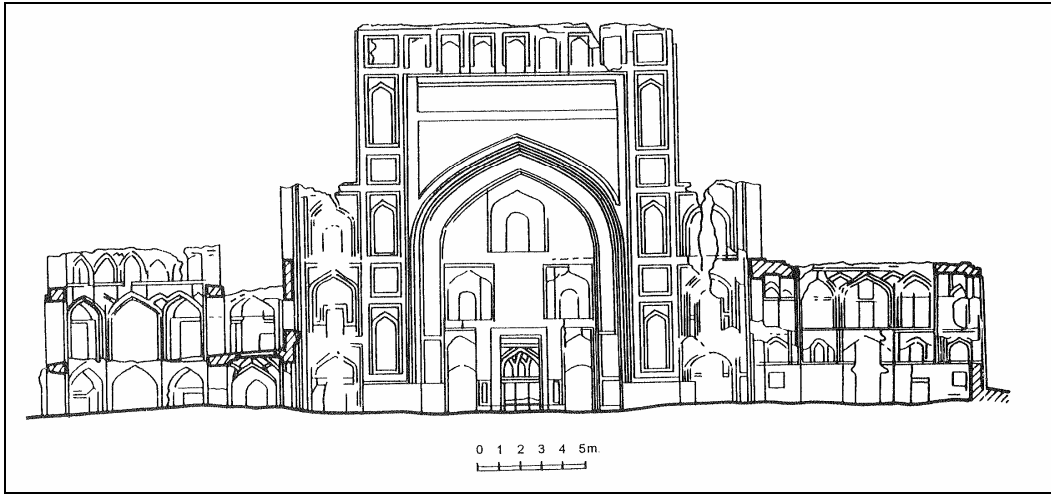

(b)

Şekil 3.7. Anev mescidi topluluğu a)zemin kat planı b)1. kat planı
[Pugaçenkova, G. A]

(a)

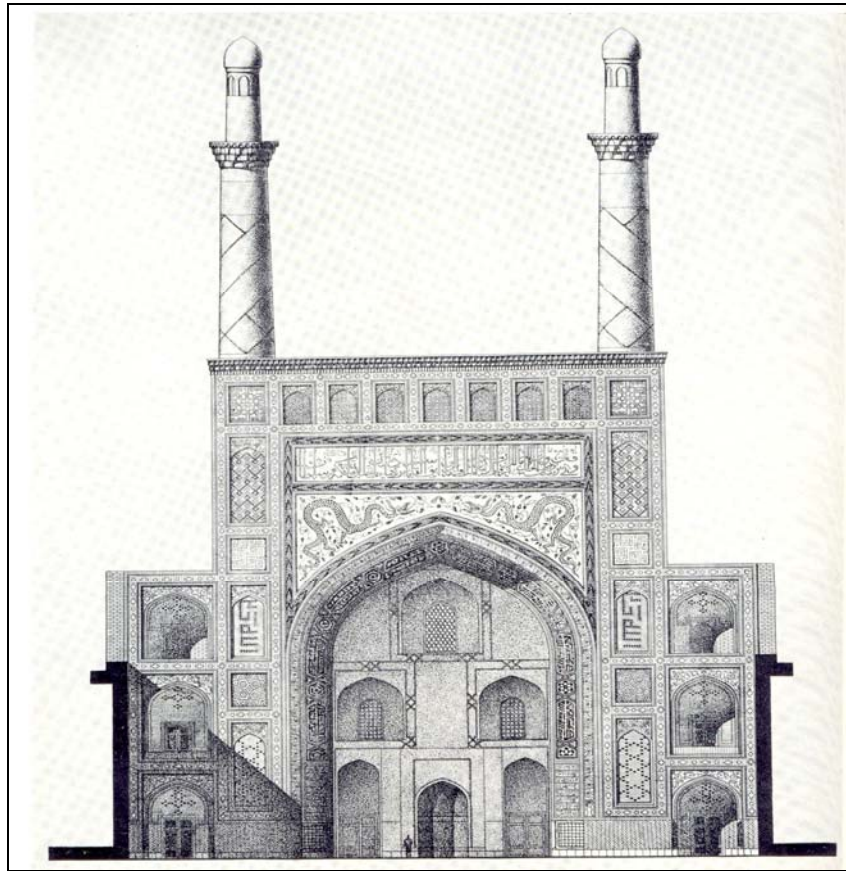

(b)

Şekil 3.8. Anev mescidi topluluğu a)kesit b)ön görünüş [Pugaçenkova, G. A]

(a)

(b)

Şekil 3.9. Anev mescidi topluluğu a)yan görünüş b)ön görünüş
[Pugaçenkova, G. A]

3.2.6. Medreseler ve kütüphaneler

XI-XIII asırlarda özelliklerle Merv ve Ürgenç birer ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir ve tarihi kaynaklardan varlığını öğrendiğimiz dönemin çok sayıda medrese ve kütüphanelerinden hiçbir günümüze ulaşamamıştır [Halimov, N., 1986, Yusubov, H., 1995].

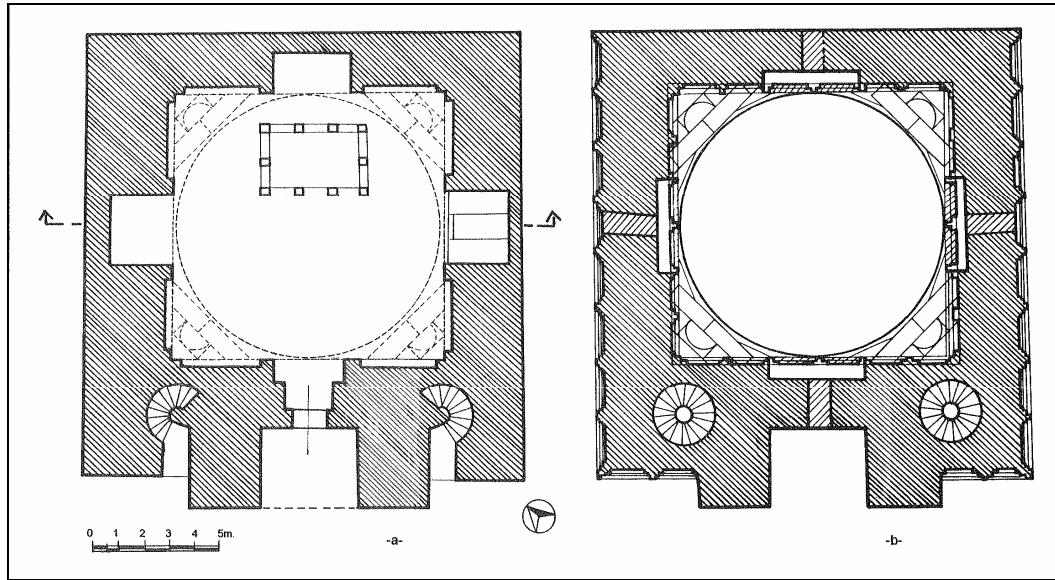
Türkmenistan’da bugün mevcut medrese yapılarının tamamı XIX asrın sonları ile XX asrın başlarında inşa edilmiştir. Bakımsızlıktan çoğu harap vaziyetteki bu eserlerden bazıları bağımsız, diğerleri de külliyenin bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu medreseler genelde, Osmanlı medreselerinde çok sık görülen “U” ve “L” biçimindeki plan tipi ile, Selçuklu karakterinde bir avluyu dört yönden kubbeli hücreleriyle kuşatan yapılar şeklindedir. [Sayan, Y., 1999].

3.2.7. Türbeler ve anıtsal yapılar

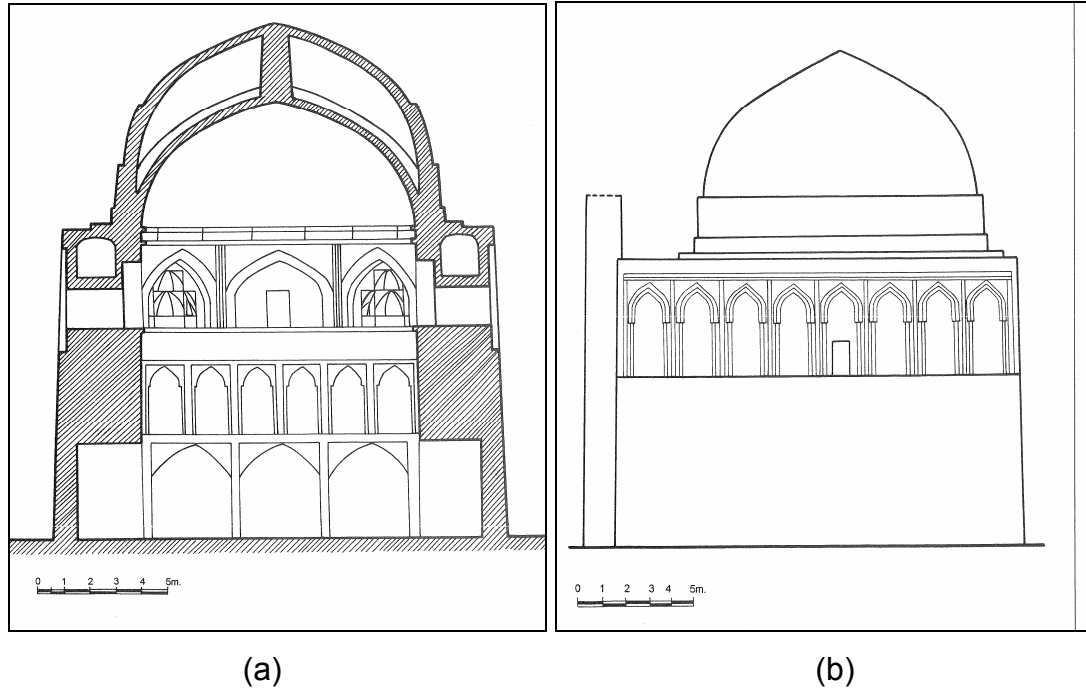
XI–XII asırlarda Güney Türkmenistan’ın mimarisinde türbelerin, anıtların ve mezar üstü yapılarının inşası büyük önem kazanmış. Anıtsal binaların yapımı İslam’ın adetlerinde yer almamıştır. Güney Türkmenistan’da türbe ve anıt mimarisi sanatında yapının daha çok bilinen merkezi düz ve dik, çokgen kabartmalı görünüşü, çeşitli şekilli kubbeler ile kapatılmış ve giriş kısımları az çok belirginleştirilmiş yapılar olmuştur [Baçinskiy, N. M., 1939].

Türkmenistan’da türbeler bağımsız abideler şeklinde inşa edildikleri gibi, camii, medrese, han türü başka yapı veya grubuna bağlı olarak da bina edilmişlerdir. Plan ve mekan anlayışı açısından türbeler, bölgelere ve kültürel etkilere göre farklılıklar arz eder. Güney Türkmenistan (Kuzey Horosan)’ın türbelerini mekan itibarıyla iki grupta değerlendirmek mümkündür. Bunların birincisi, kare planlı, üzerleri kubbeli ve tek mekanlı yapılar olup, “Horasan tipi” şeklinde nitelendirilmektedir. Merv ve Serahs bölgesindeki türbeler bu gruba dahil edilebilir. Mâhne’deki Abu-Seyit’in (Şekil 3.10 ve Şekil 3.11) ve Serahs’daki Abul-Fazl’in (Şekil 3.12) türbeleri Güney Türkmenistan’ın

mimarisinin sanatsal boyutlarını gösteren örneklerdendir. Bunlar, XI asırda Türk mimarisinde anıt mezarların o tarihlerde kaydettiği gelişmeleri ortaya koyması açısından önemli eserlerdir [Sayan, Y., 1999].

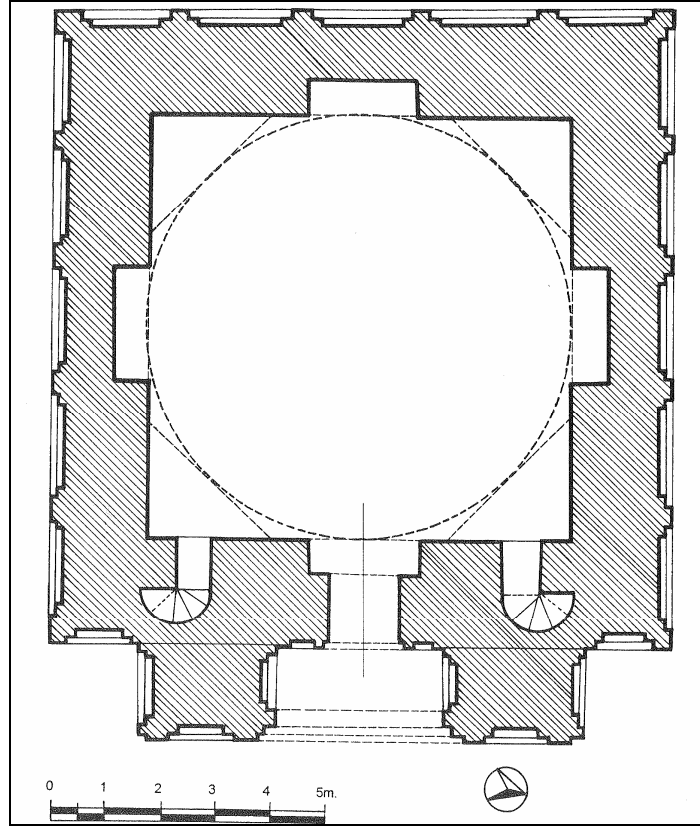
Şekil 3.10. Abu-Seyit Türbesi planı ve üst örtü planı [Pugaçenkova, G. A]

(a)

(b)

Şekil 3.11. Abu-Seyit Türbesi a)kesit b)yan görünüşü [Pugaçenkova, G. A]

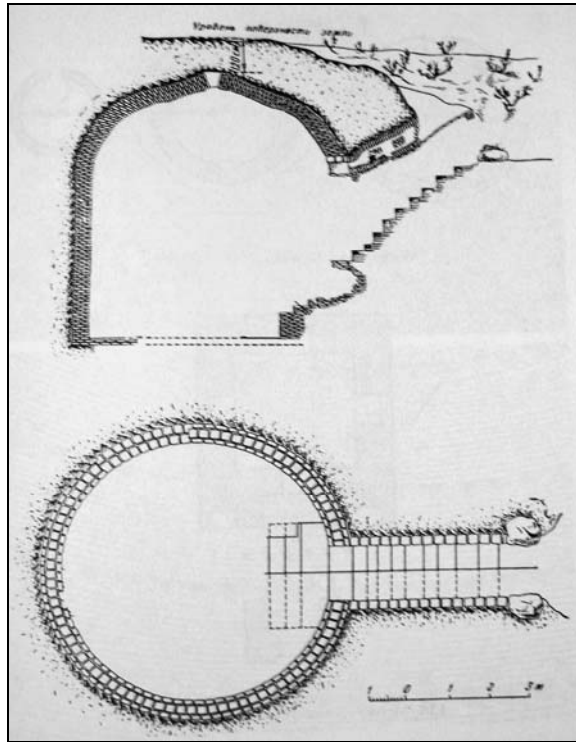
Şekil 3.12. Abul-Fazl Türbesi [Pugaçenkova, G. A]

3.2.8. Kapalı su depoları

Topraklarının çok büyük bir kısmı çöllerden oluşan Türkmenistan'da, su kanallarının ve sarnıçların önemi büyüktür. Ortaçağ'da Selçuklular'ın kuraklığa bir çözüm olarak inşa ettikleri bu yapılar, bölgedeki sorunu önemli ölçüde çözmüş ve Merv başta olmak üzere, vaktiyle susuzluk sebebiyle önemini yitiren yerleşim yerleri birer vaha haline dönüştürülmüştür. Fakat her şeyde olduğu gibi, Moğol istilalarında, su kanalları tahrip edilmiş, bentler yıkılmak suretiyle, şehirler sulara gömülmüştür [Sayan. Y., 1999].

Su mimarisinde Ruslar'ın "sardoba" dedikleri "serdap"lar, su sarnıçları-kapalı su deposu olup, ihtiyacı yapılarına mahsus görünüşlüdür. Onlar ülke içinden geçen büyük kervan yolları üzerinde yapılmıştır. Yapımı boyunca sardoblar yeraltı veya yarım yeraltı şeklinde yerleşen, genellikle kerpiçten örülüp ve üzeri kubbe ile kapatılan, çapı 16 m, derinliği 10 m kadar olan dairesel su

rezervuarları. Anev sardobu bunun bir örneğidir (Şekil 3.13). O yaklaşık ünlü Anev Mescidi ile aynı zamanlarda, Anev kalesinde yapılmıştır. Bu sardob çapı 6,5 m olan dairesel silindirik su havuzudur. Burada su kanalları havuz dibinden 5 m yükseklikte yerleşip, sardobun su kapasitesi 200 m³'e yakındır. Sardobun duvarları pişmiş kerpiçten örölüp, duvar iki kerpiç kalınlığındaki kutu şekilli kubbe ile kapatılmış [Esenov, A., 2001].

Şekil 3.13. Anev kapalı su deposu [Pugaçenkova, G. A]

3.2.9. Hamamlar

Şehirlilerin günlük hayatında hamam büyük önem kazanmıştır. Temizlik amaçlarından başka da buluşma, dinlenme ve rahatlama yeri olarak hizmet etmiştir. Araştırma ve kazılar sonucunda ülke içerisindeki kalerlerde çeşitli dönemlerde ait hamamların kalıntılarına rastlanmıştır [Pribitkova, A. M., 1955].

3.3. Devirdeki Mimari Değişim ve Devamlılık

3.3.1. Mimari tema

İslam döneminde genel olarak kırsal tipli benzer binaların yerine, şehir merkezinin mimarlık toplumunu oluşturan, görünümü ve mimari boyutlarıyla önem kazanan çeşitli büyüklükteki binalar yapılmıştır. Mimaride yeni dönem-dini yapılaşmanın yoğunlaştığı görülmektedir. İslam devrinde, önceki devirlerden farklılıkta mescitler, medreseler, minareler ve diğer çeşitli binalar toplumsal merkezleri oluşturmakla birlikte, şehirlere ve kırsallara yeni bir kimlik, yeni bir ifade ve kendine özgü tarzlı görünüm kazandırmış.

İslam döneminin en erken anıtsal yapılarından birinin ribatlar olduğu bilinmektedir. Araplar'ın bölgede başlattıkları bu ribat geleneğini, Samaniler devam ettirmişler. X asırda Merv-Harizm yolu üzerindeki Kişmantepe (Hurmuzfarra) Kervansarayı (ribatı) bu dönemin eseridir. Köşe kuleleri bulunan bina, ortada tek avlulu bir plan arz eder. Buranın etrafında sıralanan kubbeli revaklar ve az sayıda (yine kubbeli) kapalı mekan yapıyı oluşturmaktadır [Masson, M. E., 1966].

Samaniler'in kerpiç ve ahşap binaları yanında, tuğladan gelişmiş camiler de yaptıkları bilinmektedir [Pugaçenkova, G. A., 1958].

Karahanlılar'ın 999'da Samanı hakimiyetine son vermesiyle, tarihte olduğu kadar, mimaride de Türkmenistan için yeni bir dönem açılmıştır. XI asrın başlarından XIII asırdaki Moğol istilalarına (1220-1221) kadar süren bu devir, aynı zamanda Türkmenistan mimarisinin parlak gelişme dönemidir [Sayan, Y., 1999].

Güney Türkmenistan'da Şelçuklular önemli anıtsal yapıları inşa etmişler ve mimaride bir gelişme kaydetmişler. XI asrın ortalarında Meane'daki Abu Seyit türbesi (Şekil 3.12) bunun bir örneğidir. Büyük Selçuklu Devleti'nin

yıkılmasında sonra bu gelişme, onların mimarisine sahip olan Harzamşahlar'la sürmüş ve o dönemde mimari eserler Kuzey Türkmenistan (Harizm)'da yoğunlaşmıştır. Moğollar'ın istilasından sonra ülke genelinde, XV asrın başlarından, aynı asrın sonlarına kadar devam eden bu dönemde, önceden viran olmuş şehirlerin bir kısmı canlandırılmaya çalışılırken, yeni yapılar bina edilmiş ve çeşitli şekillerde harap hale gelen bazı binalar onarılmıştır. XVI asrın başlarından itibaren mimaride bir durgunluk ve gerileme dönemi başlamıştır [Togan, Z. V., İA].

Özbek Hanları (Buhara Emirliği) ve İran (Safevi) idaresi devrinde, Türkmenler ağırlıklı olarak köy yerleşimlerinde veya küçük şehirlerde kendi kültürlerini devam ettirmişlerdir. XX asrın başlarına kadar devam eden bu dönemde, mevcut mimari gelenekler çerçevesinde, bir yenilik getirmeyen ve ihtiyacı ön plana alan, çoğunlukla kerpiçten yapılar inşa edilmiştir. Ülkenin çeşitli yerlerinde, XIX asrın sonlarında ve XX asrın başlarında yapılmış medreselerle karşılaşılmalıdır [Sayan, Y., 1999]. Bütün bunların hepsi XX asra kadar gelişerek ve kimi zaman değişime uğrayarak devam etmiştir. İslam devri mimarisindeki devamlılık sorusunu; devrin mimarisi kendi gelişiminin başında yapılaşmanın yerel, İslam'dan önceki devirlerin adetlerini devam ettirmiştir, cevabıyla yanıtlayabiliriz.

İran'da erken İslam mimarisi esasında Parfiya ve Sasanı, Suriye hem de Küçük Asya'da Bizans mimari adetleri uygulanmıştır [Esenov, A., 2001].

3.3.2. Mimari ölçek

İslam devriyle başlayan Türkmenistan'ın İslam mimarisi, daha çok dini ve anıtsal yapılar başta olmak üzere, çeşitli toplumsal yapıların da ortaya çıkışını göstermektedir. Maddi medeniyetin kalkınmasında mimarlığın ve şehirciliğin büyük önem kazanması, bu devirde bina yapım sanatında yeni bir dönemin oluşumu daha da çok İslam mimarisinin ortaya çıkışıyla anlatılmaktadır. Kırsal tipli benzer binaların yerine, şehir merkezlerinin

mimarlık toplumunu oluşturan, görünümü ve mimari boyutlarıyla önem kazanan çeşitli büyüklükteki binalar inşa edilmiştir. Yeni toplumsal meydanları, şehrin esas yapılaşma bölümünün oluşmasını ortaya koymuş. Kubbeli alışveriş yerleri olan şehir ve pazar meydanları oluşturulmuştur. Bu tipteki yapılaşmalar, devrin mimarisinde dini-anıtsal ve toplumsal ölçekteki yapıların inşa edildiğini anlatmaktadır. Bu devrin şehirleri Doğu şehri hakkındaki umumî düşünceye karşılık gelmeye başlamıştır [Esenov, A., 2001].

İslam sonrası devrinde Türkmenistan'ın topraklarında maddi medeniyetin ilerlemesi mimari değişimi de beraberinde getirmiştir. İslamiyet'in kabulü, mevcut kültür zenginliğine yeni bir karakter kazandırmış. Eski kültürün, İslam inancıyla yoğrulması bambaşka bir üslubu ortaya çıkarmıştır ve mimari eserlere de bu üslub bütünüyle yansımıştır. Devrin mimarisi, XX asra kadar gelişerek ve kimi zaman değişime uğrayarak devam etmiştir [Esenov, A., 2001].

3.3.3. Malzeme ve teknik

Türkmenistan mimarisinde bu devirde de, yerli malzemeler kullanılmıştır. Bölgenin içinde bulunduğu coğrafi ve jeolojik şartların etkisiyle *tuğla*, *kerpiç*, *balçık* ve *ahşap* ana yapı malzemesini oluştururken; *alçı*, *çini* gibi unsurlar da yardımcı maddeleri teşkil etmektedir. Diğer devirlerden farklılıkta, mimari süsleme malzemesinin *tuğla*, *stük*, *çini* ve *boya* maddelerin de geliştirildiği bilinmektedir.

Balçık

Türkmenistan'da "*balçık*" adıyla bilinen bu yapı malzemesi, içerisinde taş bulunmayan killi toprağın suyla karıştırılmasından elde edilen çamur hamurudur. Balçık en ilkel yapı malzemelerinden biridir. Kerpiğin ana malzemesini de teşkil eden balçık, doğrudan doldurma, tuğla-kerpiçleri

tutturma ve sıva işlerinde de kullanılmıştır. Özellikle kalın duvarlarda, içten ve dıştan örülen kerpiçlerle bir çeşit karkas sistemi oluşturulmuş; aradaki geniş boşluk, kolayca temin edilebilen, daha masrafsız ve az işlem gerektiren balçıkla doldurulmuştur. Toprağın kil bakımından zengin oluşu sebebiyle, bu şekilde kullanılan söz konusu malzeme, yapılarda zamanla sertleşerek kerpiç gibi bir dokuya dönüşmüştür. Bağlayıcı unsur olarak balçık, kerpiç ve tuğla duvarların derz aralarında çimento harcı yerine kullanılmıştır. Bazı yapılarda duvar yüzeylerinin de balçıkla sıvandığı görülmektedir [Sayan, Y., 1999].

Kerpiç

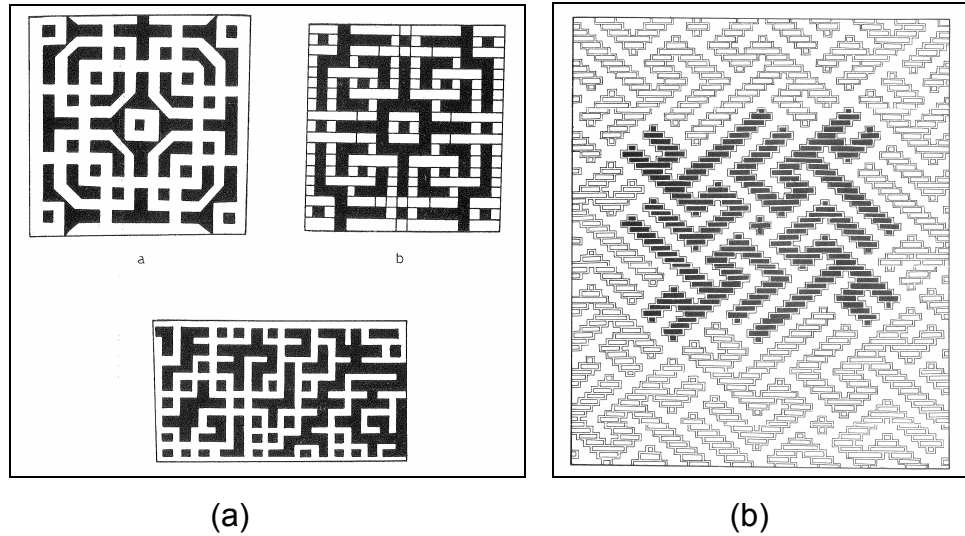
Balçığın kalıpta şekillendirilip, güneşte kurutulmasıyla elde edilen *kerpiç*, Türkmenistan'da çok eski ve yaygın bir yapı malzemesidir. Part-Sasani dönemlerinde inşa edilen bazı kerpiç yapı örnekleri halen mevcuttur. Malzemenin çok dayanıksız olmasına rağmen, bu binaların ayakta kalmasının başlıca sebebini duvarların fazla kalın ve o nispette sağlamlığına bağlamak mümkündür. Selçuklu döneminde ikinci dereceden yapı malzemesi olan kerpiç, çoğunlukla kale gibi bazı yapıların inşasında kullanılmıştır.

Tuğla

İlk olarak Sasani yapılarında inşa malzemesi ve süs unsuru olarak tuğlaya yer verildiği bilinmektedir. X asırda Samaniler'in tuğladan bina ettikleri mescitlerle bu malzeme kullanımının yaygınlaşmasında etkili oldukları görüşü hakimdir [Bakırer, Ö., 1981]. Karahanlı ve Gazneli yapılarında da önemli yer tutan tuğla, Selçuklular'da birinci derecede hem yapı, hem de süsleme elemanı durumuna gelmiştir [Bakırer, Ö., 1993].

Türkmenistan'ın mimari yapılarında tuğla kullanımı, duvar örgülerinde daha çok kaplama şeklindedir. Bu teknikte, balçık yardımıyla kerpiçten örülen kalın beden duvarları daha sonra, iç ve dış yüzeylerinden tuğla örgüleriyle kaplanmıştır. Kaplama yapılırken süsleme amaçlı değişik dekoratif örgüler ve

aralara yerleştirilen kesme ya da özel biçimlendirilmiş tuğlalarla çeşitli kompozisyonlar oluşturulmuştur [Sayan, Y., 1999].

Şekil 3.14. XII asır Türkmenistan'ın mimarisinde tuğla süsleme örnekleri
a) Sultan Sancar Türbesi'nden ve Dehistan Kuzey Minare'den
b) Daya Hatun Kervansarayı'dan [Sayan, Y., 1999]

Duvarlarda, yatay şekilde istif edilen çift tuğla aralarına dikine bir kesik tuğlanın yerleştirilmesiyle oluşturulan örgü biçimi yaygındır. Bunların dışında, geometrik süsleme amacıyla, tuğlaların eğik, dik istifleriyle de karşılaşılacaktır. Derz aralarının da, işçiliğin ve tuğlanın nispetinde ince tutulduğu gözlenir. Selçuklu döneminde, Anadolu, Azerbaycan, Irak ve Suriye'deki Türk eserlerinde kullanılan tuğlalar, Türkmenistan'dakilerle işçilik bakımından yakınlık arz etmektedir [Sayan, Y., 1999].

Ahşap

Ahşap, mimaride üçüncü derecede yapı malzemesidir. Kapı-pencere söveleri ile kapı kanatlarının ve duvarlarda hatılların ahşaptan yapıldığı; bazı binalarda da, taşıyıcı olarak ahşap direklere yer verildiği; ayrıca, düz damlı yapıların üst örtülerinde bu malzeminin yaygın biçimde kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak, ahşabın dış etkilere karşı çok dayanıksızlığı ve dolayısıyla kolaylıkla yok oldukları için bunlardan pek eser kalmamış.

Özellikle Selçuklu ve Harazmşahlı dönemi eserleri büyük tahribata uğramış ve bu türden eserlerin tamamı ortadan kalkmıştır [Sayan, Y., 1999].

Mermer

Söz konusu devride, ülkenin yapılarında bu malzeminin de, bölgenin jeolojik yapısına bağlı olarak, çok az kullanıldığı görülmektedir. Meana'daki Abu Seyit Türbesi'nde süsleme amacıyla iç mekanda mermere yer verilmiştir.

Alçı

Alçı, mimaride süsleme, sıva ve tutturma amacıyla kullanılmıştır. Özellikle kubbeye geçişlerde, niş kervansaraylarında bu unsur, tezinat malzemesi olarak önemlidir. Alçının daha çok mermer tozuyla karıştırılmasından elde edilen stük, Horasan'daki mimari yapıların tezyinatında yaygındır.

Çini

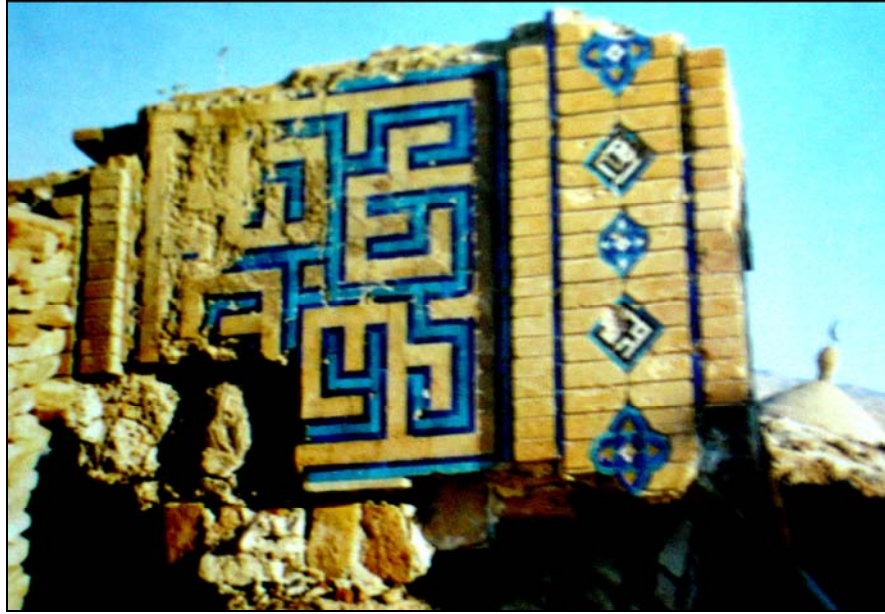
Türkmenistan'da yapılan arkeolojik araştırmalarda, mimarlıkta çininin günümüzden 5000 yıl önce kullanıldığı tespit edilmiştir.

İslâm mimarisinde IX asırdan itibaren görülmeye başlayan çini, zamanla gelişerek yapı süslemesinde önemli bir malzeme halini almıştır. Türkmenistan'da XI asırdan itibaren çini, mimaride yaygın kullanım alanı bulmuştur. Ancak, XI-XIII asırlara ait Selçuklu ve Harzamşahlı yapılarının çinileri büyük tahribata uğramış ve onlardan günümüze az miktarda örnek ulaşabilmiştir.

İslam sonrası devrine ait eserlerde; Meana'daki Abu-Seyit türbesinin taçkapısında (Resim 3.1) ve Anev Mescidi'nde (Resim 3.2) sırlı tuğla, sıraltı ve renkli sır tekniklerdeki çinilerle bezek işçiliğine yer verilmiştir.

Resim 3.1. Abu-Seyit Türbesi taçkapı çini süslemesi [Sayan, Y., 1999]

Resim 3.2. Anev Mescidi çini süslemesi [Sayan, Y., 1999]

4. ÇARLIK RUSYA'SI VE SOVYET DEVRİ

4.1. Devrin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu

Türkmenistan Rusya'ya XIX asrın ikinci yarısında (1868-1885 yıllarda) dahil edilmiştir. Avrupa Rusyası'nın güney ve güneydoğu bölgesi Kafkas, Orta Asya ve Sibiryaya rus kapitalizmin sömürgeleri olarak hizmet etmişler ve onun kalkınmasını sağlamışlar.

Rusya'ya biriktirmek işleri Türkmenistan'ın her yerinde aynı şekilde geçekleşmemiş. Bazı bölgeler barış yoluyla gerçekleştirilirken, bazen savaşlarla dahil edilen bölgelerin de olduğu bilinmektedir. Yerli feodal kesimlerin baskısı altında yaşayan halkın sosyo-ekonomik ve kültürel durumunun üzerine yeni rus burjuvazi siyaseti de eklenmiş. Bu, Türkmen halkının durumunu daha da ağır hale getirmiştir. Sarizmin Türkmenistan'da yürüttüğü sömürücü siyaseti, Rusya'daki gelişmekte olan burjuvazın kalkınmasına karşılık gelmiştir. O, burjuvaz için Orta Asya'yı üretici sektöründeki malları toplayıcı pazarı oluşturmakla sınırlamamış, çiftçi ve tarımsal sektöründeki pamuk üretimiyle bağlılıkta ham madde kaynağına hem de üretici sektördeki ürünlerinin yeniden işlenmesine dönüştürmüştür. Bu durum, Türkmenistan'ın halklarının Rusya'da gelişmiş kapitalizmin bünyesine katılmasını anlatmaktadır. Bu ise, çeşitli halklardan oluşturulmuş toplumun ortaya çıkışını ve onun genel Rusya devrim hareketine katılmasını şartlandırmıştır hem de sonuç itibariyle devrim yoluyla sosyalizme geçmesini önceden belirlemiştir [Atagarriyev. Y., 1974].

Türkmenistan'ın Rusya'ya dahiliyle başlayan kalkınma sürecinde, ülkede bölgeler ve ülkeler arası demir yolu hattının çekilmesinin önemi büyük olmuştur. Bu asırda ülkenin sınır içi ve tarihi–medeni bölgelerinde bir araya gelen toplumların birleşmeleri ortaya çıkmış. Çarlık Rusyası'ndan sonra Sovyet Sosyalizm'i kendi etkisini tüm Orta Asya'da sürdürmüştür.

4.1.1. Devrin sosyo-ekonomik, kültürel durumundaki değişim ve devamlılık

XIX asrın son çeyreğinde, tarihi kaynaklarda Zakaspi eyaleti diye adlandırılan yerleri Ruslar'ın ele geçirdikten sonra, halkın sosyal yaşamında ilerlemeler başlamıştır. Aşkabat Zakaspi eyaletinin yönetim merkezi olarak hizmet etmiştir. Türkmenistan'ın sınırları içerisinde Hazar Denizi kıyısındaki Krasnovodsk'ten (şimdiki Türkmenbaşı şehri) Aşkabat'a, sonra da Buhara'ya kadar ilk demir yolu hattı çekilmiştir. Demir yollarının çekilmesiyle ülke içinde hareketlilik başlamış. Buna göre önemli merkezi noktalarda, yapılması önceden hazırlanmış yeni şehirler ortaya çıkmıştır. Sonuçta, 1881 yılında Ashabat (şimdiki Aşkabat), 1884 yılında Merv (şimdiki Marı) ve 1886 yıllarında Krasnovodsk (şimdiki Türkmenbaşı) hem de, Çarcov (şimdiki Türkmenabat) şehirlerinin temeli atılmıştır [Atagarriyev. Y., 1974].

XX asrın başlarında, Orta Asya'nın pek çok bölgesinde hayat yüzlerce yıl olduğu gibi hâla aynı şekilde devam etmekteydi. 1917 Devrimi'nin hemen sonrasında bölgede Sovyet idaresinin kurulması ile birlikte, bu durum büyük ölçüde değişti. Orta Asya'nın modernleştirilmesi ve Sovyetleştirilmesine yönelik atılan ilk ve simgesel olarak en önemli adım, 1924-1925'te Ulusal Sınırların Kaldırılması olmuştur. Sınırların kaldırılmasının ardından, köklü bir sosyal dönüşüm programı uygulanmaya konulmuştur. Sosyal açıdan ele alındığında, özellikle kadınların özgürlüğü, yetişkinler için toplu okuma-yazma seferberliği, çocuklar için ücretsiz, zorunlu ve evrensel eğitimin uygulamaya konulması, sağlık ve beslenme standartlarının geliştirilmesi konuları üzerinde özellikle durulmuştur [T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1995].

Sovyetler Birliğinde siyasi, sosyal ve ekonomik sistemin gereği olarak iş veren tek kurum devlettir. Ücret ve çalışma koşullarının belirlenmesi devletin yetkisindedir.

SSCB, içindeki bütün milliyetlerin, milli ayrılıkların “eşitlik” esasına bağlı kalınmakla bertaraf edileceği düşüncesi üzerine kurulmuştu. Merkez-Rus arasında “halkların eşitliği” ilkesi ile yükseleceği teziyle, SSCB içindeki milletlere “federe cumhuriyetler”, bağımsız olmaya şartları uygun gelmeyenlere “muhtar cumhuriyetler”, millet tarifine uymayan etnografik gruplara da “muhtar bölge” veya “milli yerleşme alanları” adları verilerek milli kültürlerini sürdürme imkanı verilmiştir. Milli kültürün sürdürülmesinde aranan ve mecburi kılınan tek şart ise, onların şeklen milli, fakat temelde sosyalist karakter taşımaları idi. Yapılacak her şey, Sovyet halklarının sonunda erişecekleri olan ortak kültüre, Sovyet kültürüne giden yolu hazırlamaktır [T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1995].

XIX asrın sonundan günümüze kadar gelen dönem Orta Asya’da siyasal, toplumsal ve kültürel açıdan olağanüstü bir değişim yaşandığı çalkantı dönemidir. Söz konusu değişimlerin sosyo-ekonomik ve kültürel durumların yanı sıra mimarlık yaklaşımlarında ve kentleşme süreci içerisinde de olduğu izlenmektedir [Demirbaş, A., 2004].

XIX asırda, Orta Asya yerleşme sisteminin özelliklerini anlatmak için, ülkede birbirinden kültür kimlikleri açısından farklı iki toplumsal grubun birarada yaşadığı dikkate alınmalıdır. Bir yanda göçebe Türkmenler, öte yanda etnik açıdan Rus ya da Slav kökenli ve kentlilerden oluşan topluluk uzunca süre Orta Asya’nın çehresini oluşturmuşlardır [Demirbaş, A., 2004].

Türkmen kültürünü oluşturan belirgin faktörlerden biri olan ve Türkmen kentlerine büyük ölçüde yansıyan göçebelik bir yaşam biçimidir. Büyük Selçulular zamanında bile oldukça kalabalık bir göçebe Türkmen topluluğu var olmaya devam etmiştir. Kentleşme sorununun Türkmen kavmi için belki en ilginç yönü, Türkmenler’in bütününün kısa zamanda kent yaşamına geçmeyişiştir. Bir yanda kentleşme kültürü mevcutken, diğer bir yanda veya hemen o çevrede bir kısım Türkmenler’in göçebeliliği sürdürmeleri uzun müddet rastlanmıştır [Demirbaş, A., 2004].

Orta Asya’da Sovyet dönemini karakterize eden olguların biri de; Orta Asya’da ülkenin ağırlık merkezinin kentlere doğru kayması, sanayi yatırımları nedeniyle tarım ve çiftçilikten başka yeni bir işçi sınıfının doğuşudur. Sovyet döneminde bürokrasinin modernleşip genişlemesi sonucu, kent halkının büyük kısmı ücretli ve aylıklı hale gelmiştir. Bu dönemde Sovyetler, Orta Asya’da “çağdaş barınma ve yaşama modelleri” sunmaya başlamıştır [Demirbaş, A.,2004].

İkinci Dünya Savaşı öncesindeki dönemde Türkmen işçilerinin yaşantısında eğitim ve kültür seviyesinin yükseldiği, ekonomik düzeyinin artışı izlenmiştir. 1930’lu yıllarda bölgede Sovyet iktidarının güçlenmesiyle birlikte halkın yaşantısı da kökten değişmiştir. Bu değişim hiç şüphesiz yerleşim birimlerini de etkilemiştir. Bu dönemde devlet, zenginlerin elindeki tüm mülkleri kamulaştırmış ve herkesin eşit şekilde yararlanabileceği “Kolhoz”lar kurulmuştur [Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 1984].

4.2. Devrin Mimari Özellikleri

Çarlık Rusya’sı ile başlayan ülke kalkınması, mimaride de oldukça ilerleme başlatmıştır. XIX asrın ortalarına kadar kent yaşamı ve kentleşme düşüncesi Orta Asya halkları için oldukça yabancı bir olguydu. Sosyal hayatlarını klanlar ve kabileler biçiminde sürdüren Orta Asyalı’lar gerek dağlık, gerekse ovalık arazilerde savunması kolay küçük yerleşim birimlerinde, köylerde yaşıyorlardı. Feodal yapının hüküm sürdüğü bölgelerde bir prens ailesinin idaresi altında yaşayan halk çeşitli soylara ve sosyal tabakalara ayrılarak 3-4 bin nüfuslu büyük köyler kurmuşlardı. Orta Asya’da kentleşme süreci Rusların Orta Asya’yı işgali ile başladı. [T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1995].

Çarlık Rusya’sına dahil edilmesinden sonra ülke içerisinde çeşitli yerlere demir yolu hatları çekilmiştir. Balkan–Lebap yolunun kenarındaki şehirlerde

tren istasyonu yönetim binalarının mimari yapısına biraz gizli olsa dahi, yerli milli formlara yer verilmiştir. Onlar genellikle yapıların pencerelerinde, kemer görünümlerinde, tepesi konik şapka şekilli kapatmalarda, bazen ise minare görünümlündeki kulelerde, binanın korniş kısımlarındaki dişlerde ve diğer bölümlerinde ortaya çıkmıştır [Atagarriyev. Y., 1974].

1930'lu yıllardan itibaren Türkmenistan'ın şehirlerinde konutlar ve okullar, yüksek okullar, hastaneler, çok amaçlı salonlar, yönetim ve idari binaları, endüstri yapıları, tren istasyonları ve daha sonra ise havalimanı inşa ediliyordu. Hemen 1940'lı yıllarda ülkenin Türkmenabat (Çarçev), Türkmenbaşı (Krasnovodsk) gibi büyük şehirlerde ve başkent Aşkabat'ta inşaat işleri büyük gelişmeler kazandı. SSCB mimarisinin önemli özellikleri—onun şehir yapılaşması temel anlamda hemen ortaya çıktı. SSCB yönetimi, şehirlerin hızla gelişmesini kendilerine hedef olarak belirlediler. Marı (Merv 1939), Türkmenbaşı (Krasnovodsk 1941) ve başkent Aşkabat gibi şehirler gelişmenin baş planları olarak belirlendi. Türkmenistan'ın büyük şehirlerinin şehir planları işlenip hazırlandı. Bunun sonucunda Bayramalı, Daşoguz, Serdar ve Atamırat gibi ülkenin küçük şehirleri de planlandı. Projelerde her bir şehrin doğal özellikleri en yüksek seviyede göz önüne alınmıştır. Bu ise, her bir şehrin farklı—kendine özgü özelliği taşıyan kimliğinin ve onun kendine mahsus olan mimari topluluğunun oluşumunu ortaya koymuştur [Atagarriyev. Y., 1974].

Ülkede hayat şartlarının giderek ileri yönde artması kendi beraberinde birçok ihtiyaçları da getiriyordu. Bu ihtiyaçlar her bir alanda olduğu gibi mimari alanda da hissediliyordu. Bunlar Sovyet şehir plancıları tarafından çözümleniliyordu. Ülke genelinde binaların, yapıların sayısı günden güne giderek artıyordu. 1948 yılındaki büyük hasarlı deprem başkent Aşkabat'ın hemen hemen tüm yapılarını tamamen yok etti ve Leningrad'ın (Sankt Peterburg) Giprogorının bünyesinde çalışan mimar ve mühendisler grubu tarafından 1949 yılında yeniden işlenip hazırlanan baş plan esasında 1950 yıllarında başkent Aşkabat yeniden yapılmaya başlandı. Tamamlanan baş

plana göre şehir içerisinde uzunluğu 10 km olan Magtimgulı caddesinin (önceki Svoboda prospekti), yanlarında kendisine paralel birçok anayol ve kesişen birçok caddeleri ile birlikte önceki planlaştırılmış strüktürü korundu. Bunun yanısıra, nüfusun yoğun olduğu yerlerde merkezlerin perspektif gelişiminin baş planında, şehir alanlarını daha uygun semtleştirmenin, endüstri yapılanın, konutların ve halka hizmet amaçlı birçok medeni merkezlerin yerleşimleri planlanılıyordu. Türkmenistan'da Sovyet mimarisi, kendi gelişiminin 50. yılının içerisinde iki sanatsal akım yolunu gösterdi:

Bunlar *yenilik* ve *çağdaşlaşma* akımı olup, genellikle Orta Asya mimarisinin formlarını ve yöntemlerini faydalanmak karakterine sahiptir. Çeşitli amaçlara uygun binaların, hepsinin tepe kısımları konik şekilli ve kemerlerle tamamlanmış, önceki devirlerden ya da Rus klasik mimarisinden alınan çok kolon kullanmak yaygındı [Atagarriyev. Y., 1974].

Resim 4.1. “Puşkin” adındaki Rus drama tiyatrosu [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

1950’li yılların başlarında mimaride yenilik akımı; öncekisi gibi ayakta kalmış olsa bile, yapılaşmayı tipleştirmek ve endüstrileştirmek, planlamada ve

uygulamada ekstra (fazla) malzemelerin ortadan kaldırılması hakkında, 1950 yılların ortalarında alınan yönetim kararlarına göre tip projelerin esasını oluştuyordu [Atagarriyev. Y., 1974].

4.3. Devirdeki Mimari Değişim ve Devamlılık

4.3.1. Mimari tema

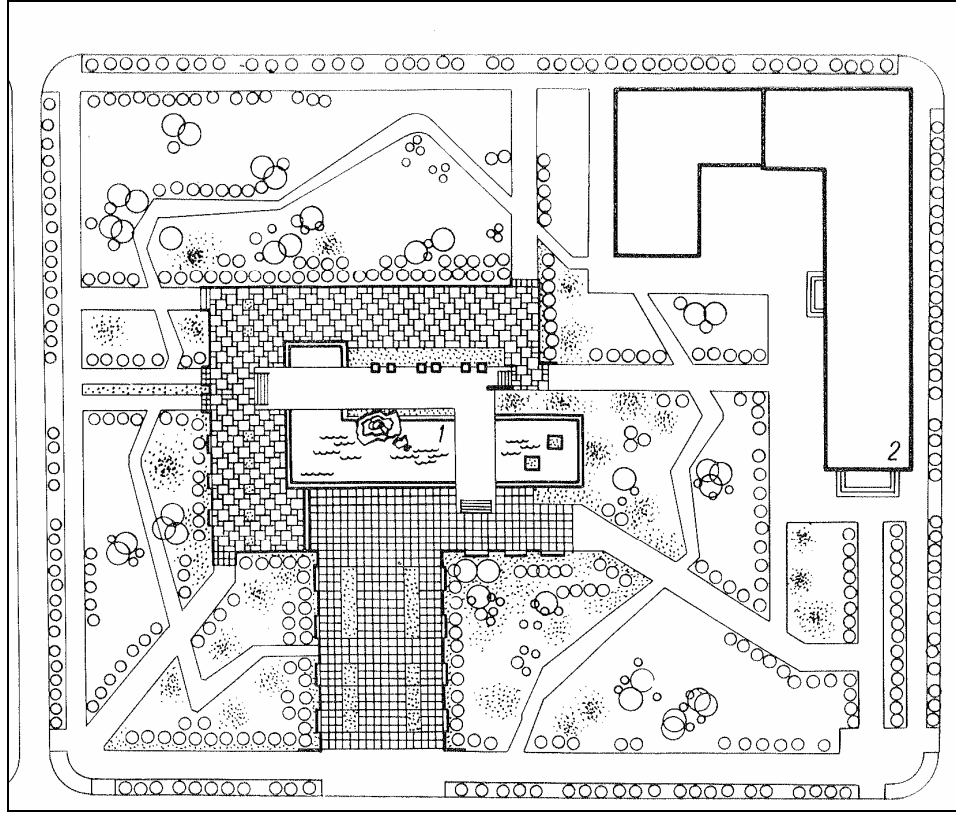
Türkmenistan'da mimari yapılaşma yavaş yavaş endüstriyel metotlara geçmiştir ve konut sayıları günden güne artmıştır. Büyük şehirlerde; Türkmenabat'da (Çarcov), Marı'da, Daşoguz'da, Türkmenbaşı'da (Krasnovodsk) çevre düzenlemeleri yapılmış, birbirine uyumlu birçok konutlar inşa edilmiştir. Bunun en iyi örnekleri başkent Aşkabat'da, deprem sonrası 2 onluğun içerisinde geniş alanlara yayılmıştır. Şehirde yapılaşması ve mimarisi boyunca, yıldan yıla gelişmiş hem de iklim şartlarına uygun konutları, idari binaları, alışveriş mağazaları ve diğer binalarla donatılmış birçok semtler ve bölgeler oluşturulmuştur. Dört-beş katlı konutlardaki dairelerin genelinde doğal aydınlatmaya ve yönlendirmeye önem verilmiştir. Tüm yapılarda ve binalarda şehir yapısına uyum sağlanmıştır [TAY., 1974].

Sovyet döneminde Türkmenistan'da bina mimarisinin yanısıra heykel, abide gibi birçok anıtsal mimari eserlere de yer verilmiştir. Savaşlara bağışlanan büyük anıtlar 1941-1945 yıllarında Dünya Savaşında Vatan uğrunda vefat etmiş Türkmenistanlı savaşçıların anısına yapılmıştır. Anıtın Aşkabat'da, 1970 yılında İkinci Dünya Savaşı'nda kazanılan büyük zaferin 25. yıl dönümü gününde açılışı yapılmıştır. Bu anıt eserinin kendine özgü kompozisyonu vardır. Bu eser dört tane yüksek (24 m) düz, yukarıya doğru incelen, yüzeyi kırmızı taşla kaplanmış, dört köşeli minare şeklinde olup, merkezde "Bakı Od" anıtı dörtgen alanı kapsamaktadır (Resim 4.2).

Resim 4.2. “Bakı Od” anıtı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

1971’de Aşgabat’da Türkmen edebiyatının önderi, meşhur, XVIII asrın ünlü şairi Mahtımkulı’nın anısına anıt yapılmıştır (Şekil 4.1). Bu yapı, şairin adını taşıyan şehrin ana yollarından biri olan Mahtımkulı caddesinde, çevre düzeni havuz ve fıskiyelerle zenginleştirilmiş bahçe içerisine yerleştirilmiş (Resim 4.3). Bunlar ve bunun gibi ülke çapında inşa edilen anıtsal yapıların birçoğu mevcuttur. Anıtsal sanatın gelişmesi, Türkmenistan’ın toplumsal yapı mimarisinin görünüşünü oluşturmakta önemli yeri olmuştur.

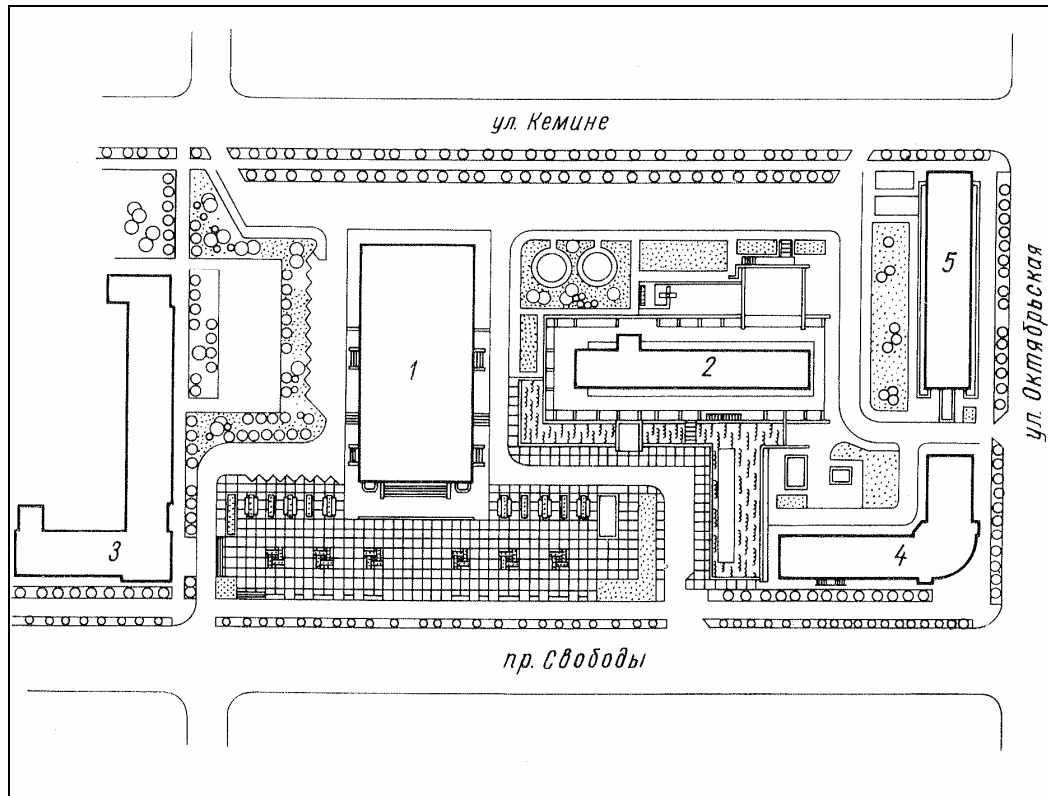

Şekil 4.1. Mahtımkulı şairin anıtı yerleşim planı [TAY, 1974]

Resim 4.3. Mahtımkulı şairin anıtı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Aşkabat'daki toplumsal yapıların çoğu, Orta Asya halklarının mimarisini yeniden tiplendirmenin örneğidir. Bunlara örnek olarak "Mollanepes" adındaki drama tiyatrosunun binasını göstermek mümkün (Şekil 4.2). Bu yapının yan cephe yüzeylerinde yüksek kemerler hem de kendine özgü şekiller ile birleştirilen sütunları olan giriş kısmı üç sivri kemerle belirginleştirilmiş (Resim 4.4). Bu tiyatro Orta Asır İslam ve antik klasik mimari formlarını bir kompozisyon sistemde birleştirme deneyiminin örneği olabilir [Atagarriyev, Y., 1974].

Şekil 4.2. "Mollanepes" adındaki drama tiyatrosu yeleşim planı [TAY, 1974]

(a)

(b)

Resim 4.4. “Mollanepes” adındaki drama tiyatrosu a)geriş cephesi b)genel görünümü [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Türkmen Devlet Ziraat Üniversitesi (1960) ve Türkmen Devlet Üniversitesi (1960) binalarını da, bu tip yapılara dahil etmek mümkündür (Resim 4.5 ve Resim 4.6).

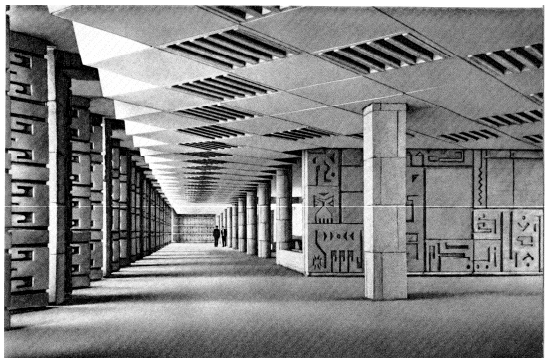
Resim 4.5. S. A. Niyazov adındaki Türkmen Devlet Ziraat Üniversitesi giriş cephesi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

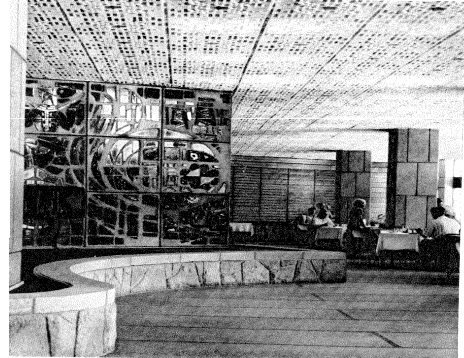
Resim 4.6. Mahtımkulı adındaki Türkmen Devlet Üniversitesi giriş cephesi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Eğer de, asırlardır Orta Asya şehirlerinin hayatı avlu duvarlarıyla çevrelenmiş olup, toplumsal ilişkileri camilerde ve pazarlarda toplanmış olsa, Türkmenistan'ın sosyalist şehirlerinde yaşamın anlamı tamamen farklı olmuştur ve bunun kendisi şehirlerin mimarisinde hem tamamlayıcı şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlar; eğitim yapıları, tiyatrolar, sinemalar, kütüphaneler, toplumsal binaları ve başkalarıdır. Bu eserler hakkında başkent Aşkabat'ı örnek olarak ele almak daha doğrusu olabilir. XX asrın ortalarında yapılan bu yapıların mimari karakterleri aynı arayış içerisinde olduğu ve toplum için planlandığı apaçık ortaya çıkmaktadır [Atagarriyev. Y., 1974].

1964 yılında, şimdiki Tarafsızlık meydanının batı tarafında Devlet Kütüphanesinin inşaatına başlanılmıştır. Bu kütüphane binası mimari tarzıyla önemli eserler arasında yer almaktadır. Kütüphane büyük kapasiteli olup, okuyuculara devrin en çağdaş hizmetini sunmak amacıyla uygun çözümlere gidilmiştir. Burada güneş kırıcı elemanlar binanın rahat ve ferah bir ortam olmasını sağlamış (Resim 4.7). Yapının ön kısmının açık beton duvarları meydanın rahat geniş ortamıyla, etrafı yeşil çimenliğe, bahçeye dönüştürülen havuzlarla, su akış çeşmeleri, beton çatlakları, dinlenmek için konulan oturaklarıyla ve çevre düzenine uyumlu tasarıma gidilmiştir. Bunların tamamı bir bütün halinde olup, dinlenmek için uygun küçük çaplı doğal iklimi yaratmaktadır (Resim 4.8).

(a)

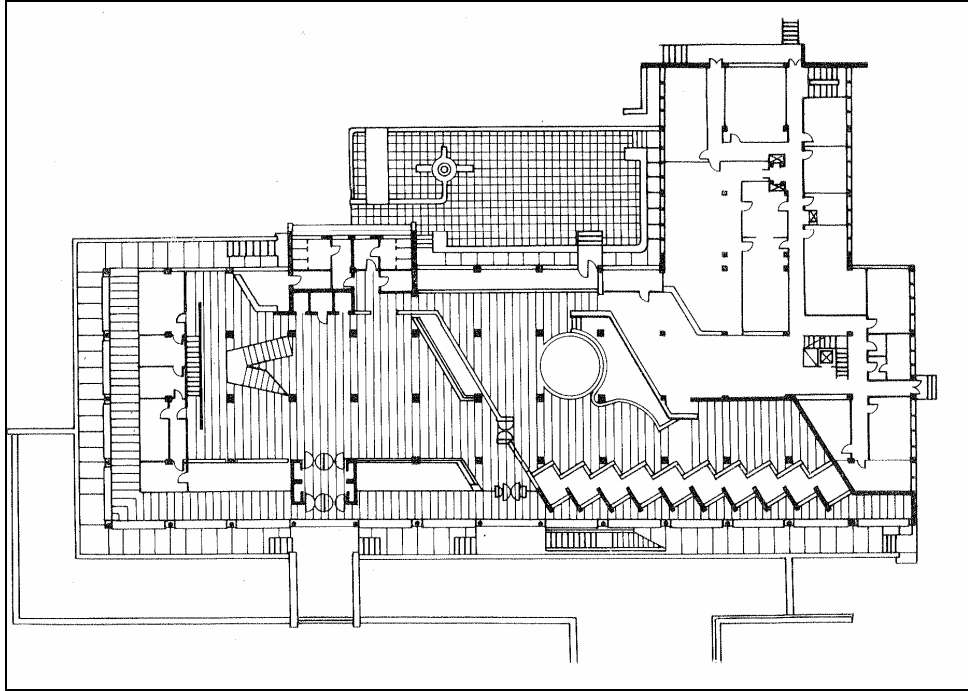
(b)

Resim 4.7. Türkmenistan'ın Saparmurat Türkmenbaşı adındaki Milli Kütüphanesi a) iç mekan görünüşü b) okuyucu salonu [TAY, 1974]

Resim 4.8. Türkmenistan'ın Saparmurat Türkmenbaşı adındaki Milli Kütüphanesi genel görünüş [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Ülkenin toplumsal–siyası hayatının ilerlemesiyle, turizmin aktif hale gelmesi misafirhane toplumlarının yapım ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda turizm yapıları sonraki yıllarda Türkmenistan'ın büyük şehirlerinde ve başkent Aşkabat'da inşa edilmeye başlanmıştır. Bu yapıların biri başkent merkezindeki ana cadde üzerinde 1964-1968 yıllarında demir-betondan misafirler için, iç kısmı dekoratif düzenli, giriş hollü, lokantalı devrinin en çağdaş binası inşa edilmiştir (Şekil 4.3). Mahtımkulı caddesine yönlendirilen misafirhanenin ön cephesinde yer alan derin balkonların uyumlu kompozisyon görünüşü oluşturulmuş. Binanın ön giriş kısmında beton plaklarla kaplanan meydanda fıskiyeli ve dekoratif duvarlı havuz yerleştirilmiş (Resim 4.9). Kendine özgü tasarımıyla bu misafirhane Türkmenistan'ın başkentine gelen misafirler ve diğer iş adamları için Aşkabat'ın 1970'li yıllardaki mimari tarzını simgeleyen eserlerden biridir [TAY, 1974].

Şekil 4.3. Aşkabat Oteli giriş kat planı [TAY, 1974].

Resim 4.9. Aşkabat Oteli [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

SSCB zamanında Türkmenistan'da 1960'lı yılların sonlarında ve 1970'li yılların başlarında mimarinin az çok ilerlemesi yönünde yeni buluşların, yeni arayışların ve yeni yöntemlerin oluşturulmasına imkan sağlanmıştır. Bunların tamamı ise, Türkmenistan'ın şehirlerinin bundan sonra da toplumun gelişmiş

medeniyet merkezleri hükmünde ilerlemesini şartlandırmıştır. SSCB zamanında Türkmenistan'ın mimarisinde birçok yönde kayda değer ilerlemeler, gelişimler ve değişimler olmuştur. Bu ilerlemeler, gelişimler ve değişimler gerek ülke genelinde, gerekse şehir yapılaşmasında kendi oluşumlarını ortaya koymuştur. Bütün bunları Türkmenistan'ın SSCB zamanlarından önceki devirlerin mimari miraslarıyla kıyasladığımızda daha aydın ortaya çıktığını görebilmekteyiz. Devrin mimarisinde simgesel hale gelmiş çok kolonlu ve kemer çeşitleriyle belirginleştirilmiş giriş kısımlarındaki abartılı yüklevliklerde farklı arayışlara gidilmiştir (Resim 4.10- Resim 4.12). Bu arayışlar sadece giriş kısımlarına değil, cephe tasarımına da yansyarak binaların ortak özelliklerini oluşturmuştur.

Resim 4.10. Eski Hükümet Konağı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 4.11. Türkmenistan'ın İlimler Akademisi kompleksi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 4.12. SSCB zamanlarındaki yönetim binası [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

4.3.3 Malzeme ve teknik

Çarlık Rusya'sı Devrinde Türkmenistan'da, ilk başlangıçlarda bütün binalarda yerli malzemeler (pişmiş kerpiç, kil, kum, alçı) kullanılmıştır. Daha sonra malzeme çeşitleri Rusya'dan temin edilmiştir. Sadece kerpiç örgüsünden ibaret olan evlerin çıplak ön kısımları, şehirlerde XIX asrın sonlarından XX

asrın başlarına doğru inşa edilen tüm abidevi (anıtsal) evlerin bazı mimari birliğini şartlandırmış. İbadethaneler, fabrika binaları ve askeri üslerden başka yapıların tüm görünüşlerinin sanatsal birliğine, bütün Orta Asya'nın mimarisi için karakteristik kültür olarak bilinen formları, öncelikle de kemer oymalarının hem de galeri boşluklarının üstü konik şapkalı şeklinde oluşturulmasında koloniyal mimarinin yapılaşma yönü yardım etmiştir.

4.3.4. Mimari form ve ifade

Orta Asya'nın şehirleri ve köyleri için adeta gelenek haline gelmiş çayhanelerden biri Aşkabat'daki "Sahra" çayhanesinin mimari formu doğa ile iç içe kalmış görüntüye sahiptir (Resim 4.13). Bu çayhanenin etrafı açık olup üstü mantar şeklindeki örtüyle kapatılmıştır. Yapı 1964 yılında mimar V. Visotin tarafından tasarlanmıştır. Mimar çayhanede, demir–beton aralığından kaçınmak için sanatsal hafif düzenlenmiş, uyumlu strüktürü yaratmayı başarmış.

Resim 4.13. Sahra çayhanesi [TAY, 1974]

Türkmenistan'ın 1970'li yıllardaki şehirlerin oluşumunu milli karakterli yapılaşma mimarisi belirlemiyor, oysa inşaat hakkında teknik yönden kazandıkları ve Türkmenistan'ın kendine özgü doğal-iklim faktörlerini göz

önünde bulundurmakla, amaca uygun fonksiyon hükmünde güzelliğin yeni istenilen kuralları esasında elverişli çözümlenmesinin bir bütüne birleştirilmesinden oluşan yapılar belirliyor. Bunun kendisi mimarları demir-betonun sanatsal tekniğinin özelliğini aydınlatmakla her ikisinin yatayda ve düşeyde kaburga görünüşündeki güneşten korunmak amaçlı sisteme gelmesini yönlendirmiştir. Türkmenistan'ın yazın sıcak günlerinde güneşten korunmak amacıyla sonraki yıllarda yapılan birçok yapılar, mimarları binaların ön kısmının kompozisyonları için değişikliğe gidilmesine mecbur kılmış. Ülke genelinde bu tür yapılara şimdi de rastlamak mümkündür [Atagarriyev. Y., 1974].

Türkmenistan'ın önce Çarlık Rusya'sına, ardından da Sovyetler Birliği'ne dahil edilmesiyle ülke genelinde mimari yapıların formlarındaki değişikliklerin devamlılığı izlenmektedir. İslam öncesi ve İslam sonrası devirlerinden farklılıkta, demir-beton ve cam gibi malzemelerden elde edilen yapıların form ve ifadesi adeta Orta Asya için bir bütünlük arz etmiştir. Anıtsal eserlerde görülen mimari formlar ve biçimler, bu devirde *Rus klasiği* adıyla bilinen kare, dikdörtgen blok binaların yapılaşmasıyla değiştirilmiştir. Ülkede prefabrike yapıların sayısı giderek artması sonucunda, her yerde aynı tipteki binaların ortaya çıkması monoton mimari görüntüyü karşımıza çıkarmıştır.

5. TÜRKMENİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK DEVRİ

5.1. Devrin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu

S.A. Niyazov 27 Ekim 1991'de Türkmenistan'ın Bağımsızlığını ilan etti. O günden itibaren Türkmenistan Dünya'da Bağımsız ülke olarak tanınmaktadır. Bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, Türkmenistan'da ulus-devlet oluşturma süreci (nation-building process) de başlamıştır. Özellikle bu süreçte, Türkmen milletinin tarihi, örf-adetleri, kültürü ve kimliğine ilişkin değerler yeniden canlandırılmıştır. Bu politikaya uygun olarak, Türkmen yetkililer, Sovyetler Birliği dönemlerinde kutlanan Zafer Bayramı, Nezzuz ve Dünya Kadınlar Günü yanısıra, 18 yeni milli ve dini günü resmi kutlama programı içerisine dahil etmişlerdir. Öncelikle dini bayramlar, Kurban ve Ramazan, Türkmenistan'da ilk kez resmi kuruluşlar tarafından resmi tatil olarak ilan edildi [Türkmenistan News Weekly 16 Ekim 1998].

Bağımsızlık sonrası ülkenin hemen her alanında değişimler ve gelişimler olmuştur. Ülkenin her bir yanında yapılmış modern tekstil fabrikaları, havalimanı, kültür sarayları, olimpiik stadyumlar, çağdaş hastaneler, petrol ve gaz rafineleri, geniş yollar, lüks oteller ve konutlar, görkemli anıtlar, fısıkiyeler, parklar ve bunun gibi pekçok yatırımlar gelişen ve değişen Türkmenistan'ın vitrinini oluşturmuştur.

5.2. Devrin Mimari Özellikleri

Türkmenistan'ın mimari yapısına gelince; bağımsızlıktan sonra değişerek devam etmekte olan ülke mimarisi kısa süre içerisinde uzun mesafe katetmiştir. Sovyetler Birliği'nden miras kalan eski ve hantal imar politikaları yeniden işlenip düzenlenerek, Avrupa ve global standartlara uygun imar politikaları izlenerek, başarılı bir şekilde uygulanmıştır ve günümüzde de uygulanmaktadır. Bağımsız Türkmenistan'ın mimarisinin yeni tarihi, yeni dönemi ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı'nın yürüttüğü kalkınma

politikaları ile bağlantılıdır. Günümüze gelince, O bütün Türkmen halkının; onun siyasi ve toplumsal kuruluşun, ekonominin, ilmin, bilimin, mühendislik ve teknoloji toplumun gelişimine hem de halkın yaşam şartlarının çağdaşlığına aittir. Bütün bunların sonucunda gerçekleştirilen değişimlerin hepsi ülkenin mimari görünümünü farklılaştırmıştır, mimari-inşaat tecrübesine, onun şehirleşmedeki yollarına yeniden bakış imkanını sağlamıştır. Bu yapılan değişimler ve gelişimler Türkmenistan'ın her yerinde gerçekleştirilmektedir. Bunların sonucunda ülke kısa bir zaman içerisinde kervan ticaretinin eski çağ yolları boyunca uluslararası standartlara uygun olan kara ve demir yolları yapmakla beraber batı-doğu ve kuzey-güney istikametlerde tarihi ilişkileri kurmuştur.

Mimaride mevcut olan tip proje uygulamasından kurtulmak amacıyla alınan yasal karar ve kanunlarla yeni kent inşaatı sürecinde konut, sosyal, idari ve benzeri binalarda tip projelerin kullanılması yasaklanmıştır. Binaların ve tesislerin projelendirilmesiyle ilgili uluslararası standartlara uygun olan yeni kanunlar uygulamaya konulmaktadır. Pahalı ve uzun ömürlü inşaat malzemeleri ile ilgili daha önce mevcut olan sınırlamaları ve kısıtlamaları kaldırmakla birlikte, sözkonusu malzeme ve ürünleri geniş bir şekilde kullanılmasına ilişkin yeni kararlar uygulamaya girmektedir [Esenov, A., 2003].

Devlet Başkanı—mimarlığın geliştirilmesinde yerel geleneklerin, Türkmenistan'ın ortak tarihi köklerle bağlı olduğu ülkeler öncelikli olmak üzere, önde gelen yabancı ülkelerin elde ettiği çağdaş kazanımlarından ve tecrübelerinden yararlanılması konusunu da ısrarla belirtmiştir. Devlet Başkanı'nın "gelişmiş ülkelerin inşaat tecrübelerinden yararlanın" ilkesi ışığında Batılı çok firma Türkmen yetkililerin istekleri doğrultusunda yeni eserler vermiştir. Bunlardan başkent Aşkabat başta olmak üzere Türkmenistan'ın bütün yerlerinde Türk, Fransız, İtalyan, ve Ukrayna firmalarının çok yoğun bir şekilde proje ve inşaat çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Bunların sonucunda; geniş ve rahat yolları, özel

tasarlanmış dini yapıları, oteller, konutlar, özel yeşillendirilmiş dinlenme alanları (parklar, bulvarlar, yapay dağ patikleri), ve daha birçok kamu ve sosyal tesisleri kendine özgü kültür mimarisi ile birleşerek çağdaş mimari yapıları oluşturmuştur. Coğrafi ve tarihsel mimari motifler modern Batı mimari anlayışı ile birleşerek yeni arayışları ortaya çıkarmaktadır [Esenov, A., 2003].

5.2.1. Aşkabat–Bağımsız ve Tarafsız Türkmenistan Cumhuriyeti’nin başkenti

Aşkabat kentinin tarihsel gelişimi

Türkmenistan Cumhuriyeti’nin başkenti olan Aşkabat, Hazar Denizi’nin doğusunda bulunan Karakum Çölü’nün güneyinde; Türkmenistan ile İran arasında uzanan Köpetdağ silsilesinin kuzey eteklerinde ve sınırdan 30 kilometre içerdedir [Hacıyev, O. A., 1995].

Harita 5.1. Aşkabat şehir haritası [Devlet planlama, 2006]

Ahal vahasının Rusya topraklarına dahil olmasından önce Aşkabat kenti yerinde yaklaşık 2 000 nüfusa sahip olan Ashbad köyü bulunmakta idi. 18 Ocak 1881'de Ashabad'ın Rus orduları tarafından ele geçirilmesi, tarihçiler tarafından çağdaş Aşkabat kentinin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir [Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 1984]. Kent, 1924'te Sovyetler'in yapılaşması hareketi sırasında, yeni kurulan Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde ilk olarak mimarlık ve kent yapım ilkeleri doğrultusunda kentte, işçi ve çiftçi kasabaları genel yerleşim planları hazırlanmaya başlanmıştır. Aşkabat'ın ilk genel yerleşim planı 1935-1937 yılında Prof. M. İ. Nzaretov başkanlığındaki Moskova Jeodezi Hava Foto Çekim ve Kartografi Mühendisleri Enstitüsü tarafından hazırlanmıştır. 1948'deki depremde tamamen yıkılan Aşkabat, daha geniş bir alana, aynı plana göre yeniden inşa edilmiştir [Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 1984].

5.2.2. Bağımsızlıktan sonra Aşkabat ve yakın çevresi

Bağımsızlığın hemen ardından Aşkabat kentine başkent niteliğini kazandıracak büyük çaplı inşaat çalışmaları gündeme gelmiştir. Yapılan tüm çalışmalar “Yüksek kalitede ve dünya standartlarında en iyi mimarlık örneklerine uygun olmalıdır” sloganıyla gerçekleştirilmiştir. Aşkabat'ın, bölgenin en güzel başkentlerinden birisi, ülke kültürel ve sosyal hayatının yanısıra mimari yaratıcılığın merkezi olarak XXI asra girmesi hedeflenmiştir. Bunun daha aydın örneğini başkent Aşkabat'ın her yerinde görebilmekteyiz.

Bağımsızlık sonrası, Devlet Başkanı'nın talimatları doğrultusunda Aşkabat, inşaat faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı şantiye-kent görüntüsüne bürünmüştür. Yeni konut binalarının yanısıra kamu binaları, sosyal ve kültürel tesisler inşa edilmekte, kentin altyapısı yenilenmektedir. Yapıların projelendirme, inşaat ve yatırım çalışmaları yerel inşaat kurumlarından çok yabancı şirketler tarafından yapılmaktadır [Demirbaş, A., 2004].

S. Türkmenbaşı'nın önerisi ile 1992-1993 yıllarında Türkmen uzmanları tarafından 2020 yılına kadar olan dönemi kapsayan Aşkabat ve başkent bölgesini geliştirme projesi hazırlanmıştır. Söz konusu projenin ana temasını Devlet Başkanı'nın "Aşkabat kenti, dünyanın konforlu ve güzel kentleri arasında yer alabilecek şekilde kurulmalıdır" düşüncesi oluşturmuştur. S. Türkmenbaşı'nın "Milli Kalkınma Hareketi ve 10 Yıl Refah" programını ilan etmesi, ayrıca Aşkabat kentine bağımsız, demokratik hukuk ve laik devletin başkenti statüsünün kazandırması hedefi önemli konuların başında gelmektedir ve Devlet Başkanı, çağdaş mimarlık hem de kent inşaatı alanlarında yabancı ülkelerin elde ettiği başarıların kullanılması gerektiğini de savunmuştur [Esenov, A., 2003]. Bu nedenle Aşkabat birçok yabancı firmaların çok yoğun proje ve inşaat çalışmaları yürüttüğü bir kent görünümündedir.

Ak şehrim Aşkabat

Bağımsızlık sonrası Aşkabat'da uygulamaya konan yeni kentleşme faaliyetleri, "Ak Şehrim Aşkabat" (Beyaz Kentim Aşkabat) sloganı çerçevesinde yürütülmektedir (Resim 5.1). XX asrın son 10 yılı içerisinde Türkmenistan'da inşaat çalışmaları hacmi artmıştır. İnşaat çalışmalarını yerli kaynaklardan çok yabancı yatırımcılar üstlenmiştir. Yabancı şirketler, büyük tesislerin projelendirme ve inşa etme işini yürütmüşlerdir. Söz konusu yabancı şirketler birkaç yıl içerisinde projelerini kaliteli bir şekilde hayata geçirmişler, öncü inşaat teknolojileri kullanmışlardır [Esenov, A., 2003].

Günümüz mimarisinde gerçekleştirilmekte olan yeni yapılaşmalar, şehre yeni bir görünüm kazandırmaya başlamıştır. Yer yer yükselen farklı form ve biçimlerden oluşturulmuş binalar, günümüzün çağdaş mimarisi diyebileceğimiz özellikleri içermektedir. Binaların dış cephesinde kullanılmakta olan beyaz örtü (mermer kaplama) "Beyaz Kentim Aşkabat" sloganının gerçek hayata dönüşmesinin birnevi misalidir (Resim 5.1).

Resim 5.1. Aşgabat şehri genel görünümü [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.2. Bağımsızlık anıtı müzesi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Mimaride yüzyıl boyunca süren batılılaşmadan sonra milli mirasa olan ilginin ve nostaljik özlemin arttığı gözlenmiştir. Bunun bir örneği olan, *Bağımsızlık*

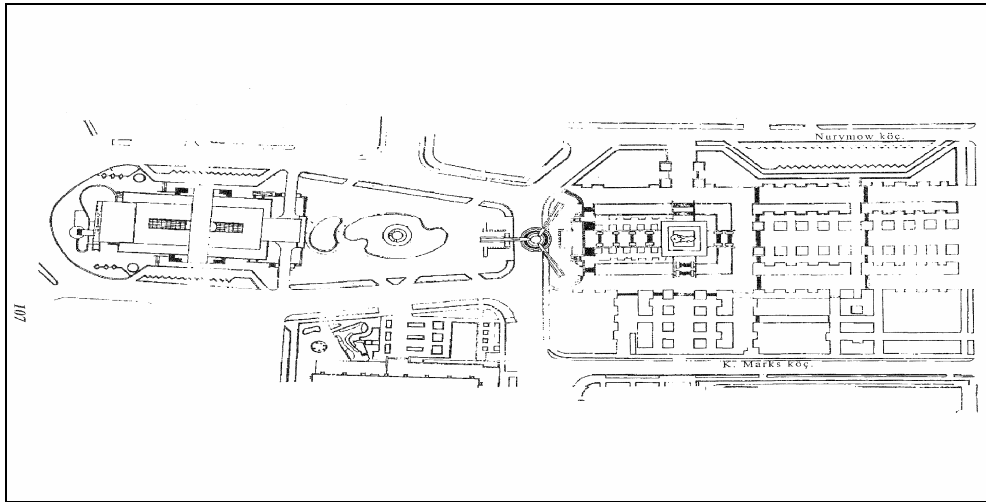
antı muzesi—91 metre yüksekliğinde olup, yapının İslam devriyle ortaya çıkmış minare mimarisinin uzantısı olarak yorumlanabileceği gibi, bunun Sovyet döneminde anıtsal anlayışın form ve biçimleriyle devam ettirilerek günümüz mimarisinde her ikisinin bir kompozisyonda birleştirilmesiyle farklı arayışlarda karşımıza çıktığını da görmekteyiz (Resim 5.2).

5.2.3. Aşkabat kent merkezi ve yakın çevresindeki yapılaşma

Değişen sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar, yaşanan çevrelerin de değişmesini beraberinde getirmektedir. Değişerek devam etmekte olan ülke mimarisinde, özellikle günlük hayatın büyük bölümünün geçtiği ve insan yaşamı ile çok yakın ilişkiler içerisinde bulunan konut ve konut yakın çevresinin yanısıra diğer mimari yapılar bu değişikliklerin en çok gözlemlenilenlerindendir. XIX asırda Aşkabat yalnız rejim yapısı açısından değişmemiştir. Asrın başlarında etkin olmaya başlayan haberleşme, eğitim, sosyal ve kültürel alandaki değişim, Aşkabat kentinde kendine özgü bir atmosferi yaratmış. Modern yaşam biçimleri giderek topluma nüfuz etmiş ve yeni tüketim kapıları oluşmuştur. Kentte oteller, tiyatrolar, sosyal kulüpler gibi yeni fonksiyonlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Mimarideki değişimin ve devamlılığın örneklerini bugün başkent Aşkabat başta olmak üzere, Türkmenistan'ın bütün yerlerinde görmek mümkündür.

Aşkabat'ın mimarisi—bu Bağımsız, daimi Tarafsız Türkmenistan'ın başkentinin tamamen yeniden oluşturulmasıdır. Şehir merkezinin büyük mimari yapılaşması ve şehirleşme toplumları bunun aydın misalidir. Devlet başkenti Aşkabat'ın yeni yönetim sınırlarını ve Aşkabat'ın kapsam sınırlarını batıda Gökdepe, doğuda Anev-Gavers ve başkent çevresi, daha batıda Serdar şehrine, doğuda Tecen şehrine kadar aralıkta belirlemekle, başkentin gelişim devamlılığı da göz önünde tutulmuştur. Bununla birlikte her yapı boyunca öncelikli yapılması gerekenler belirlenmiştir [Esenov, 2003].

Aşkabat'ın ilk yeni binaları Cumhurbaşkanı Köşkü, Hükümet Minberi, Cumhurbaşkanı Meydanı'dır (Resim 5.3), [Esenov, 2003]. Bunlar şehrin esasını oluşturmakla beraber–İslam öncesi ve sonrası devirlerin kalelerinde ortaya çıkmış merkez anlayışı ile ilişkisinin kurulabileceği gibi, bu merkezler Sovyet döneminde askeri yürüyüş meydanıyla değiştirilerek farklı fonksiyonlarla devam ettirilmiştir. Moskova'daki *Kızıl Meydan'ın* (Resim 5.4) bir Türkmenistan uygulaması olarak değerlendirebileceğimiz bu meydan anlayışı, Bağımsızlık döneminde de azçok fark ile aynı fonksiyonlar altında değişerek devam etmektedir. Meydanı çevreleyen çeşitli form ve biçimlerden ortaya çıkmış binaların oluşturduğu kompozisyonun, buradaki farkı yarattığı gözlemlenmiştir. Bu merkez "*Tarafsızlık Meydanı*" olarak adlandırılmaktadır.

Şekil 5.1. Tarafsızlık Meydanı yerleşim planı [Esenov, A., 2003]

Resim 5.3. Tarafsızlık Meydanı genel görünümü [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.4. Kızıl Meydan genel görünümü [Hoşgeldi arşivinden, 1993]

Bağımsızlık sonrası şehir merkezi ve yakın çevresindeki yapılaşmanın hızlı bir şekilde değişerek devam ettiği izlenmektedir. Sosyo-ekonomik şartların ve dönemin çağdaş yapılaşma anlayışının ortaya koyduğu modern mimarlık eserleri; İslam öncesi kalelerindeki dairesel kulelerin, İslami tesir ile başlamış yapı çeşitliliğinin ve Sovyet dönemlerindeki kare ve dörtgen binaların takibi olarak formsal değişimlerdeki arayışlarla oluşturulmuş farklı yükseklik kavramları ile karşımıza çıkmaktadır. Bu değişimler konut ve idari binalar başta olmak üzere, toplum yapılarında v.b. mimari eserlerde hemen kendini belli etmişlerdir.

Konutlar

Konut kültürü—Türkmenistan’da geçmişten bugüne büyük bir değişim ve dönüşüm içerisinde devam etmektedir. Daha yüzyıl öncesine kadar göçebe hayatını sürdüren Türkmenler evlerini bugün yüksek nitelikli, çağdaş yapılara taşımışlardır. Ülkede konut mekanı ve konut iç mekanı donatıları bugünkü durumlarına gelene kadar yoğun bir değişim süreci göstermiştir. XIX asrın sonunda Sovyet devriyle başlayan yerleşik hayat döneminde batılı yaşama biçimleri zaman içinde kısmen yerleşmiş ve kimi yerlerde geleneksel biçimlerin yerini almıştır. Türkmenistan’da konut kültürü, çoğu yönden batılı

örneklere benzer gözükse de hala sık sık korunan bazı geleneksel biçimler, terk edilemeyen alışkanlıklar devam ettirilmektedir. Hem batılı hem de geleneksel biçimler kimi zaman aynen korunarak, kimi zaman da değişime uğrayarak kullanılmaktadır [Demirbaş, A., 2004]. Söz konusu devrin yapılaşmasındaki değişimler konut mimarisinde de kendini göstermiştir. Neolitik dönemlerde ortaya çıkmış ilk barınakların zamanla gelişerek barınma evleri toplumuna dönüştüğü ve zamanın ihtiyaçlarına göre eklentilerin yapılmasıyla devam ettiği bilinmektedir (bkz. 2. bölüm, devrin mimari özellikleri). Bunlar, IX-XIII asırlarda ortaya çıkmış merkezi ortak alan niteliğindeki konut kavramıyla değişikliğe uğarken, Sovyet döneminde bu kavram tipleşmenin yanısıra gerek plan tipolojilerinde gerekse üçüncü boyutta kapalı bir bloklaşma ile karşımıza çıkmaktadır (Resim 5.5). İşte bu kapalı bloklaşma atmosferinden kurtulmak ve yatayda daha geniş alanlara yayılarak çeşitli fonksiyonlu yapılar (dükkanlar, mağazalar, spor ve park alanları, kreş v.b) ile bir kompozisyon programda bütünleşerek farklı arayışlarla oluşturulmuş form ve biçimlerden yükselen kütleler—bağımsızlık dönemindeki konut kavramını ortaya koymaktadır. Önceki devirlerin dairesel, kare ve dikdörtgen gibi formlarından elde edilmiş bu çağdaş konutların cephe düzenlerindeki aralıklı tekrarlar, kemer oymaları ve tepe kısımlarında kullanılmış çatı örtüleri (külâh, tonuz v.b) özellikle dikkat çekmektedir (Resim 5.6-Resm 5.8).

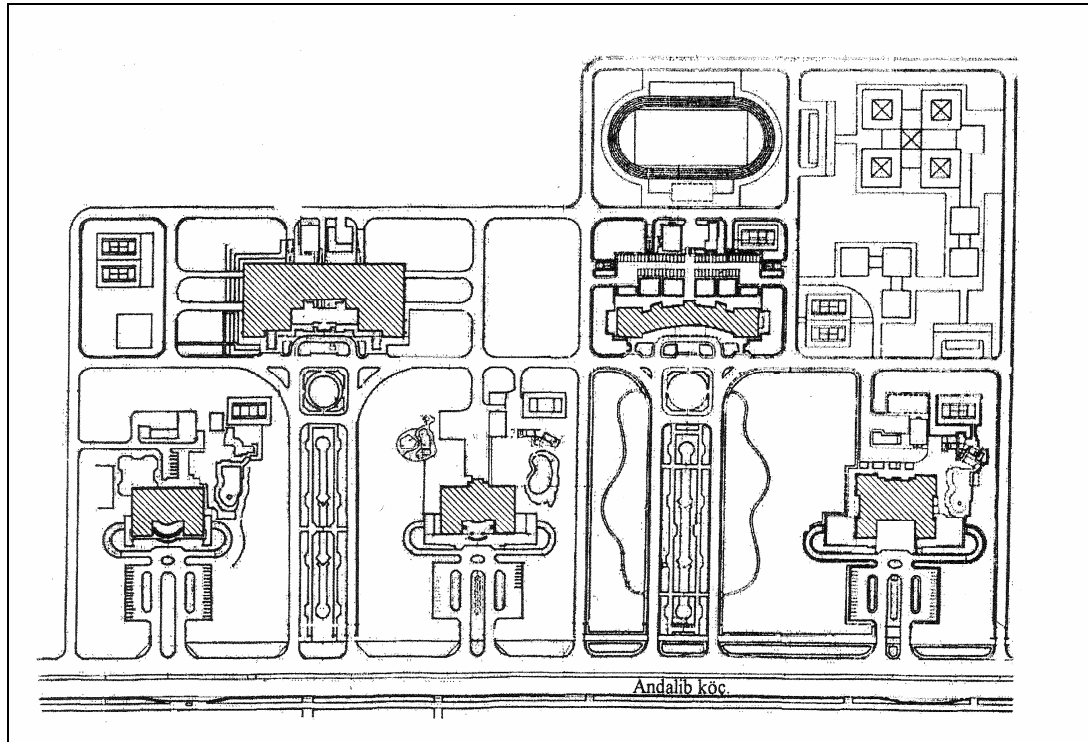
(a)

(b)

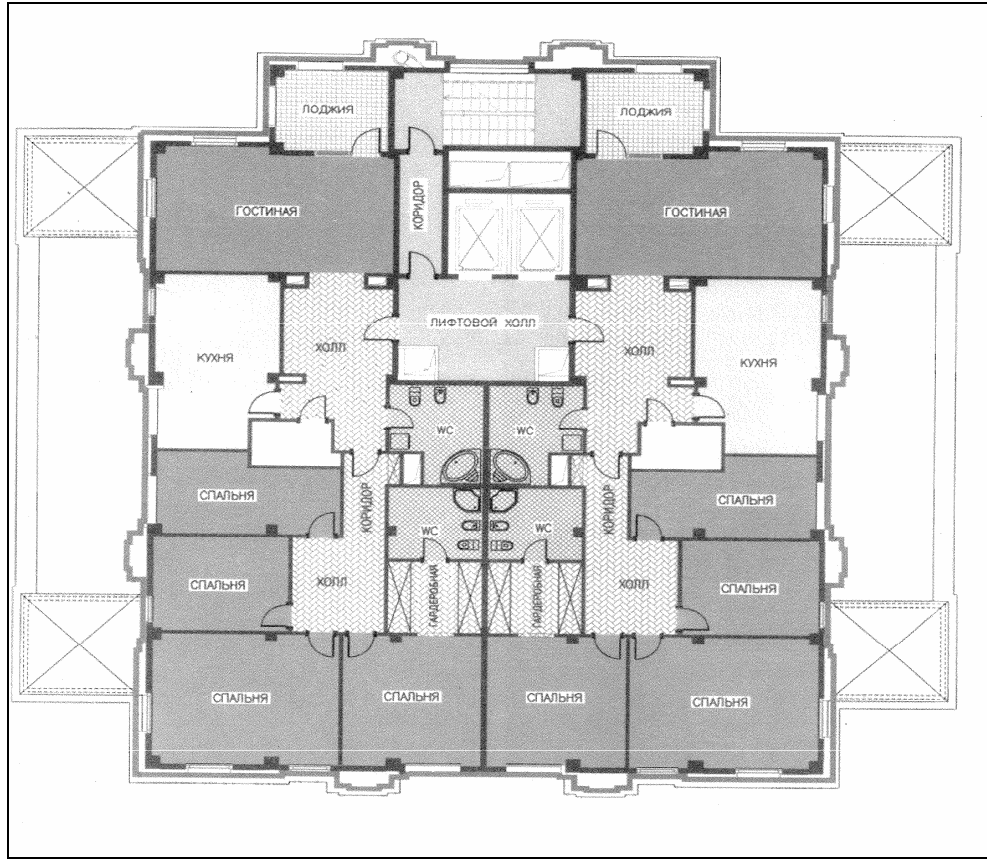
Resim 5.5. Bağımsızlık öncesi konut toplumları a)güneydoğu görünümü b)güney görünümü [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

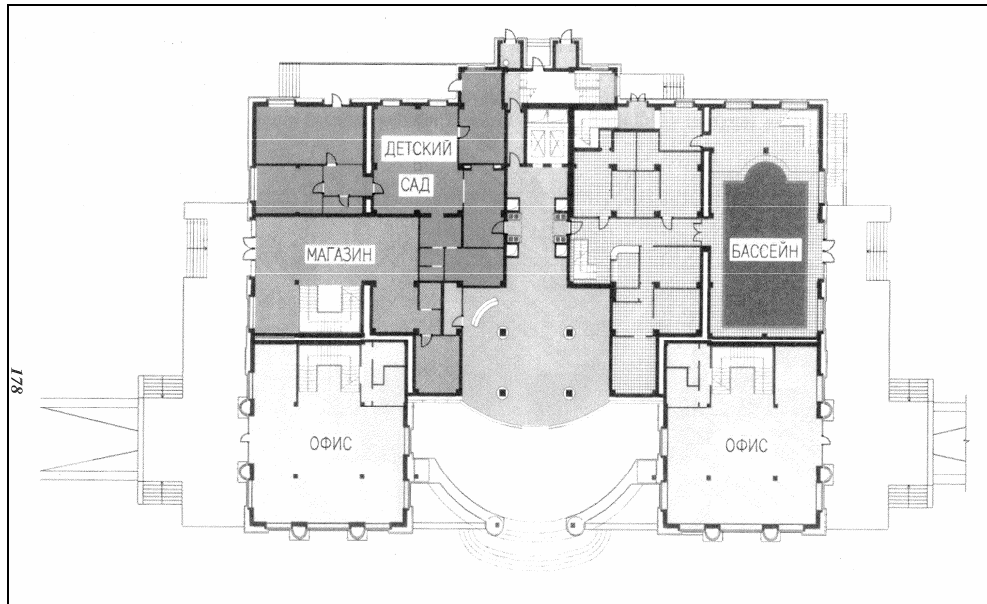
Resim 5.6. Bağımsızlık sonrası konut toplumları a)dairesel formu b)dikdörtgen formu [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Şekil 5.2. Bağımsızlık sonrası konut toplumları yerleşim planı [Esenov, A., 2003]

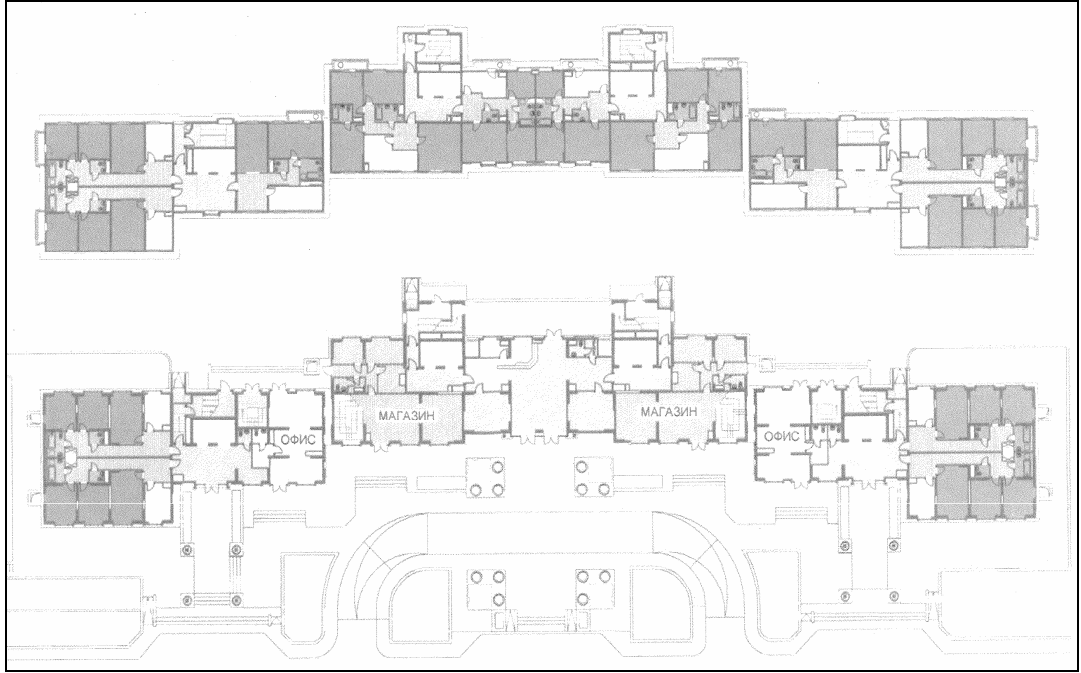

(1)

(2)

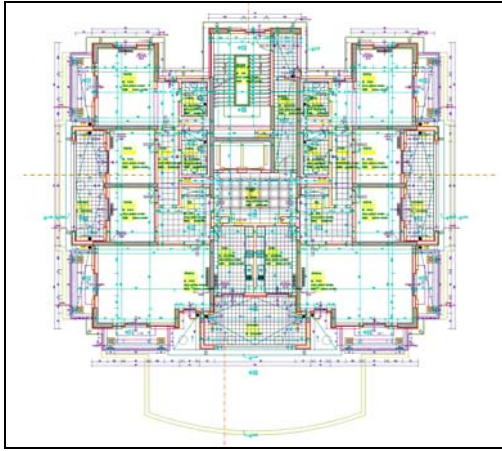
Şekil 5.3. Bağımsızlık sonrası konut toplumları 1)A-tipi plan 2)B-tipi plan
[Esenov, A., 2003]

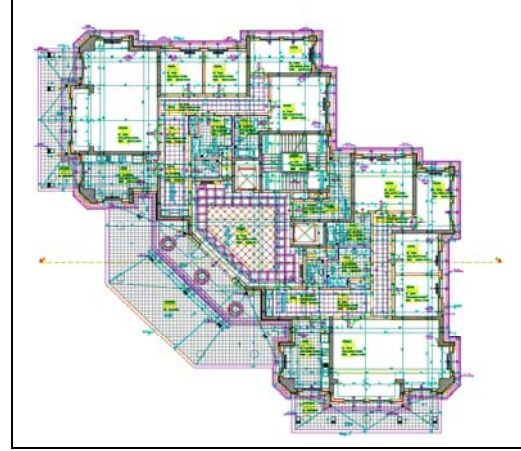
Şekil 5.4. Bağımsızlık sonrası konut toplulukları blok planlar [Esenov, A., 2003]

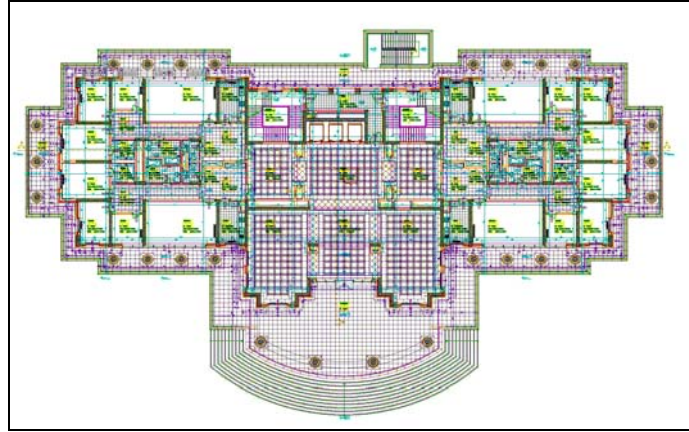
Resim 5.7. Bağımsızlık sonrası konut toplulukları genel görünümü [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

(1)

(2)

(3)

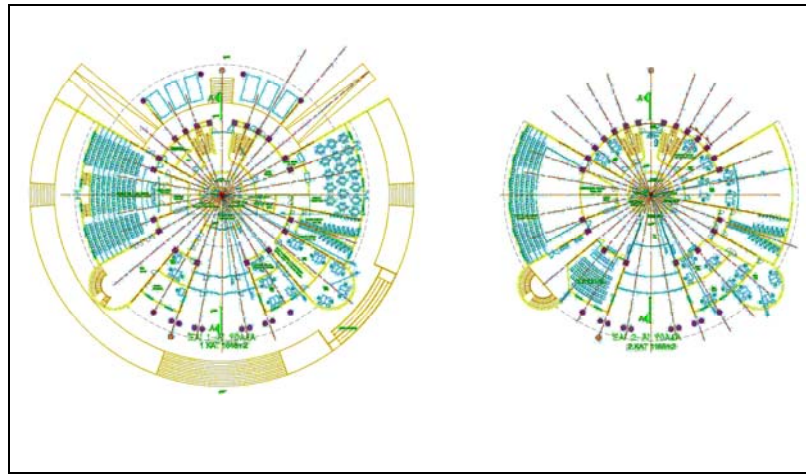
Şekil 5.5. Bağımsızlık sonrası konut toplumları 1)A-tipi plan 2)B-tipi plan 3)C-tipi plan [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.8. Bağımsızlık sonrası konut toplumları genel görünümü [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

İdari ve yönetim yapıları

İlçe, il merkezlerinde ve başkent Aşkabat'da yer alan idari ve yönetim yapıları Bağımsızlık dönemine kadar Türkmenistan'ın hemen her yerinde aynı tip ve karakterleri taşımakta olan alışlagelmiş prefabrik sistemde inşa edilmiştir. Bağımsızlık sonrası mimarideki değişim, idari ve yönetim yapılarında da kendi etkisini göstermiştir.

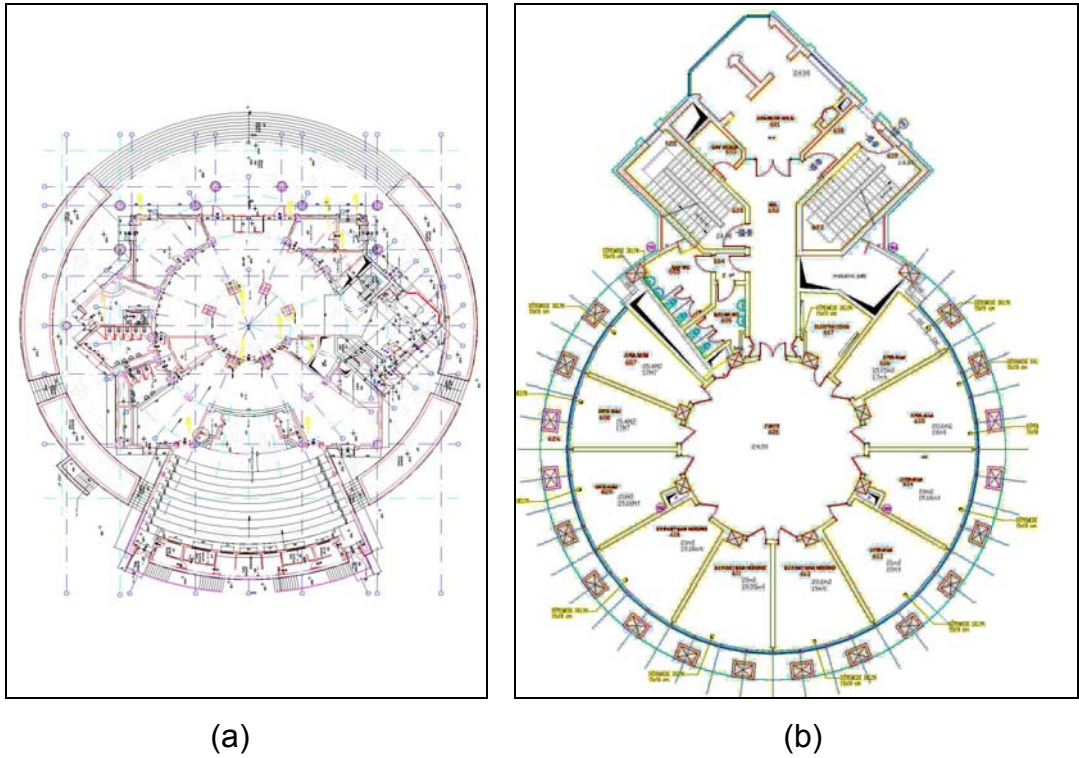

Şekil 5.6. Sağlık Bakanlığı binası zemin ve tip kat planı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

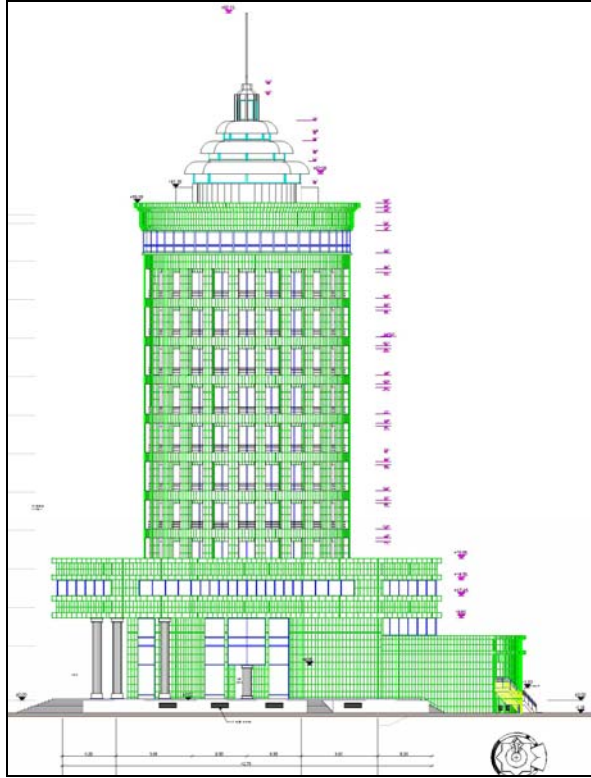

Resim 5.9. Sağlık Bakanlığı binası [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Bunun sonucunda her bir idari, kamu ve yönetim birimleri için oluşturulan binalar; başkent Aşkabat'ın çeşitli bölgelerinde yer almakla birlikte, çevre yapılarına uyum ve fonksiyonel modern mimari anlayışlı formlar ile ortaya çıkmışlardır. Yapılarda geleneksel mimariyle bir arada kullanılmış çağdaş mimarlık tarzları ve kendine özgü tasarım biçimleriyle yeni arayışlar ortaya konulmuştur (Resim 5.10-Resim 5.12).

Şekil 5.7. Enerji Bakanlığı binası a)zemin kat planı b)tip kat planı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Şekil 5.8. Enerji Bakanlığı binası yan görünüşü [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.10. Enerji Bakanlığı binası [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

(a)

(b)

Resim 5.11. Bağımsızlık dönemi idari yapıları a)Türkmenistan'ın Merkezi bankası b)Garagum Yatırımcılar bankası [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

(a)

(b)

Resim 5.12. Bağımsızlık dönemi idari yapıları a)Tekstil Bakanlığı b)"Dayhan" bankası [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Ticaret yapıları

Yurdun ekonomik yönden kalkınması açısından ülkelerarası ticaret ilişkilerinin sağlanması, bağımsızlık sonrası daha da ileri seviyede tutulmuştur. Bunun neticesinde “Doğu-batı”, “Kuzey-güney” yönleri boyunca Türkmen toprağının üzerinden geçen enerji, trafik, ulusal ilişkilerin bağlanması ve hedefe uygun yolların aranmasıyla Asya ülkelerine, Rusya, Ak Denize, Avrupa ülkelerine, İran’ın ve Pakistan’ın deniz limanlarına çıkış imkanlarını sağlamıştır. Bunların tümü; ticari-ekonomi amaçlar için dünya standartlarındaki binaların yapım ihtiyacını doğurmuştur [Esenov, A., 2003]. Aşkabat’da bağımsızlık döneminde inşa edilmiş ticaret ve alışveriş merkezleri—Sovyet dönemindeki mimari formların devamı gibi görünmesine karşılık farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Bu farklılıklar binaların tasarımında yer verilmiş cam yüzeyli cephelerde (Resim 5.13), üstüste kemerlerde (Resim 5.14) ve giriş kısımlarında görülmektedir.

Resim 5.13. Ticaret merkezi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

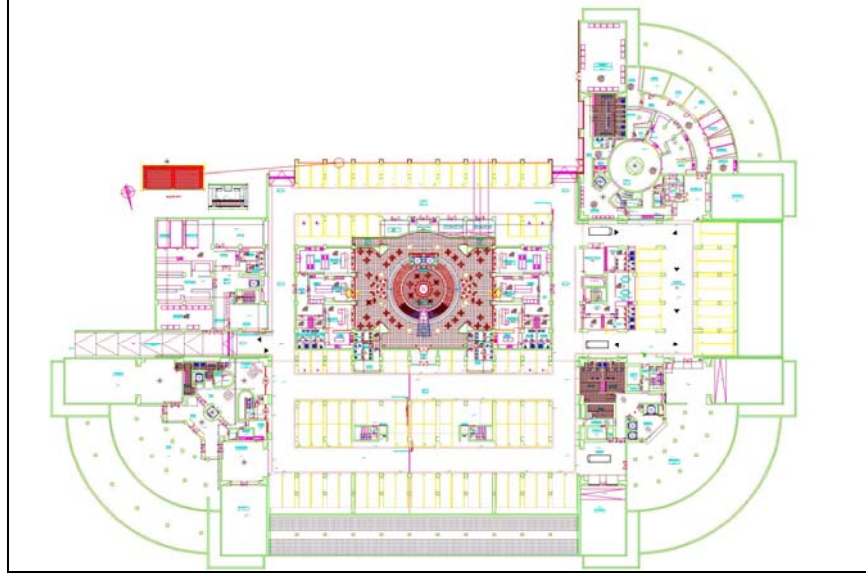
Resim 5.14. İş merkezi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Arkatlar ile zenginleştirilmiş kemerli ve dörtgen boşlukların oluşturduğu “Aşgabat İş Merkezi” binası, geleneksel mimari tarzların devamlılığını taşımaktadır.

Resim 5.15. Aşgabat iş merkezi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Aşkabat Ticaret Merkezinde—planda oluşturulmuş simetrik biçimlere (Şekil 5.9) üçüncü boyutta yükseklik farklılıkları kazandırılarak yeni mimari arayışlara gidilmiştir (Resim 5.16).

Şekil 5.9. Aşkabat ticaret merkezi planı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.16. Aşkabat ticaret merkezi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Eski devirlerdeki anıtsal yapı düşüncesini devamı olabileceği gibi farklı fonksiyonlar (anıt, müze, restoran, mağaza v.b) içerisinde bütünleşmiş formlardan ortaya çıkmış “Fıskiye–Yadigarlık” alışveriş merkezinde ise, yeni mimari motifleri yaratılmıştır. Piramidal forma sahip yapının dış cephesindeki kademelenmelere yerleştirilmiş fıskiyeler, yapıya farklı bir boyut kazandırmış. Tepe kısmındaki dairesel bölüm özellikle dikkat çekmektedir (Resim 5.17). Bunların yanısıra daha önce mevcut olan alışveriş merkezlerin de onarımı yapılarak kullanılmaktadır (Resim 5.18).

Resim 5.17. Fıskiye–Yadigarlık alışveriş merkezi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

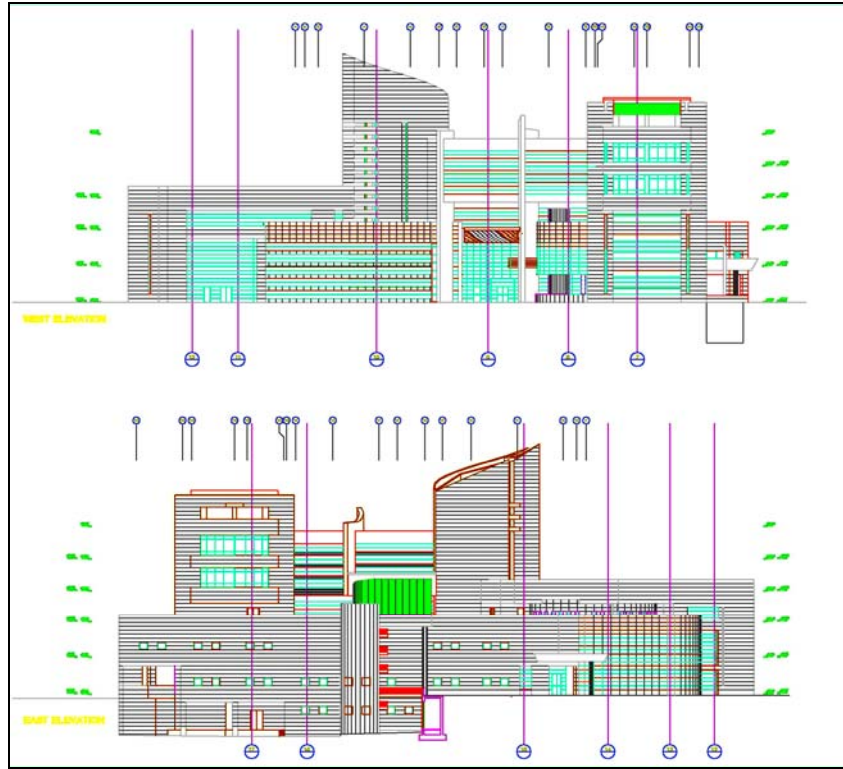
Resim 5.18. Sovyet dönemindeki alışveriş merkezi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Sağlık yapıları

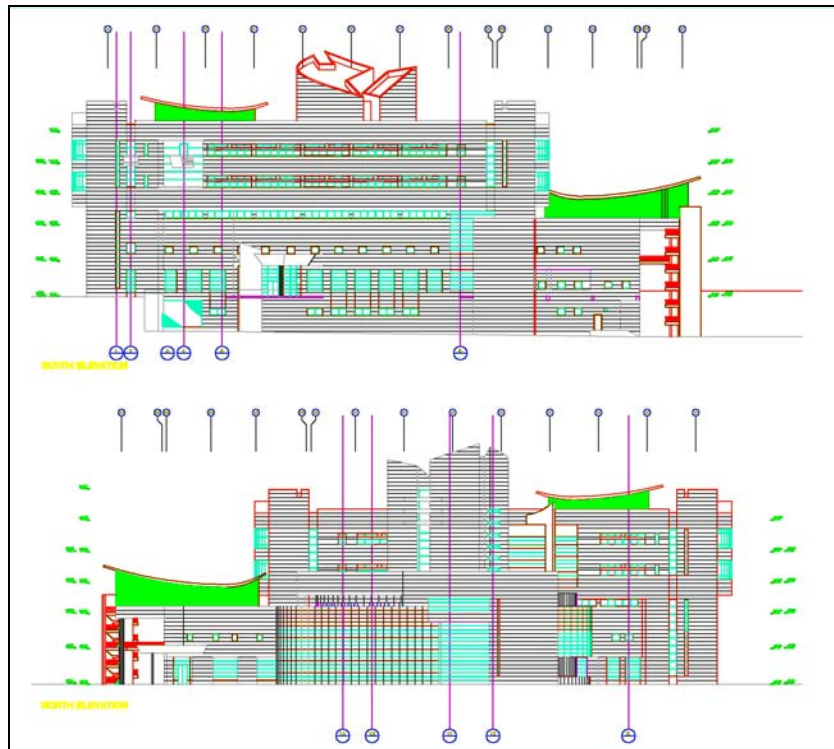
Ülke genelinde bağımsızlık sonrası yapılan çağdaş ve modern hastaneleri—birbirinden farklı özellikleri taşıyan mimari eserler olarak ele almak mümkün. Birden fazla geometrik formlardan oluşturulmuş karmaşık fonksiyonlu plan tasarımları, çevresindeki çeşitli fonksiyonlar (arazi, otoparklar, girişler v.b) ile uyum sağlayacak şekilde çözümlenmiştir (Şekil 5.10). İç içe geçmiş plan formlarını (Şekil 5.10 ve Şekil 5.12) üçüncü boyuta da yansıtarak farklı arayışlarda tasarlanmış yapıları (Resim 5.19 ve Resim 5.20), Türkmenistan “*postmoderni*” olarak yorumlayabiliriz. Üçüncü boyutta çeşitli formların oluşturduğu kütle bütünlüğündeki uyumluluk ve cephelerde oluşturulmuş estetikler (yükselen köşe kuleler, büyük boşluklar, giriş saçakları v.b) bu eserlere farklı bir ifade kazandırmıştır. 2006 yılında yapılmış “Kadın doğum hastanesi”de bu eserler arasındadır.

Şekil 5.10. Kadın doğum hastanesi yerleşim planı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

(a)

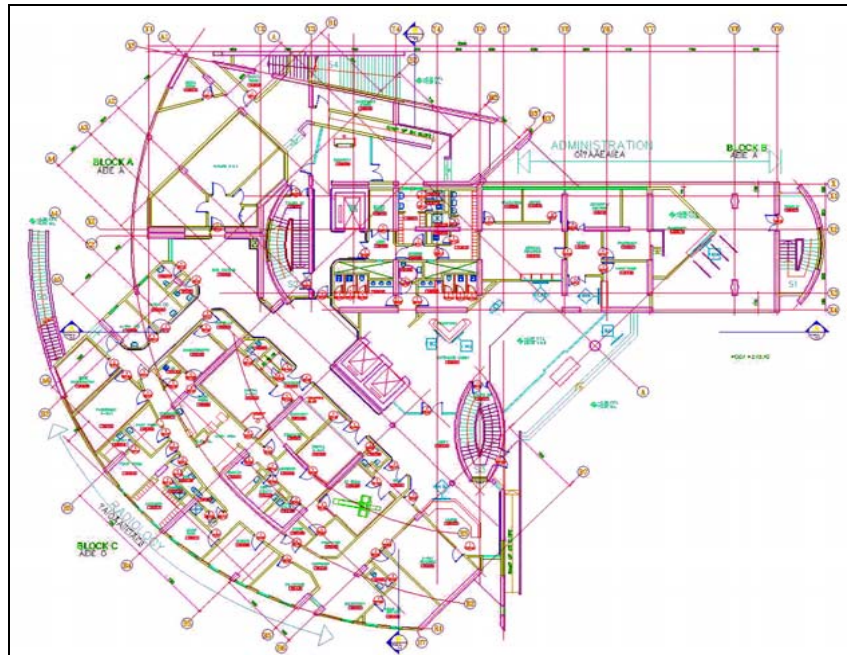
(b)

Şekil 5.11. Kadın doğum hastanesi a)güney-kuzey cephesi b)batı-doğu cephesi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.19. Kadın doğum hastanesi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

2004 yılında Aşkabat'da ve diğer illerde inşa edilen "Diagnostic Center Hastanesini" de, sözkonusu eserlere dahil etmek mümkün.

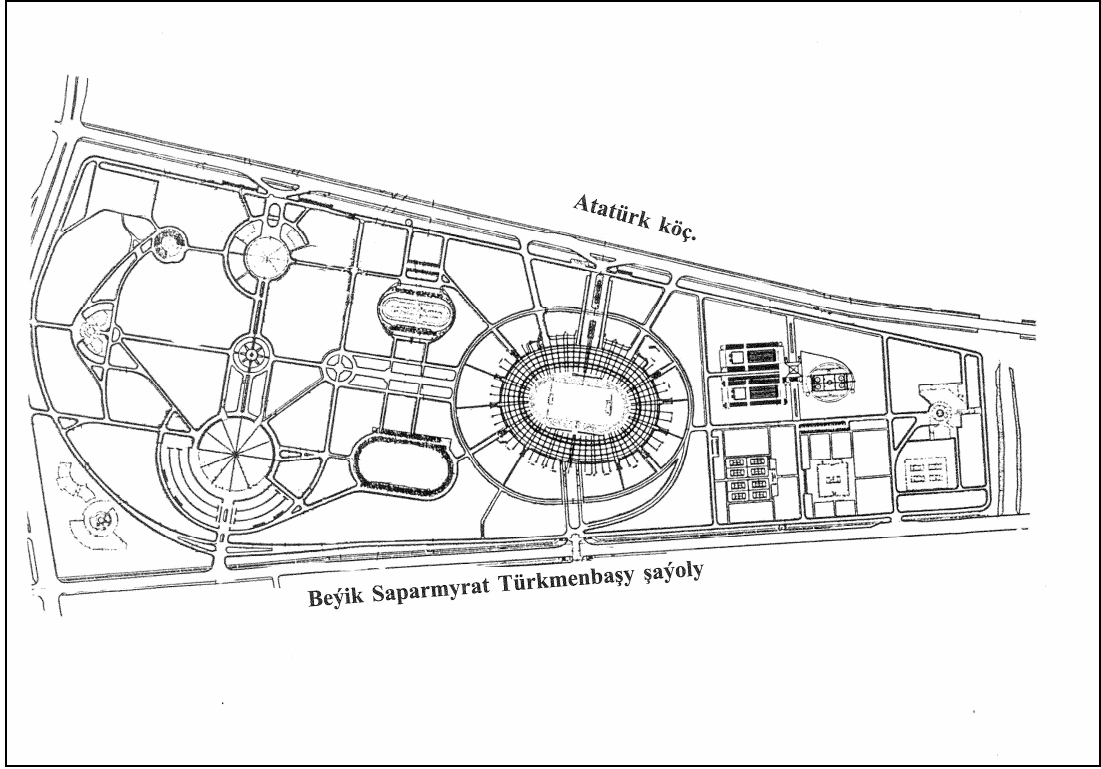
Şekil 5.12. Diagnostic center hastanesi giriş kat planı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.20. Diagnostic center hastanesi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Spor yapıları

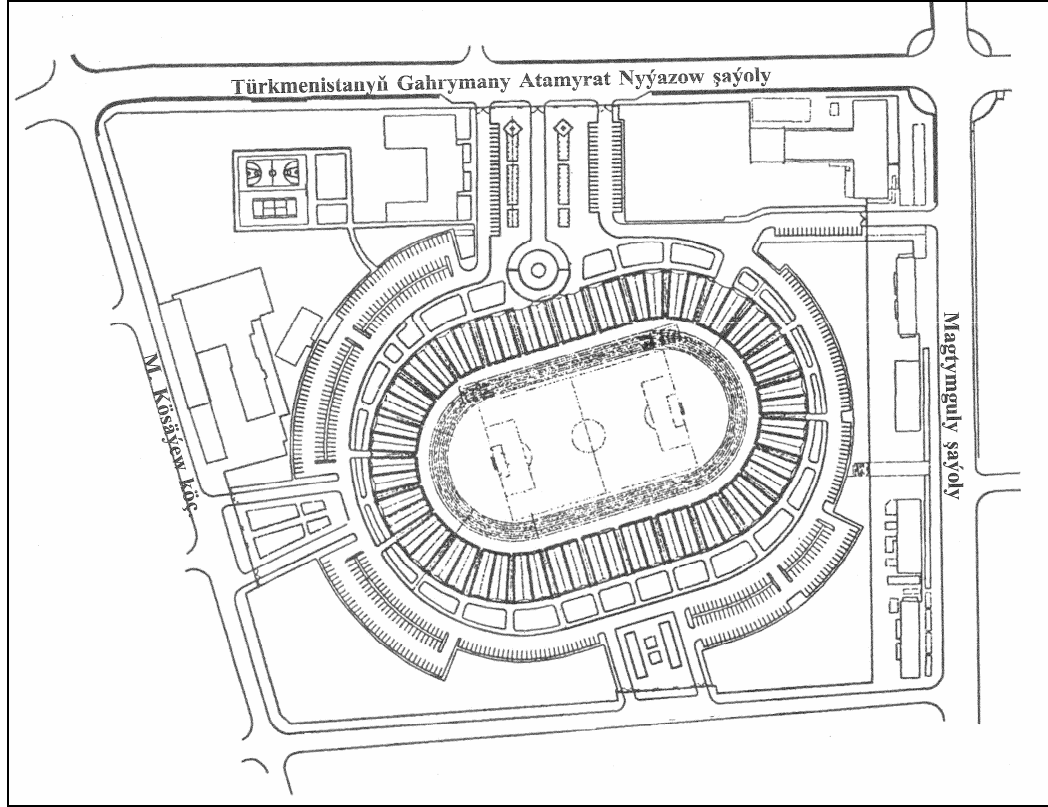
Türkmenistan’da spora olan ilginin gittikçe artması kendi beraberinde birçok spor faaliyetleri için tesislerin ve stadyumların yapım ihtiyacını ortaya koymuştur. Bunun sonucunda yeni yapılan ve yapılmakta olan spor tesislerin, olimpiik stadyumların yanısıra daha önceki mevcut spor tesislerinin restore işleri de büyük ölçüde gerçekleştirilmektedir. Ülkedeki stadyumların geneli, dairesel plan biçimlerinden oluşturulduğu ve bu biçimlerdeki daireselliğin kütleye dönüştürüldüğü yapılar olarak gözlemlenmiştir (Resim 5.21 ve Resim 5.22). Aşkabat’ın merkezinde inşa edilen 36 000 kapasiteli “Olimpiik Stadyumu”, çevresindeki çeşitli spor tesislerin sahip oldukları plan biçimleri ile bir benzerlik içerisinde tekrarlandığı kompozisyonu ortaya koymuştur (Şekil 5.13). Stadyumdaki kule merdivenlerden uzanan ışınal yaya akslar kolay ise, ulaşımı sağlayarak etraftaki büyük alan açıklığının monotonluğunu ortadan kaldırmıştır (Resim 5.21).

Şekil 5.13. Olimpik Stadyumu yerleşim planı [Esenov, A., 2003]

Resim 5.21. Olimpik Stadyumu [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Şekil 5.14. Köpetdag Stadyumu planı [Esenov, A., 2003]

Resim 5.22. Köpetdag Stadyumu [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Şehir içerisindeki dörtgen blok binaların arasında yer alan “Gösteri Merkezi—Sirk”, Sovyet döneminin yapısıdır. Kare beton blokların oluşturduğu buradaki sertlik, kütlenin üst örtü kısmındaki dairesellik ile gizlenmiştir. Teras kısmından önündeki meydana bağlanmış merdivenlerin oluşturduğu hareket de, yapıya ayrıca bir estetik katmıştır. Döneminin kayda değer en önemli yapıları arasında yer almış bu eser günümüzde de özelliğini korumaktadır.

Resim 5.23. Gösteri merkezi-Sirk [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Tiyatrolar

Türkmenistan’da bağımsızlık sonrası tiyatro binaları, Sovyet dönemindeki tiyatro (örneğin, “Mollanepes adındaki drama tiyatrosu”, Resim 4.4) binalarından yapım tarzı, mimari biçimi ve çeşitli kompozisyon arayışlarıyla farklılık kazanmaktadır. Çağdaş ve modern yapıları olarak bilinen; İslam öncesi devrinde ortaya çıkmış kale kulelerinin ve Parfiya’nın kale mimarisindeki nişli formların yanı sıra İslam mimarisiyle başlamış çeşitli toplumsal yapıların izlerini taşıyan bu eserlerde Rus Klasiğine de (çok

kolunluluk, yüksek kemerli pencereler, giriş kısımlarındaki abartılar v.b) yer verilmiştir. Farklı mimari özellikleri bir bütünlük içerisinde birleştirerek çağdaş ve modern yapı malzemeleri ile donatılmış bu tiyatro binaları bağımsızlık döneminin mimarisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 5.24-Resim 5.26).

Geleneksel formlardan oluşturulmuş Türkmenistan'ın *“Magtumkulu adındaki milli sazlı drama tiyatrosu”* 2004 yılında kullanıma açılmıştır.

Resim 5.24. Türkmenistan'ın Magtymkulu adındaki milli sazlı drama tiyatrosu [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

2005'te inşası tamalanan *“Türkmen Devlet Kukla”* tiyatro binasındaki farklı form ve biçimlerden ortaya çıkmış mimari—eğrisel yüzeylerin cephede oluşturduğu hareketlilik ve bu hareketliliğin dairesel kuleler ile tamamlanması özellikle dikkat çekmektedir. Ayrıca, giriş kısmındaki büyük dairesel kulenin kubbe tasarımı da farklı yorumlara götürebilir (Resim 5.25).

Resim 5.25. Türkmen Devlet Kukla tiyatrosu [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Kütle formu ile Rus Klasik mimarisini hatırlatacak “*Türkmenbaşı adındaki baş drama tiyatrosu*” 2005 yılında inşa edilmiştir.

Resim 5.26. Türkmenbaşı adındaki baş drama tiyatrosu [Hoşgeldi arşivinden, 2005]

Parklar ve eğlence yerleri

Beton blokların arasında tabiat havasını yaratmak, şehri yeşil ve rekreasyon alanlar ile desteklemek, anıtların etrafını fiske ve çeşitli ağaçlarla zenginleştirmek amacıyla yapılmış park anlayışı, günümüzde sosyal aktivitelerin, bayramların gerçekleştirildiği toplumsal merkezler olarak bilinmektedir. İçerisinde eğlence merkezleri, çeşitli mağaza ve alışveriş yerlerinin bulunduğu amfiteyatrolu parklar, halkın en çok zaman geçirerek dinlendiği yerine dönüşmüştür (Resim 5.27 ve Resim 5.28).

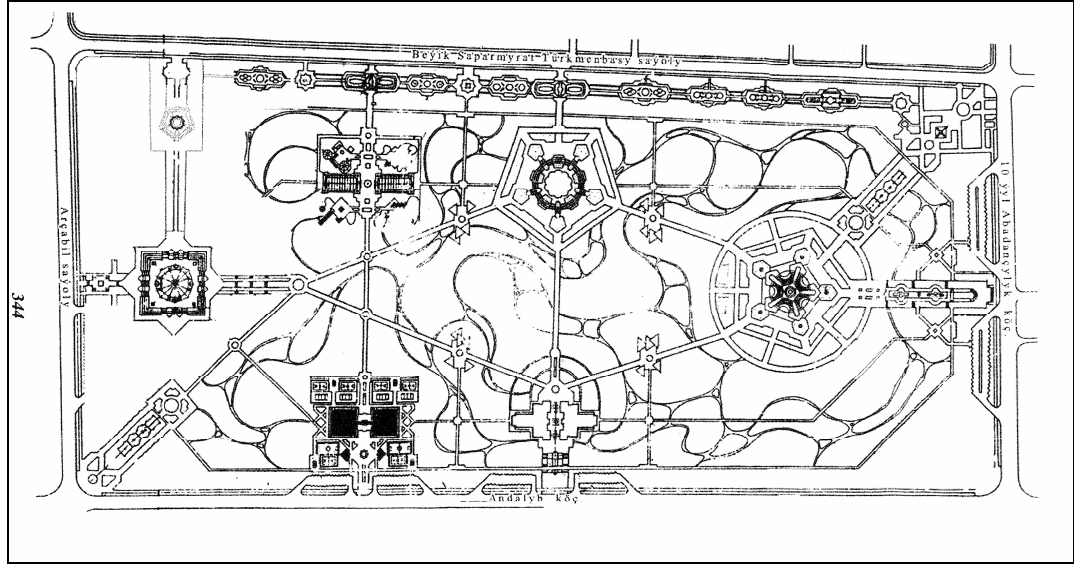

a)

b)

Resim 5.27. Bağımsızlık parkı a)kartal fiskeyesi b)fiskiyeler [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Şekil 5.15. Bağımsızlık parkı yerleşim planı [Esenov, A., 2003]

Resim 5.28. Bağımsızlık parkı genel görünümü [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Dini yapılar

Bağımsızlıkla beraber Türkmenistan'da; başlangıçları İslam medeniyetiyle bağlı olan dini yapıların inşası da gündeme getirilmiştir. Bu yapılarının en çok bilinen görünüşü mescitler (camiler) olup, Sovyet döneminde çeşitli kısıtlamalarla sınırlanmış âdetlerin önü Türkmenistan'ın kendi özgürlüğüyle açılmıştır. Bunun sonucunda birbirinden farklı mimari özelliklere sahip dini yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır.

İlk 1995 yılında Fransız firması tarafından inşa edilen Aşkabat'ın yakın çevresindeki *Gökdepe Mescidi'dir* (Resim 5.29). Şehir merkezindeki Osmanlı mimarisini örneği olan, 5 bin kişilik "*Ertuğrulgazi Mescidi* " 12 Kasım 1998'de Türk firması tarafından inşa edilmiştir (Resim 5.30). 12 Ekim 2004'te Fransız firması tarafından inşa edilen Aşkabat'ın 20 km kadar batısında kalan 10 bin kişilik "*Türkmenbaşın'ın Ruhi Mescidi*" Türkmenistan'ın ve Orta Asya'nın en büyük camisidir (Resim 5.31).

Resim 5.29. Gökdepe Mescidi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.30. Ertuğrulgazi Mescidi genel görünümü [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.31. Türkmenbaşy'nın Ruhi Mescidi [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Şehre giriş kapıları

Eski devirlerde Türkmenistan'ın topraklarında ortaya çıkmış kalelerin ve şehirlerin çeşitli yönlerinden giriş kapıları ve onların her birinin diğer şehirlere, kalelere uzanmış yolların olduğu mimarlık tarihinden bilinmektedir. Bu gelenek adetleri çeşitli devirlerde değişerek devam edip, günümüzde çağdaş bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Başkent Aşkabat'ın giriş kapıları ve onlardan uzanan yollar bunların günümüzdeki örneklerindendir. Şehrin kuzey-güney, doğu-batı yönlerindeki istikametlerde inşa edilmiş giriş kapılarının her birine ait ayrı mimari tarzı olup, onlar şehrin güvenliğini sağlayacak şekilde tasarlanarak ve giriş-çıkış kontrolünü oluşturmaktadır. Bunlardan başka da şehrin içerisinde yapılmış ana caddeler, bulvarlar ve çevre yolları Aşkabat'a Avrupai bir görünümü kazandırmaktadır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz sosyal ve kültürel yapıların yanısıra birçok eserler ile Türkmenistan'ın mimari kalkınması günden güne değişerek devam etmektedir.

Resim 5.32. Aşkabat şehrinin doğu giriş kapısı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.33. Aşkabat şehrinin batı giriş kapısı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.34. Aşkabat şehrinin kuzey giriş kapısı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

Resim 5.35. Aşkabat şehrinin güney giriş kapısı [Hoşgeldi arşivinden, 2006]

6. SONUÇ

Türkmenistan'da İslam öncesi devir ana formların ortaya çıkması bakımından önemlidir. Neolitik zamanlara kadar dayanan mimari şekillenmelerde değişim ve eklenmeler görülür. Önceleri "Anev" kültüründe ana tema basit tek hücreli hacimler üzerine gelişirken bunlara zaman içerisinde Mollalıdepe yerleşimlerinde olduğu gibi dairesel hacimler ve daha sonra da bunların üçüncü boyutta gelişmesi ile ortaya çıkan kuleler görülür. Ceytun medeniyetinde komplekslerin arttığı ve M.Ö. II binli yıllarda şehirleşme sanatının özellikle Altındepe gibi yerleşimlerde kuleli ve nişli form ve zigguratlar piramidal yükseklikle kendini gösterebildiği gibi, dairesel plan olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Eski Nusay'daki atriumlar ve dehlizli ev tipleri özellikle dikkat çekmektedir.

Aleksandr Makedonyalı sonrasında mimarinin özellikle süsleme boyutunda değişimler olmuştur. Ancak çığ balçık (kerpiç) mimaride yerli öğelerin devamı ve gelişmesi de M.Ö. 247—M.S. 226'larda gözlemlenmektedir. Bu şekilde kubbe kullanımı ve dairesel formlar gelişmeye başlar.

VIII asırda başlayan İslami tesir ile mimaride de değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Camii, medrese, kervansaray, minare v.b. yeni temalar ortaya çıkmıştır. Plan tipolojilerinde dört eyvanlı merkezi planın ortaya çıkması kayda değerdir. Merkezi plan ile topak ev bağlantısı kurulabileceği gibi, daha önceki orta avlulu ev plan şemasında avlunun küçülerek üzerinin kubbe ile örtülmesi meselesini de ortaya koyuyor. Orta avlu, dört eyvanlı merkezi plan tipi kervansaray diğer boyutlu programlarda da kullanılmıştır. Ancak kerpiç yerine tuğla kullanılması ile gerek tektonik gerekse dekoratif ifade zenginliğine ulaşılmıştır. Yüksek kemerli takkapılar, üstüste kemerler sıralarının oluşturduğu avlu ve dış cephe düzenleri, ölçeklerdeki boyutlar ve sırlıtuğla ile zenginleştirilmiş mimari ifade önemli değişimlerdir. Anıtsal mimari arayışları da ayrıca ortaya çıkmaktadır.

Çarlık ve Sovyet Döneminde mimari tema yeni şehir fonksiyonları etrafında gelişmiştir. Bir taraftan devrin Batı mimarisi karakterli yapıları Türkmenistan'a ithal edilirken diğer taraftan cephe süsleme ve ufak detaylar ve ufak formlarda yerel ve bölgesel özelliklere yer verilmekle devamlılık aranmıştır. Yenilik ve çağdaşlaşma arayışları sırasında Orta Asya mimarisinin geleneksel formları modern adepte edilmeye çalışılmıştır. Bu devreyi birnevi koloniyal mimari ile yerel biçim ve formların modern malzeme ve modern tema içerisinde harmanlandığı eklektik bir devir olarak yorumlayabiliriz.

Bağımsızlıkla birlikte gündeme gelen Ulus yaratma fikri mimaride de kendini göstermiştir. Zaten daha öncenin eklektizmi içinde yer alan milli biçim arayışları, bu sefer de formsal (formel) olarak arayış sahnesine çıkmıştır. Benzer yaklaşımlar Türkiye'de I. ve II. Ulusal Mimarlık Dönemlerinde de görülür. Sovyet Döneminin tip proje uygulamasının yasaklanması ile mimari arayışlarda gelişmiş alanlı globalizmin müdahaleleri de yeni tipoloji olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu devirde modern mimari formlar yanında Türkmenistan postmodern yaklaşımı diyebileceğimiz arayışların ortaya çıktığını görmekteyiz. Daha önceki devirlerin dairevi kule kütleleri, devasa kemerli taçkapı modelleri, külahlı çatıları, üstüste kemerlerin oluşturduğu cepheler, zigguratlı formlar çok katlı binaların üzerine tatbik edilmesi ve benzeri mimari biçimler bir arada kullanılıp yeni mimari arayışı oluşturmaktadır.

Bağımsızlık devri; Türkmenistan mimarisi, tarihi süreç içinde kültür kavramlarının oluşturduğu birbirini takip ederek devam eden ve zamanın ihtiyaçlarına göre değişen biçim ve form özelliklerinin yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Atagarriyev, Y., "Türkmenistan'ın arhitektura yadigarlikleri-Pamyatniki arhitekturi Turkmenistana", **Stroyizdat**, Leningrad 245-249, 268-270, 290-293 (1974).

Baçinskiy, N. M., "Arhitekturniye pamyatniki Turkmenii", **Vip.1** Moskva-Aşhabad, 120-103, 106-107 (1939).

Belentiskiy, A., "Asie Centrale", **L. Nauka**, Ceneve, 28-29 (1980).

Berdiyev, O., "Türkmenistan'ın arhitektura yadigarlikleri-Pamyatniki arhitekturi Turkmenistana", **Stroyizdat**, Leningrad, 22-23, 25 (1974).

Demirbaş, A., "Konut Ve Çevresindeki Mekansal Oluşum Kültür Etkeni, Türkmenistan", Yüksek Lisans Tezi, **İ.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı**, İstanbul, 24, 32, 49, 51, 57-58 (2004).

Esenov, A., "Türkmenistan'ın Binagarçılığının Tarihi", **Ruh neşiriyatı**, Aşgabat, 34-38, 42-47, 56-58, 81-89, 120-121, 124-130, 171-198, 216, 163, 370-371, 536-538, 550-553, 572 (2001).

Esenov, A., "Beyik Saparmırat Türkmenbaşı Eyyamının Binagarçılığı", **Ruh neşiriyatı**, Aşgabat, 14-15, 17, 40-48, 134-141, 200, 242, 376, 438 (2003).

Ersoy, B., "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", **Kültür ve Sanat**, Ankara, 16 (1996).

Halimov, N., "Gadımi Ürgence Sıyahat", **TY**, Aşgabat, 31 (1986).

Hacıyev, O. A., "Arhitektura Aşkabata", **Yılım**, Aşgabat, 18 (1995).

Kuban, D., "Batıya Göçün Sanatsal Evreleri (Anadolu'dan Önce Türkler'in Sanat Ortaklıkları)", İstanbul, 95 (1995).

Litvinskiy, B. A., "Namazga-tepe", **M. Nauka**, Sovetskaya etnografiya, 4 (1952).

Livina, B. A., Ovezov, D., Pugaçenkova, G. A., "Arhitektura turkmeniskogo narodnogo jilisa", **tr, YUTAKE, III**, Stroyizdat, Moskova, 25 (1953).

Lunin, S. B., "İzüçeniye Julih domov Merva X-naçala XII v", **Kultura Türkmenii v sredniye veka (TYUTEKA, XVIII)**, Aşgabat, 59-84 (1980)

Masson, W. M., "Monumentalnaya arhitektura Altın-depe", **M. Nauka**, Moskova, 42-45 (1968).

- Masson, W. M., "Poseleniye Djeytune", **L. Nauka**, Leningrad, 18 (1971).
- Masson, W. M., "Staraya Nisa-razidensiya parfiyanskih sarey", **L.Nauka**, Leningrad, 37, 39 (1985).
- Masson, M. E., "Srednevekovniye Torgoviye puti iz Merva v Horezma i v Maverannehr", **TYUTAKE, XIII**, Aşkabat, 51 (1966).
- Öney, G., "İran'da Selçuklu Mescid-i Cumaları", **Kültür ve Sanat**, İstanbul, 92-96 (1977).
- Pribitkova, A. M., "Kervan-saray Daya Hatun", **Sp. Arhitekturnoe III, nesledstvo**, Moskova, 101 (1953).
- Pribitkova, A. M., "Pamyatniki arhitekturi XI veka v Turkmenii", **Stroyizdat**, Moskova, 23, 31 (1955).
- Pugaçenkova, G. A., "Hram i nekropol v Parfyanskoy Nise", **İz rabo YUTAKE-Vestnik dver, istorii**, 3 (1953).
- Pugaçenkova, G. A., "Puti Razvitiya Arhitekturi Yujnogo Turkmenistana Porı Rabovladieniya i Feodalizma", **M. Nauka**, Moskova, 96, 162-168, 260, 344-346, 408-430 (1958).
- Pugaçenkova, G. A., "Meçet Anau", **YUTAKE**, Aşhabat, 46-48 (1959).
- Sarianidi, V. İ., "Pamyatniki pozdnego enolita Yugo-Vostochnoy Turkmenii", **SAİ B 3-8, Ç IV**, Moskova (1965).
- Sayan, Y., "Türkmenisytan'daki Mimari Eserler, XI-XVI. Yüzyıl", **T.C. Kültür Bakanlığı**, Ankara, 35, 200-205, 207-230 (1999).
- Togan, Z. V., "Harizm", **İA, VII**, İstanbul, 254 (tarihsiz).
- T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti", Kitap 5, Ankara, (1995).
- "Türkmenisytan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ansiklopedisi", Aşkabat, 433-437, 70, 130-132 (1984).
- Yavuz, A. T., "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Mekan-İşlev İlişkisi İçinde Savunma ve Barınma", **IX. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara, 253-284 (1992).
- Yıldız, H. D., "Moğol İstilasına Kadar Türkistan", **Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Ankara, 67-194 (1990).
- Yusubov, H., "Gadımı Horezmin Yüregi", **Yılım**, Aşkabat, 52 (1995).

EKLER

EK-1 Terim Açıklaması

Lehçelerdeki benzerlik

Tez içerisinde bazı kelimeler yerel (türkmence) anlamıyla ifade edilmiştir. Buna göre kullanılmış olan bu kelimelerin türkçe karşılığı olarak sözlük terimleri aşağıda açıklanmıştır.

Türkmençe anlamı

adet

aydın

balçık

barınak

barınma evleri toplumu

çiğ kerpiç

pişmiş kerpiç

güzellik anlamı

kum tepesi

mescit

şehir tipli kaleler

uğur

Türkçe anlamı

gelenek (geleneksel)

belirgin

çamur harcı

ev

konut yerleşimi

kerpiç

tuğla

estetik anlayışı (*kültürel değişimler ile estetik kavramı*)

höyük

camii

surlu şehirler

yön

ÖZGEÇMİŞ**Kişisel Bilgiler**

Soyadı, adı : TAJİBAYEV, Hoşgeldi
Uyruğu : Türkmen
Doğum tarihi ve yeri : 03.06.1981 Türkmenistan
Medeni hali : Bekar
e-mail : hosh81@yahoo.com.

Eğitim**Derece**

Yüksek lisans

Eğitim BirimiGazi Üniversitesi/
Mimarlık Bölümü**Mezuniyet tarihi**

2007

Lisans

Selçuk Üniversitesi/
Mimarlık Bölümü

2003

Lise

Görogly ertap 13. Lisesi

1997

İş Deneyimi**Yıl**

2003-2006

Yer

Türkmenistan

Görev

Mimar

Yabancı Dil

İngilizce

Rusça

Hobiler

Tenis, Bilgisayar teknolojileri, Voleybol, Futbol